

М. ІВАНІЧУК

Ау місяців

НА ЗЕМЛІ
ФРАНЦА
ЙОСИФА

«Укр. Робітник»

МИХАЙЛО ІВАНИЧУК

14 МІСЯЦІВ
НА ЗЕМЛІ
ФРАНЦА ЙОСИФА

(ВРАЖЕННЯ ЗИМУВАЛЬНИКА)

„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“
ХАРКІВ — 1934

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому Репертуарі та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати.

Редактор групи *Левітов Й.*
Літредактор *Цапенко П.*
Техредактор *Маргуліс Л.*
Коректор *Квінт А.*

Здано до складання 3/III

Підписано до друку 6/IV

Уповн. головліту № 931. Тир. 3.000—7¹/₂ др. арк. Зам. № 100.

Вид. № 5. Папір: 3⁸/₄ арк., ф. 62×94—38 кг.

1 папер. арк. — 79 тис. літ.

Друкарня В-ва „Український Робітник“. Харків, Пушкінська вул., № 40.

**Щирому другові
і дорогій дружині
Ніні Миколайовні
Соколовій - Іваничук
автор присвячує
цю книжку**

ВСТУП

Радянський Союз займає перше місце площею, яка припадає на його полярний сектор.

Це колосальні простори, що тягнуться від губи Вайда на Мурмані до Берінгової протоки на протязі близько 160° , — тільки трохи менше половини всієї північно-полярної області.

Географічне положення нашої Арктики сприятливе. У західній частині нашого полярного сектора проходить тепла атлантична течія Гольфстрем, яка заходить аж у Карське море. Через це проїхати морем уздовж сибірських берегів далеко легше, ніж на^д Канадській стороні.

Промислове значення нашого полярного сектора рік-у-рік зростає: тут виявлено колосальні поклади корисних копалин, як апатитів — на Кольських півострові, нафти та вугілля — на Печорі та в сибірській тундрі й ряд цінних руд, як на суходільній частині нашої Арктики, так і на островах Північного Полярного моря, не кажучи вже про морські промисли, якими здавна славиться наше північне узбережжя.

Але щоб освоїти ці колосальні простори і багатства, щоб піднести культурний і економічний рівень трудящих нашої Півночі, включити їх у соціалістичне будівництво, — потрібна велика систематична наукова робота над вивченням нашої Арктики. Цю роботу провадять наші комплексні експедиції, що їх щороку споряджається на північ. Вони вивчають природні ресурси тундри, умови розвитку там сільського господарства, насамперед скотарства (олені); вони вивчають наші моря, — їх глибини, температуру, солоність, течії.

При вивченні та освоєнні нашої Арктики велику роль відіграють полярні радіостанції: вони є бази для цілого комплексу робіт над вивченням наших полярних окраїн, бо короткотермінові експедиції не можуть дати достатнього матеріалу для вивчення природи Арктики. Це може дати тільки довголітня стаціонарна робота: цього вимагає повільність процесів природи.

Ми знаємо тепер, що Полярний басейн є регулятором погоди поміркованого пояса. Тому на полярних станціях в першу чергу провадиться метеорологічну службу—вивчення всіх елементів погоди. Більшість полярних станцій провадить також роботу над вивченням земного магнетизму.

Темпами та інтенсивністю роботи над обслідуванням та освоєнням Арктики, наш Союз стоїть на першому місці серед держав, які досліджують Арктику. Взяти хоча б колосальну роботу нашого Союзу в проведенні другого Міжнародного Полярного року.

Одна з станцій, що працює найдалі на північ в усьому світі, — це наша полярна станція на Землі Франца Йосифа, в бухті Тихій. Постановою Раднаркому СРСР від 15 липня 1926 року Земля Франца Йосифа оголошена територією Радянського Союзу. Остаточо закріплено її 1929 р., коли на збудованій там радіостанції замаяв червоний прапор.

В цій книжці описано одну з наукових зимівок на Землі Франца Йосифа 1931-32 р.

ПІДГОТОВА ДО ЗИМІВКИ

В липні 1931 року на Землю Франца Йосифа, у бухту Тиху,—виїздила третя з черги зимівка. Станція була в той час у віданні Всесоюзного Арктичного Інституту при ЦВК СРСР у Ленінграді*.

Ще з січня 1931 р. Арктичний Інститут почав набирати штат на зимівку. Я їхав туди як геоморфолог**. 16 квітня я був уже в Ленінграді, куди викликав мене телеграфом проф. Самойлович, Рудольф Лазарович, тодішній заступник директора Інституту (з 1932 року він директором цього Інституту).

Мені доручена була технічна сторона підготовки зимівки. Цим самим на мене був покладений цілий ряд обов'язків. На початку другої половини квітня було всього лише 6 зимувальників: магнітолог, два аерологи (що були на курсах у Слуцькому), геоморфолог, механік та служник. Лікаря для зимівки мала підшукати сама адміністрація Інституту; він мав бути одночасно й начальником зимівки.

Мені треба було підшукати радмста, кухаря та столяра.

На перше червня штат зимівки був уже укомплектований, крім лікаря. Я був дуже вдоволений з нашого кухаря. Це був боцман далекої плавби, людина бувала, акуратна і педант. Йому, що прослужив 20 років боцманом і побував у різних частинах світу по декілька разів, захотілось побувати ще в полярних країнах.

В цім році треба було будувати в бухті Тихій магнітний павільйон. Будувє його інженер Ільяшевич, Євген Євгенович. На Землю Франца Йосифа їде він цього року втретє. 1929 р. він будував станцію, 1930 р. добудовував окрему

* З 1932 р. всіма полярними станціями порядкує Головна Управа Північного Морського шляху (ГУСМП) в Москві. Організацію наукової роботи на всіх станціях покладено на Арктичний Інститут, який входить до складу Головної Управи Північного Морського шляху.

** Географ, який вивчає форми поверхні землі, розвиток їх, групування та розподіл.

радіорубку. Біля устаткування магнітного павільйону заходився магнітолог станції т. Нікольський О. П.

Мені треба було виявити, у яким стані устаткування станції, харчі, одяг тощо. В канцелярії Інституту я одержав ряд радіограм, у яких говорилось про нову апаратуру і запасні частини, потрібні для нашої зимівки. Щоб мати повнішу картину, треба було часто запитувати начальника станції в бухті Тихій. Апаратуру, я замовив у Ленінграді, устаткування для човнів, дрова, сіно—в Архангельську. Харчі й одяг купував у Ленінграді. Все це відсилалось до Архангельська, де є база Арктичного Інституту.

Всякі дрібні речі збирали в Інституті, забивали в ящики, на кожний клали номер і записували в книжку. Купували все: токарний верстат, нечинену шкіру, скло до ламп, канцприладдя тощо. Одне слово—на станції мало бути все, що могло бути потрібним комусь із зимувальників на протязі року. Мені в цьому допомагав служник Фріц Альфредович Нітше, а під кінець наших зборів і Степан Іларіонович Семенов—механік. Кожного вечора ми збирались, інформували один одного, що зроблено, і складали план роботи на наступний день.

Роботи було так багато, що в мене за 2¹/₂ місяці не було жодного вихідного дня. Зате перших днів липня підготовка була вже закінчена. Турбувало мене замовлення на картоплю, що його взяв Укрплодоовоч у Харкові. На наші телеграми Харків відповідав, що в перших числах липня картопля буде в Архангельську.

Інженер Ільяшевич в перших числах червня виїхав до Архангельська будувати там рублений будинок для магнітного павільйону. Розібраним його повезуть на місце і там складуть.

В кінці червня всі зимувальники були в Ленінграді. Проїшли медичний огляд. Кожний день ми сходились в Інституті на наради. Йшла гарячкова упаковка останніх покупок.

На подвір'ї Інституту гавкали три вівчарки; вони їхали разом з нами на Землю Франца Йосифа. Це перші вихованки т. Нітше.

Перші дні липня. Начальником станції призначений т. Кулаєв, Лука Васильович, лікар.

Пора вже нам залишати Ленінград і їхати в Архангельськ. Всім надокучила повсякденна метушня, і кожний із задоволенням їде до Архангельська.

ЗБОРИ В АРХАНГЕЛЬСЬКУ

В Архангельську середина літа. Тепло, ясно і сонячно. Стоять білі ночі.

В перших числах липня з'їжджаються сюди зимувальники. Судно „Ломоносов“, що на ньому поїде зимівка, кінчає ремонт. Інж. Ільяшевич кінчає будувати магнітний павільйон. На станцію Архангельськ приходили наші останні посилки з Ленінграда. Два рази в день доводилось нам переїздити Північну Двину на „Москві“, щоб довідатись на вокзалі про прибуття вантажів та розшукувати їх на колосальних складах Союзтрансу. З Вологди прибули бики і молочна корова. Першого ж дня виявилось, що корова не дає молока. Довелось продати її та купити справді молочну корову — холмогорку на першій молочарській фермі в Архангельську. Для неї ми везли 6¹/₂ тонн сіна, що має вистачити на цілий рік.

Недалеко від Червоної пристані розташовані склади Інституту. Цілі дні просиджували ми там, одержували харчі та деяке устаткування для зимівки. Видавав їх т. Алексін, який під час першої зимівлі на Землі Франца Йосифа був там служником.

На судні „Ломоносов“* їде експедиція і дві науково-дослідні партії. Експедиція складається з наукових працівників, які, користуючись тим, що судно везе зимівку, проводять роботу з метеорології, гідрології і біології. Штат експедиції — це переважно наукові працівники Арктичного Інституту. Дві науково-дослідні партії, — одна геоморфологічна, друга — іхтіологічна**, — залишались на два місяці на Новій Землі в Крестовій губі. Отже, на судні „Ломоносов“ мали їхати чотири окремі господарські одиниці. Кожна з них в Архангельську дбала про погрузку своїх речей і апаратури, позначаючи свій вантаж окремими штампами.

15 липня „Ломоносов“ закінчив ремонт і 16 почав вантажити вугілля. 17 він стояв уже в Червоній пристані, де на нього вантажили харчові продукти й устаткування.

---

* Куплене 1914 р. в Норвегії для розшукування двох російських експедицій — Брусілова і Русанова, що виїхали в Північне Полярне море 1912 р. і пропали без вісті. Судно звалось тоді „Екліпс“.

** Вивчає рибні промисли.

— Майна... віра... трави... трави,— роздавалась команда біля лебідки. Вантаж розкладали в трюмах і на палубі так, щоб його можна було, коли потрібно буде, легко вивантажувати.

По широко розкладених дошках звели на палубу худобу, поставили її з правого боку на палубі. Столярі швидко збили з дощок стіну, щоб під час шторму її не обливало водою.

Довго доводилось нам чекати картоплі. За два дні до відходу „Ломоносова“ ми одержали з Ленінграда телеграму, що картопля поїхала в Астрахань замість Архангельська. Тоді спільними силами ми назбирали ледве 300 кг. замість потрібних півтори тонни.

На пристані, поруч „Ломоносова“, навантажувався краще устаткований криголам „Малигін“; на ньому їхали в Арктику інтуристи. 18 липня під час навантаження до нас прийшов з візитом Нобіле; придивляючись до ударних темпів вантаження, він просив нас пошукати слідів групи Алессандрі яка 1928 р. пропала без вісті під час катастрофи його дирижабля „Італія“.

Нарешті, 18 липня закінчили вантаження „Ломоносова“

Увечері всі зимувальники зібрались на останнє засідання на Великій Землі. Прийшов проф. Візе і Пінегін — обидва учасники багатьох полярних експедицій, з великим досвідом та стажем. Прийшов і начальник наукової експедиції на „Ломоносові“ т. Лактіонов, гідролог.

Після засідання довго ще сиділи ми і слухали оповідання проф. Візе про різні епізоди з життя полярних експедицій.

Потім усі гуртом пішли на пристань. Через дві години „Ломоносов“ мав вирушити в свою подорож.

ПРОЩАЙ, ВЕЛИКА ЗЕМЛІ!

19 липня, о першій годині вночі, коли весь Архангельськ уже спав, довгий, прогяжний третій гудок давав знати, що „Ломоносов“ вирушає в свою подорож. На березі нас проводили проф. Візе і Пінегін.

— Віддати швартові!

— Єсть швартові!

За кормою пароплава шумує вода. „Ломоносов“ веде на буксирі моторний човен „Аероарктика“ експедиції Все-союзного Об'єднання Цивільного повітряного флота. Ми всі

на палубі, спати нікому не хочеться. Всі востаннє вітаються з товаришами, що залишилися на березі: прощайте, через рік побачимось знову.

Проходимо Соломбалу. Звідси їде на зимівку столяр Іван Миколайович Самойлов. Соломбала нагадує Голландію в мініатюрі. Це великий острів, вповдовж якого протікає брудна річка — головна вулиця робітничого селища; на ній повно шлюпок і парусників. Весною вода тут піднімається високо, і через те будинки починаються тут з другого поверху.

„Ломоносов“ держиться спочатку східного берега Білого моря. Справа видно шпилькові ліси, а рядом невеличкі рибальські села. Та ми швидко міняємо курс, переходимо до Терського берега (на Кольськім півострові), покритого тундрою з білими плямами снігу.

Ми в гирлі Білого моря. Над морем густий туман. Кожних п'ять хвилин гуде гудок. Це сигнали, щоб не зустрітись з якимсь судном. На маяках, що стоять на обох берегах Білого моря, встановлені гармати, які пострілами допомагають пароплавам орієнтуватись.

Біля Сосновецького маяка перерізаємо Полярне коло виходимо в Баренцове море.

Зимувальники експедиції та робітники розмістилися в трюмі, під кают-компанією *, у якому нашвидку пороблено тимчасові каюти з чотирма постелями — в два поверхи. Недалеко від входу — вентилятор. Каюти малі, низькі, людей багато, повітря важке. Більше часу пробуємо на палубі або в невеличкій кают-компанії. В каюти йдемо лише, щоб відпочити.

Незабаром ми увійшли в широти, де зараз не заходить сонце і відпадає поділ доби на день і ніч. Тут зараз полярний день.

З правого борта показався Канін ніс. Обігнули його і взяли курс на Нову Землю.

НА НОВІЙ ЗЕМЛІ

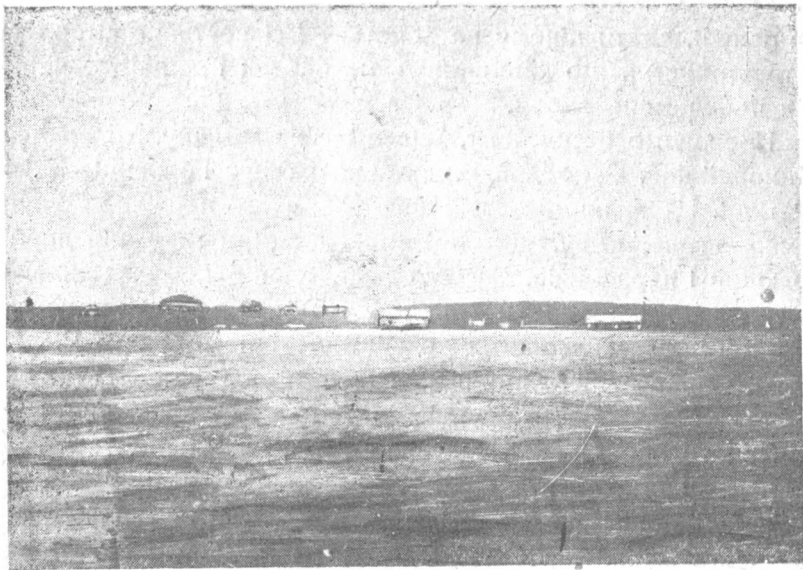
Нова Земля — це два великі острови, розділені між собою — Маточкиним шаром **. Західний берег Нової Землі заселений ненцями *** і росіянами. Тут чотири становища з

* Ідальня.

** Шар — протока (по ненецькому).

*** Раніш звали їх самоедами.

**Становище „Белуш'я” губа,
адміністративний центр Нової Землі**

людністю до 250 чоловіка. На східному боці біля Карського моря, становищ немає. На Маточкінім шарі улаштовано метеорологічну станцію і радіостанцію (збудована 1923 р.), а також радіостанцію на самому північному кінці Нової Землі, на мисі „Желанія” (збудована 1931 р.). Ці радіостанції в майбутньому притягнуть до себе людність, біля їх виростуть нові становища.

Взимку, мисливці в спеціальних нартах виїжджають на собаках полювати на хутрового звіря. Б'ють білих ведмедів, ловлять капканами песців. Живуть у наметах, дуже часто голодуючи. Влітку на моторних ботах виїжджають на промисли в море: полюють на моржа, білугу, морського зайця і нерпу. Ловлять також рибу — гольця. Весною збирають гагачий пух. За сезон, на всій Новій Землі, збирають його близько 400 кілограмів.

Тепер на Нову Землю перевозиться багато північних оленів, щоб забезпечити населення свіжим м'ясом. Розводити олені можна на південному острові, бо там є великі площі з ягилем (оленячий мох). Промислові артілі, організовані на Новій Землі, дають на експорт багато хутра.

Жовтнева революція по новому переробила життя на Новій Землі. Забутий раніше і відсталий край перетворюється

Ненці в Белушій губі
(біля бочок з салом)

тепер на культурну, індустріальну країну. Для ненців організовано школу. В становищах — Белушій губі та Малих Кармакулах працюють дві стаціонарні лікарні, де людині одержує безплатну медичну допомогу.

Ми підходимо до становища Белушої губи набрати солодкої води. Туман довго не давав увійти в губу; перед входом багато підводного каміння, скель, отже треба бути дуже обережним. Белуш'я губа є тепер адміністративним центром Нової Землі.

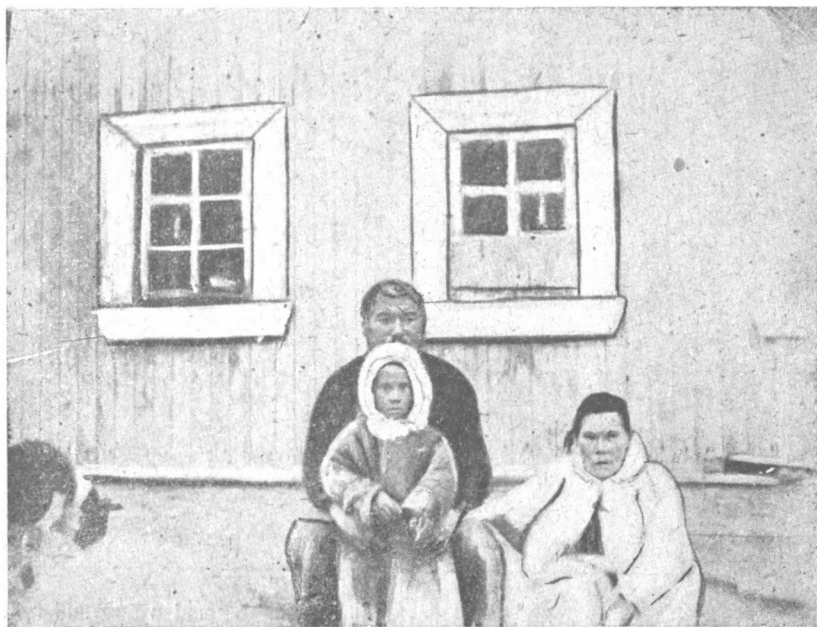
На березі стоїть багато бочок із салом — результати полювання. Незабаром за ними прийде судно Держторгу. Біля бочок зібрались ненці — старі й діти. Всі в маліцах*, що їх здебільшого надівають на голе тіло.

На пароплав загостив Тика Вилка, відомий полярний художник — самоук. Тепер він голова Новоземельської ради.

Двома човнами ми поїхали на берег, щоб набрати води. Розставивши людей, ми утворили довгу чергу від берега аж до озера, за півтора кілометра; ми набирали воду відрами і підносили їх один одному.

Набравши води, ми поїхали на північний острів Нової

* Верхній одяг із шкіри оленя, шерстю всередину, з капюшоном. Одягають через голову. Рукава закриті.

Сім'я ненців у Белушій губі

Землі, в Крестову губу, щоб відвезти туди геоморфологічну партію на чолі з тов. Горбацьким та іхтіологічну — на чолі з тов. Єсіповим. Крім того, тут залишалось моторне судно „Аероарктика“, що мало знайти відповідні аеродроми для майбутніх летів в Арктиці. Обидві науково-дослідні партії мали провадити тут роботу, аж доки „Ломоносов“ не повертатиметься з Карського моря. Тоді він їх візьме назад, в Архангельськ.

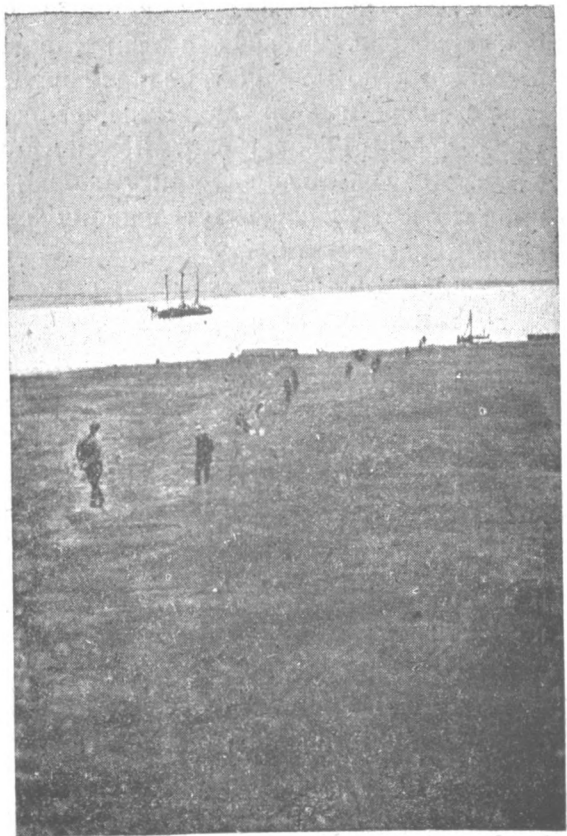
В Крестовій губі нам довелось затриматись два з половиною дні замість одного за планом. Річ у тім, що після того, як „Ломоносов“ став на якорі, почав дути сильний східний вітер, так що аж ніяк не можна було починати роботу. Треба було переждати. Тільки на третій день вітер стих, і тоді „Аероарктика“, а за ним і „Грумант“ повезли на берег науково-дослідні партії.

В Крестовій губі зима запаслась червоною рибою, гольцем, обмінявши його на волове м'ясо.

КУРС НОРДІ

З Крестової губи „Ломоносов“ вийшов у відкрите море і взяв курс норд, прямо на Землю Франца Йосифа.

Судно „Ломоносов“ набирає солодку
воду в Белушій губі

Як тільки ми поїхали з Архангельська, на „Ломоносові“ почалась науково-дослідна робота: метеорологічна, гідрологічна і біологічна. Для цієї роботи була окрема каюта, біля кают-компанії. Всі спостереження ми записували в журналі, вказуючи географічні координати *, що їх завжди доводилось брати в капітанській рубці.

Спереду нас був криголам „Малигін“. Від його ми кожного дня одержували інформацію про льодяну ситуацію. Ми наближались до крижаного крайку; температура води зменшувалась, а також і солоність її.

Ось повз криголам проходить перша світлозелена крижана гора — айсберг**. Це вістунка, що крижаний крайок не

* Місце положення.

** Айсберг—крижана гора—відламок льоду з полярних льодовиків.

далеко. За нею пішла велика крига, що переходила в суцільне крижане поле, на яких стояли тороси *. Море тут тихе, спокійне; вонф не бушує, не підкидає пароплава. Крига відсвічує різними кольорами: ніжнозеленим, голубим, синім, темнозеленим і фіолетовим. „Ломоносов“ чимраз більше врізається в лід, розпирає кригу набоки. Почали попадатись крижані перемички, і тут нашому криголамові довелось добре попрацювати.

З капітанського містка чітко лунала команда:

— Так держати!

Як по шнурочку, від капітана до штурмана, від штурмана до штурвального, від штурвального в машинний відділ неслоь:

— Так держати!

— Єсть, так держати!

„Ломоносов“, скільки було сили, розганявся і бив у перемичку. Передня частина корпусу насувалась на лід. На перемичці з'являлись довгі розколини. Тоді знову лунала команда:

— Назад!

— Єсть назад!

— Повний уперед!

— Єсть, повний уперед!

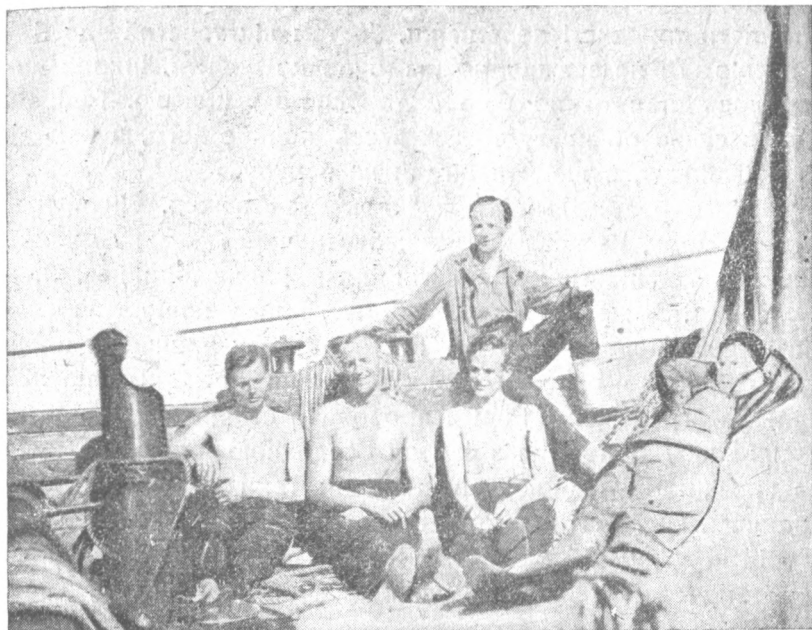
„Ломоносов“ розганявся знову, щоб з усієї сили вдарити в те місце, де крига розкололася. Так доводилось форсувати перемичку за перемичкою.

Коло бортів вирує вода, з шумом виринають сині крижані брили, стаючи на ребро. За судном летять чайки, — бо і є чого: судно, розбиваючи кригу, викидає на лід малу рибу—сайгу, що її з незвичайною спритністю хапають чайки. Чайки—це наші невідступні товариші в дорозі. Якщо судно дрейфує ** в кризі через туман, або коли його затре в кризі, — чайки не кидають судна, а сідають подалі і спокійно чекають, поки судно знову заворушиться.

Попадається крига бурого кольору. Цей колір залежить від особливих водорослин, які живуть у Полярному морі. Коли судно розбиває таку кригу, ми бачимо, як водорослини виринають на поверхню, як слизові бурі грудки, інколи завбільшки з кулак.

* Крижані брили, накидані одна на одну.

** Пливе разом з кригою.

Сонячні ванни на 77-й паралелі

Криги чимраз більшає, чистоводу стає менше. Через кілька годин ми серед суцільного крижаного поля. Скільки кругом видно, сама крига, не видно їй і кінця. Вона майже рівна, завтовшки 70 см. Це річний лід, цебто такий, що утворився в Баренцовому морі минулої зими. Серед крижаних полів не можна держати правильний курс. Судно ішло туди, де менше опору, де був чистовод. В тумані, серед суцільних крижаних полів доводилось часто закидати трос на ропак* і так дрейфувати, чекаючи доки розійдеться туман і можна стане орієнтуватись серед безкраїх крижаних полів. Тоді лікар судна Олександр Сергійович Чечулін вилізав на бочку на щоглі і звідти інформував капітанський місток. Він дуже охоче туди забирався і лише на дзвінок товаришки Олі, яка скликала всіх на обід у кают-компанію, злавив униз. З бочки, з висоти 25—30 метрів, видно на 20—22 кілометрів. Такого способу уживають наші звіробі, щоб знайти дорогу серед криг.

„Ломоносов“ ішов більше тихим ходом. Інколи судно мусило звертати та обходити крижані поля. Доводилось

* Кусок льоду на поверхні великої криги чи крижаного поля, вмрзлий рабром.

обминати торосисті перемички, бо там лід товстий—до 6—7 метрів. Та не завжди можна було це робити. Інколи доводилось ставати до бою з торосистою кригою. Тоді від ударів судна об кригу трясся увесь корпус його, в каютах дзвенів посуд, а люди вибігали на палубу.

Одного разу „Ломоносову“ довелось важко. Він потрапив у пастку, не встигши проскочити через вузьку щілину між двома великими крижаними полями; поля зійшлись, стиснули його. Заскрипів увесь корпус, крига почала перелазити через борт на палубу. Так в обіймах крижаних полів судно пробуло кілька годин. Тоді люди посходили на лід; одні фотографували, інші з дробовика стріляли чайок. Внесли пожарну помпу і з озерця з солодкою водою, що було на кризі, помпували воду в цистерни. Таких озерець нам доводилось зустрічати багато. Вони утворюються на великій старій кризі, у якій майже зовсім немає солі, через це вода в такому озері солодка. Судна завжди поповнюють з них свої запаси солодкої води.

Інколи, на льоду, ми зустрічали сліди ведмежих лап і місця його недавньої трапези. Всюди, на крижаних полях, видно було чорні туші нерп і сірі—морських зайців. Їх видно було неозброєним оком. Помітивши судно, вони піднімали голови і відразу кидались у воду, не підпускаючи нас близько до себе. Вони дуже обережні. Стріляти їх зараз не було рації, бо вони в цей час ще нежирні і тонуть у воді.

ЗЕМЛЯ ФРАНЦА ЙОСИФА

5 серпня. Надвечір вітер розніс туман. Далеко-далеко спереду показала давно ждана земля. На обрії білили снігові бані гір, що зливалися з морем, і лише подекуди чорніли базальтові кручі.

Земля Франца Йосифа являє собою архіпелаг, який складається з великого числа островів (сто один). Вся поверхня островів обіймає, приблизно, 38.000 кв. кілометрів. Земля Франца Йосифа лежить між $79^{\circ} 45'$ і $81^{\circ} 50'$ північної широти та між 42° і 63° східної довготи (від Грінвіча). Це самий північний архіпелаг в європейському полярному секторі.

Дві широкі протоки—Британська на заході і Австрійська на сході—ділять Землю Франца Йосифа на три групи

островів. Найбільше островів лежить між каналами. Найбільші острови — це Земля Александри та острів принца Георга, на захід від Британського каналу, і Земля Вільчека та Земля Греем Бель на схід від Австрійської протоки.

Відкриття Землі Франца Йосифа припадає на 80 роки минулого сторіччя.

1870 року видатний геолог і революціонер П. А. Кропоткін порушив питання перед Російським географічним товариством й урядом організувати велику експедицію для дослідження наших полярних морів. Кропоткін, вивчаючи лід Баренцового моря, дійшов висновку, що на півночі цього моря, між Свальбардом (Шпіцберген) та Новою Землею, має бути невідкрита ще земля, що тягнеться на північ, далі за Шпіцберген та удержує лід за собою, бо „наряд чи одна група островів Шпіцбергена була б у силі здержати колосальні маси льоду, що займають простір у декілька тисяч квадратних миль завжди в однаковій положенні між Шпіцбергеном і Новою Землею“. Крім цього, легкий доступ до північної частини Шпіцбергена наводив Кропоткіна на думку, що там мусить бути невідома земля. Так обгрунтовував Кропоткін потребу експедиції в наші полярні моря. Царський уряд грошей не дав, і експедиція не відбулась.

Проектом експедиції Кропоткіна зацікавились учені за кордоном. Всім цікаво було розгадати загадку білої плями, що була в той час на всіх картах, на північ від Нової Землі. Рівно через два роки після пропозиції Кропоткіна в Австро-Угорщині організується експедиція приватним коштом, яка в основу своєї роботи взяла проект Кропоткіна. На чолі експедиції стають лейтенанти австрійського флоту Юлій Паєр і Карл Вайпрехт.

13 червня 1872 року експедиція, на дерев'янім паровім судні „Тегетгоф“ вийшла з німецького порту Бремергафен. Експедиція складалась з 24 чоловіка, харчами забезпечена була на 3 роки; вона направились у Баренцове море.

Того року південна межа льоду в Баренцовому морі спускалася далеко на південь. „Тегетгоф“ зустрів її на $74^{\circ} 15'$ північної широти і $48^{\circ} 30'$ східної довготи. Того року заходила вона на 180 кілометрів на південь від свого нормального положення. „Тегетгофові“ не пощастило пробратись того літа далеко на північ. При кінці серпня його за-

терла крига біля північно-західних берегів Нової Землі на широті 76° 22' N. Отже, він не дійшов навіть до паралелі північного краю Нової Землі. Нікому з експедиції і на думку не приходило в той час, що їхнє судно ніколи вже більше не вирветься з крижаних обіймів.

З цього місця почався льодовий дрейф „Тегетгофа“. Судно винесло у відкрите море. Настала полярна ніч, а з нею шторми і хуртовини. Експедиції доводилось увесь час бути готовою покинути судно, якщо його роздушить крига. Крига напирала на судно, лізла на палубу; судно тріщало. З великою радістю експедиція привітала сонце, зустріла весну: легше зітхнула. Кругом „Тегетгофа“ крига змерзлась у великі крижані поля, і судну не загрожувала вже небезпека, що вона його роздушить і воно піде на дно. Та незабаром експедиція побачила, що нема чого їй надіятись на те, що судно швидко вийде на чисту воду; навпаки, з кожним днем видніше ставало, що й наступну зиму доведеться зимувати серед плавучої криги. Вітри та течія відносили судно на північ.

30 серпня 1873 року був днем незвичайної радості для експедиції. З борта судна побачили вони гірську країну з льодовиками. Експедиція назвала нову землю — Землею Франца Йосифа (на честь тодішнього австрійського імператора). Експедиція була в той час на південний схід від цієї землі, але ступити на неї вдалось їй лише 1 листопада 1873 року, бо північні вітри довго не допускали судно до архіпелагу. Був то малий острів, названий островом Вільчека — на честь графа Вільчека, що фінансував експедицію.

Невідрадну картину являв собою той острів: сніг, голі скелі та мерзле каміння. Але для експедиції він здавався „справжнім раєм“ — так про це згадував Паєр у своєму щоденнику. Недалеко від цього острова судно вмерзло в береговий припай* і стояло там недвижно протягом усієї наступної зими і весни.

Настала полярна ніч — цілих 126 діб. В експедиції з'являються хворі цингою. 16 березня вмирає від цинги машиніст Кріш, якого поховали на острові Вільчека.

Коли після довгої полярної ночі вперше зійшло сонце, експедиція почала готуватись до санних поїздки для обслідування Землі Франца Йосифа. Першу рекогносцировку

* Морський лід, що примерзає до берега.

зробив Паєр 10—15 березня 1874 року; він побував на острові Галля, на вершині льодовика Сонклара. В тиху погоду термометр показував — 50° С.

В кінці березня Паєр з шістьма учасниками експедиції і трьома собаками (їх тільки й було в експедиції) вийшов з „Тетегтофа“ у велику санну експедицію на північ. Він дійшов до самого північного краю Землі Франца Йосифа і назвав його мисом Флігелі, який лежить на о. Рудольфа. Сам Паєр не знав, що мис Флігелі — це крайня північна точка Землі Франца Йосифа. Йому здавалось, що на північ від о. Рудольфа лежать ще інші острови; він назвав їх Землею Петермана і Землею короля Оскара.

Пізніші експедиції показали, що на північ від о. Рудольфа немає ніяких островів. Очевидно, Паєр помилився через велику рефракцію, в наслідок чого, він прийняв тороси за острови. Довго позначали ці дві землі на картах Землі Франца Йосифа, поки пізніші експедиції не виправили помилок Паєра. Відсутність їх доказала експедиція капітана Кань'ї 1900 року (експедиція герцога Абуруцького), а 1914 р. штурман Альбанов, який проходив з судна „Св. Анна“ тими місцями на Землю Франца Йосифа. Крім цього 1929 р. плавання криголама „Седова“ в тих же широтах і політ цепеліна 1931 р. потвердили правдивість цього.

Паєр пробув в експедиції мало не цілий місяць, зібрав багату колекцію гірських порід і матеріали для географічного опису та намалював на карті Землю Франца Йосифа. Знімання островів було дуже поверхове і карта дуже невірна. Правда; винуватити в цьому Паєра не можна. Він дав максимум, що міг дати; в умовах швидкої санної експедиції, при несприятливій погоді годі чекати чогось більшого. Нічого дивуватись, що Паєр не міг як слід розібратись у цілій низці островів Землі Франца Йосифа, здебільшого вкритих льодовиками, що зливаються з морським льодом. Видно, що Паєр вважав протоки за долини виповнені льодовиками. Паєр, як знаємо, був тут весною, коли в усіх протоках лежав незламаний лід і коли при частих тутешніх туманах допуститися такої помилки дуже легко.

Основною помилкою Паєра було те, що, на його думку, Земля Франца Йосифа складалась з двох островів — Землі Вільчека на сході і Землі Зічі — на заході і що обидва ці

острови розділені між собою широкою Австрійською протокою.

Настав травень. Судно все ще стояло серед криги недалеко від острова Вільчека. Не було ніяких надій, що ситуація зміниться. Залишалось одно: пробиратись на шлюпках до Нової Землі, де можна було сподіватися зустріти російських промисловців.

20 травня 1874 р. австро-угорська експедиція покинула судно „Тегетгоф“. З собою взяли 4 човни, які везли на санях. Верталось 23 чоловіка. Взяли харчів $2\frac{1}{2}$ тонни й устаткування 2 тонни, крім човнів та саней. З харчів узяли пемікан*, ковбасу з горохом та м'ясні консерви.

На початку подорожі човни доводилось тягти по льоду. Перехід був дуже повільний і важкий. Нерівний лід, м'який сніг з водою, ополонки — все це дуже утруднювало перехід. Південні вітри весь час відганяли кригу на північ, майже з такою самою швидкістю, з якою експедиція мандрувала на південь. І за місяць невтомимої роботи, вибиваючись з сили, експедиція встигла відійти від судна тільки на... $2\frac{3}{4}$ кілометри, а спереду було ще 450 кілометрів.

Під кінець червня в кризі почали з'являтися чистоводи, по яких експедиція могла пливти човнами. Та, на жаль щастя не всміхалось мандрівникам, — крига швидко зішлась. Проте, експедиція мусила продовжувати свою подорож на південь. Можна уявити собі настрої експедиції, яка за два місяці відійшла від судна тільки на 27 кілометрів. Перед нею ясно вирисовувались відомі їй уже базальтові* кручі о. Вільчека. Не один з експедиції не один раз подумав, що може краще було б вернутись на судно. Але тут знов ставало перед кожним питання, чи вдасться їм знову знайти судно. Так минали дні.

Тільки в другій половині липня серед криги з'являються більші канали й чистоводи, якими могли проходити човни. Та й тоді крига часто стискувала човни, і їх доводилося витягати з води на лід і чекати, доки він не розійдеться знову.

Нарешті, 15 серпня експедиція вийшла на чисту воду на $77^{\circ} 40'$ північної широти. Настрій експедиції піднявся. Вона вирвалась з крижаних обіймів. Але характерні слова

* Сухе молоте м'ясо в таблетках.

** Базальт — вулканічна гірська порода, чорна на колір.

Паєра, записані в той день, що ми їх читаємо в його щоденнику. „Та не зважаючи на ту безумну радість, яка охопила нас при думці про наше визволення, все таки ми не могли без болю подумати про те, що нам зараз треба назавжди попрощатись з застиглим полярним царством, з царством криги, яка виблискувала кругом нас, засліплюючи своєю красою“. І правду казав Паєр. Полярні країни непереможно притягають до себе кожного, кому доводилось побувати в них хоч один раз. Вони ваблять до себе навіть тоді, коли під час перебування в них довелося зєзнати тяжких пригод і поневіряння.

Експедиція взяла курс на Нову Землю і 18 серпня зійшла на неї біля мйса Чорного. Дальший маршрут експедиції проходив уздовж берегів Нової Землі. 23 серпня в бухті Пуховій експедиція побачила дві промислові шхуни, що стояли на якорі. Комендантом шхуни „Николай“ був промисловець Федір Воронін; він забрав австрійців і приставив їх в м. Варде (порт на півночі Норвегії). Федір Воронін — це дід теперішнього відомого полярного капітана Володимира Івановича Вороніна, що минулого року щасливо провів криголам „Сибіряков“ Північно-східним проходом і 1933/1934 повторив той самий маршрут на пароході „Челюскін“*.

БУХТА ТИХА

7 серпня. Ми стоїмо біля південних берегів якогось острова. Визначити наше положення ми не могли, бо цілий день перед тим ішли в густому тумані. Запросили бухту Тиху допомгти нам визначитись з допомогою радіопеленгатора**. Виявилось, що ми стоїмо біля південних берегів острова Мак-Клінток.

---

* Пароплав „Челюскін“, дрейфуючи з кригою, зайшов до Берінгової протоки. Але тайфуни з півдня віднесли його на північ. На південний схід від о. Врангеля роздушила його крига і пароплав затонув. Експедиція і команда „Челюскіна“ два місяці продержались на плавучій кризі, у так званому таборі Шмідта (Шмідт — начальник експедиції). Всіх їх урятували наші радянські літуни, що в надзвичайно важких умовах Арктики під час рятівної роботи виявили себе справжніми героями.

** Прилад для визначення напрямку, у якому знаходиться радіостанція, що ми її чуємо.

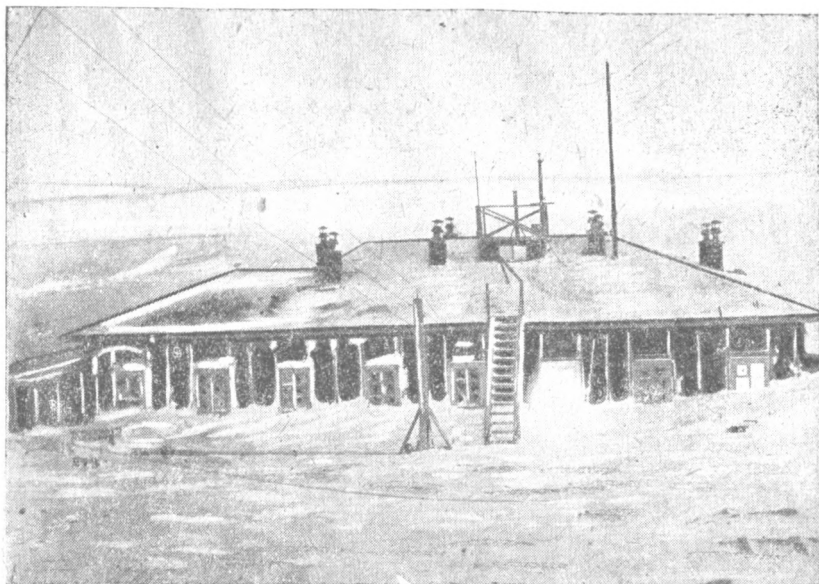
8 серпня ранком сів дощик. „Ломоносов“ пройшов протокою Аллен-Юнга, обігнув мис Маркама і вийшов у Британський канал. Нам цікаво було побачити місце, де доведеться прожити більше року.

Завернули за мис Седова. Показалась щогла радіостанції. Біля берега — люди. „Ломоносов“ дав гудок — привіт. З станції відповіли залпами. Піднялись два стовпи диму, — вибух луною рознісся по бухті.

На мисі Седова, у бухті Тихій збудована радіостанція. Вона стоїть на $80^{\circ} 20'$ північної широти і $52^{\circ} 48'$ східної довготи. Це крайня північна людська оселя в Союзі. Бухта Тиха — дуже мальовничий куток на Землі Франца Йосифа. З південного боку бухти піднімається колосальна базальтова скеля Рубіні. Назвав її так Джексон на честь італійського тенора, що жив на початку XIX століття. Висота скелі — 162 метри над рівнем моря. Стіни її вертикальні, на вершині, на рівному плато видно два гурі. Так називають на півночі конусоподібні скупчення каміння, складені людиною. Вони служать мореплавцям орієнтаційними знаками.

Якщо під'їхати або підійти по льоду до скелі Рубіні, то на вертикальній стіні виразно видно, характерну для базальтів, шаруватість, що робить враження складених шарами дров. В іншому місці брили породи лежать віялом. З боку бухти, де тепер станція, піднімаються круті скелі. Берег спадає до моря терасами. Це свідки поступового підняття острова. Станція стоїть на одній із таких терас. Плато біля станції піднімається на 140 метрів. Сходити на його доволі важко, схили його круті.

Бухта Тиха дуже зручна для радіостанції. Сильні припливно-відпливні течії швидко роз'їдають лід, через що бухта рано звільняється від криги. Доступ до бухти Тихої завжди певний, якщо судно зможе дійти до південних берегів Землі Франца Йосифа. Великі пташині базари — один на скелі Рубіні — найбільший, другий на скелях уздовж берега, біля станції, — забезпечують зимувальників і їхніх собак м'ясом на півроку, з березня до серпня. В бухті і в протоці Меленіуса водяться тюлені; їхнє м'ясо годиться для собак, а коли свіже, то й для людей. В зв'язку з тим, що біля станції водяться тюлені, сюди заходять і ведмеді, а їхнє м'ясо для людей незамінне, бо в свіжому вигляді воно один із найкращих засобів проти цинги. На перешийку біля скелі Рубіні

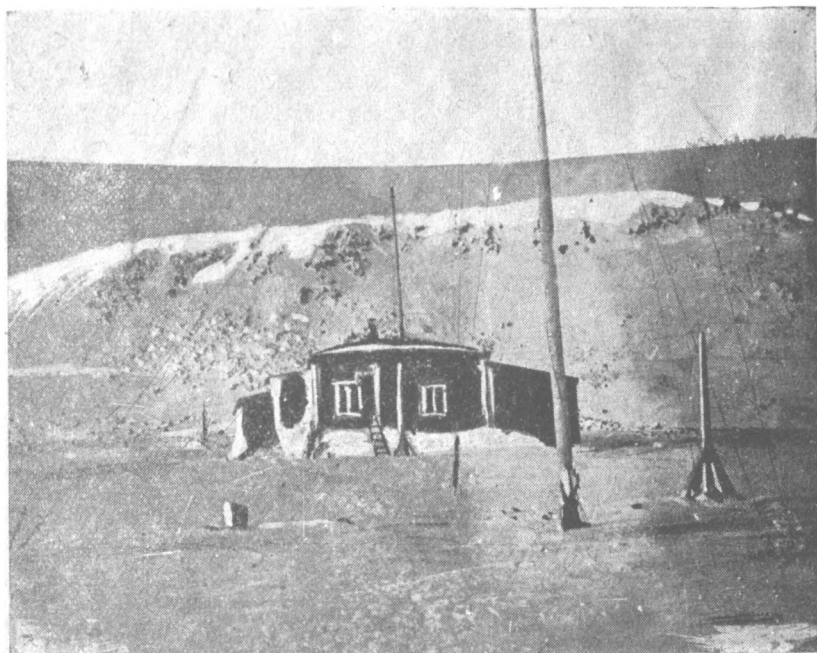
Жиле приміщення в бухті Тихій

можна збирати ложечну траву (*Cochlearia fenestrata*) на салат. Свіжа зелень необхідна і дуже цінна в умовах полярного життя. Її там небагато, але все таки можна зробити запаси, як це в свій час на мисі Флора робив Лі Сміт, а після Джексон.

Станція в бухті Тихій побудована на терасі. Головний будинок її стоїть за 20 метрів від берега. Станцію збудовано 1929 р., і кожного року, коли змінювали зимувальників, її поширювали. 1929 року побудовано жиле приміщення і лазню, 1930 р. — окрему радіорубку, 1931 р. — магнітний павільйон, а 1932 р. — друге жиле приміщення й ангар для літаків. Всі будинки дерев'яні.

Умови життя для зимувальників гарні: кожен з них має свою окрему кімнату. Це потрібно тому, що постійне життя з обмеженою кількістю одних і тих же людей гнітюче впливає на зимувальників. Кімнати розташовані по обидва боки коридору, отже, кожен із зимувальників, якщо він того захоче, може ізолювати себе на якийсь час від товаришів і бути на самоті.

В кімнаті є все потрібне устаткування: постіль, книжкова шафа, комод, стіл з двома кріслами, дзеркало, умивальник,

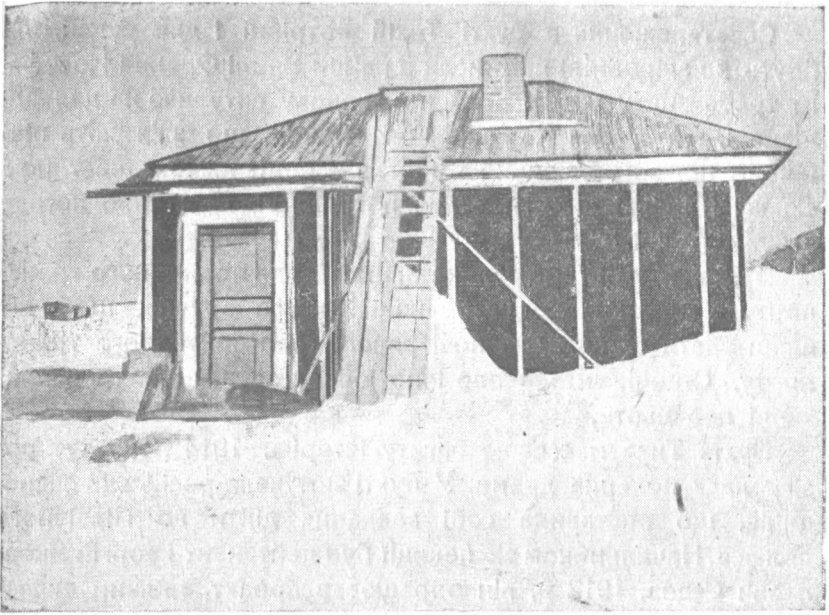
Радіорубка

лампа та відро на воду і вугілля. На дві кімнати — одна пічка. В кожній кімнаті — одно вікно.

Завдання станції — збирати відомості про погоду, регулярно провадити метеорологічні спостереження і щодня передавати їх радіом на Велику Землю.

Багато метеорологічних станцій усіх країн нетерпляче чекають відомостей про погоду з бухти Тихої, щоб доповнити ними свої карти, на основі яких складають прогнози погоди.

Прогноз погоди має велике економічне значення. А щоб складати прогнози та щоб вони по можливості були правильні, треба провадити спостереження над погодою в полярних країнах, бо погода наших широт великою мірою залежить від природних умов в Арктиці. Коло екватора повітря найбільш нагріте, а над обома полярними областями воно найхолодніше. Холодне, а через те й важке повітря над полярними областями звать „полярними шапками“. „Між полярними шапками“ та тропічним повітрям відбувається обмін. Цей обмін у шарах повітря, ближчих до землі, відбувається у вигляді окремих сильних потоків:

Лазня

холодне повітря, що проривається з полярної області, направляється до екватора, звідки назустріч йому ідуть потоки теплого повітря. В місцях зустрічі теплих і холодних потоків утворюються сильні повітряні вихри, що звуться циклонами, які в наших широтах переміщуються із заходу на схід. Наша погода залежить від цих циклонів. Отже, щоб скласти прогноз погоди в наших широтах, треба визначити місце і час появи циклону та напрям його дальшого руху. А для цього треба провадити спостереження над станом атмосфери в полярній області і над масами холодного повітря, що звідти проривається на південь.

Полярна повітряна шапка то переміщується в наш бік, то в бік американський; крім того вона то збільшується, то зменшується, але загалом маса холодного повітря протягом довгого періоду залишається більш-менш нормальною. Отже, спостереження за станом атмосфери в Арктиці дають нам можливість до певної міри завбачати загальний характер погоди на довгий час наперед. А це дуже важливо для сільського господарства, для урожаю хлібів у нашій чорноземній смузі і взагалі для всього економічного життя.

Спостереження в бухті Тихій потрібні і для суден, що йдуть на звиробійні промисли в район Землі Франца Йосифа. Їм треба знати умови погоди і льодову ситуацію на далекій півночі. Та й для Карських експедицій, що зв'язують північним шляхом Західний Сибір з європейською частиною Союзу і з Західною Європою, потрібні відомості про погоду з бухти Тихої.

Бухта Тиха матиме велике значення для повітряного транспорту в Арктиці. Земля Франца Йосифа зручна, щоб тут влаштувати одну з баз повітряного трансарктичного транспорту. Станція метеорологічно обслуговуватиме трансарктичні перельоти.

Бухта Тиха має свою багату історію. 1914 року тут розігралася полярна драма. У бухті зимувала російська експедиція, що поставила собі завдання дійти до Північного полюса. Начальником експедиції був лейтенант Георгій Яковлевич Седов. 1912 р. він опрацював проект, за яким експедиція мала дійти на судні до північного краю Землі Франца Йосифа, а звідти невеличка партія мала вирушити до полюса по плавучій кризі. Військово-морські кола поставились до цього проекту негативно, і царський уряд відмовив дати Седову фінансову підтримку. На зібрані приватним способом 108.000 карб. Седов полагодив старе звиробійне судно „Св. Фока“. З запасом харчів і вугілля на два роки в серпні 1912 року він вийшов на цьому судні на Землю Франца Йосифа, сподіваючись того ж року доплисти до неї, перезимувати там і весною 1913 року вирушити до північного полюса на собаках та на лижвах.

Та Седову не пощастило; „Св. Фоку“ затерла крига і примусила зазимувати біля берегів Нової Землі. Другу зиму експедиція зимувала в бухті Тихій. Цю другу зиму доводилося зимувати в дуже важких умовах. Здоров'я більшості учасників експедиції, а в тому числі й самого Седова, дуже занепало. Він захворів цингою, що її незаперечними ознаками було загальне знесилення, розм'ягчення ясен і біль у ногах. Та не зважаючи на це, 15 лютого, за 7 днів до сходу сонця, Седов вирушив в експедицію до полюса. Товаришами Седова у цій подорожі були матроси Лінник і Пустошний. Обидва вони йшли цілком добровільно; ні одному з них і на думку не спадало, що кінець їхнього походу буде такий трагічний.

„В передранковому тумані полярної ночі на льоду бухт Тихої стояли готові до походу дві нарти; в кожній із них запряжено по 12 собак. Оглянувши нарти, Седов скликав в кают-компанію весь склад експедиції і почав прощатись. Він був блідий, губи були міцно стиснені, в очах світилась непохитна воля. Давго він не міг почати своєї промови. Нарешті, запанувавши над собою, сказав: „Я кажу вам не „прощайте“, а „до побачення“. Але туту нього не вистачило більше сил, і хворий він заплакав. В перший і в останній раз я бачив сльози на очах цієї людини з залізною волею“, — так згадує про цей момент учасник тієї ж експедиції проф. В. Ю. Візе. Через кілька годин нарти Седова та його товаришів сховались у полярному присмерку. Хвороба Седова відразу дала себе почути на початку дороги: він не міг йти. Матроси поклали його на нарти. Кругом вила буря; часто в дорозі бушували шторми. Тратячи свідомість, Седов задубілими руками держав компас і тремтячими губами шепотів: „Курс норд!.. Курс норд!“

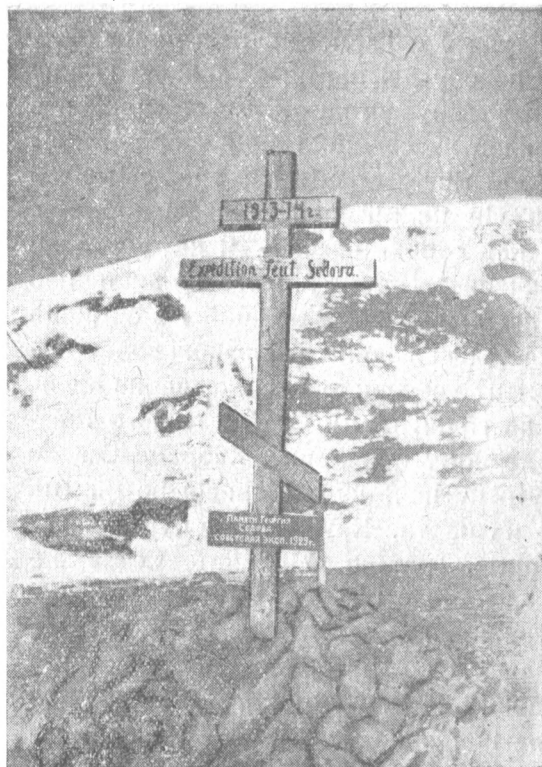
Експедиція проходила східною стороною Британського каналу. 28 лютого дійшла вона до протоки, правдоподібно Наймаєра. Тут зупинила їх велика ополонка. Седов чимраз більше втрачав свідомість і перестав вести щоденник.

2 березня матроси нап'яли намет, до якого Седов ледве добрався повзучи. Ноги в його були приморожені. Матроси, розтираючи їх спиртом, знайшли на них темно-сині цинготні плями. В наметі довелось пробути 3 дні. Кругом вила снігова хуртовина; сніг засипав намет. Седову ставало чимраз гірше. В наметі стояв лютий холод. Голова Седова лежала на колінах у матросів, які біля його грудей держали горящий примус. 5 березня о 2 год. 40 хвилин Седов помер. Останні слова його були: „Лінник, Лінник, підтримай“. Але це благання людини, що ніколи нічого не прохала, а всього добивалася сама, виконати вже не було змоги.

Матроси поховали тіло Седова на мисі Бророк, на острові Рудольфа. Над невеличкою купкою каміння поставили хрест із лижв і поряд поклали прапор, що його Седов хотів поставити на полюсі. Біля могили поставили нарту, що на ній небіжчик проробив свою останню путь на північ.

Хворі й немічні матроси 19 березня повернулись у бухту Тиху й розповіли учасникам експедиції про цей останній акт трагедії...

* * *

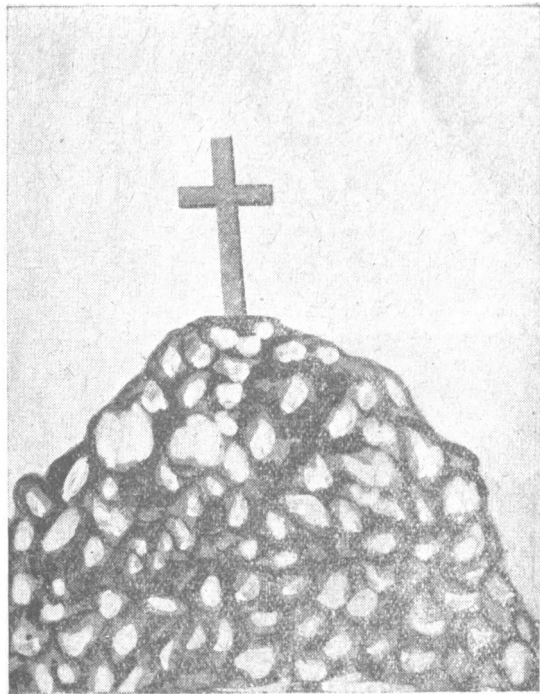

**Астрономічний пункт експедиції
Сєдова в бухті Тихій**

„Ломоносов“ став від станції за кілометр, глибше в бухту, де йому менше загрожували припливно-відпливні течії й айсберги. Від станції, на моторному човні, під'їхали три зимувальники, між ними лікар станції, заступник начальника зимівки т. Кутляєв. Начальник станції Іванов поїхав на „Малигіні“, не діждавшись зміни. По штормтрапі зимувальники швидко вибрались на судно, і тут, після привітань та знайомства з новою зміною, роздали пошту, що її для нас привіз у бухту Тиху цеппелін. Потім почали ділитись враженнями про зимівлю. Розказували багато: видно було, що кожному з їх хотілось нам розповісти про все те гарне й погане, що довелось пережити, головно під час довгої полярної ночі.

Хоч сів дрібненький дощик, судно відразу почало вивантажуватись. Вантаж перевозили карбасами. Дерево і

**Могила механіка Зандера
(з експедиції Седова)**

дошки спускали прямо у воду, збивали плоти і з допомогою шлюпок тягли їх на буксирі до берега. Найважче було вивантажувати биків та свиней, які злякано дивились на цю операцію. Їм підв'язували під животом щось схоже на розкладну постіль і спускали лебідкою з судна в карбас. На березі їх привітали голосним гавканням собаки; наступали їм на ноги і не давали їм спокою.

Інженер Ілляшевич швидко знайшов місце для магнітного павільйону. Столяр і пічники взялись до роботи, а допомагали їм зимувальники. Авральна система і полярний день * та гарна погода швидко просували вперед роботи. Найважче доводилось із глиною та цементом. Бочки з глиною, важкі і незручні, треба було котити по величезному камінні. Тільки ї чути було команду: „Раз, два, взяли...“

Магнітолог станції Нікольський з радістю дивився, як з кожним днем росло місце його майбутньої роботи, і весь час

* Сонце світить круглу добу. В бухті Тихій полярний день триває 134 доби. Весь цей час і о 12 годині ночі на півночі видно сонце.

Вивантажування в бухті Тихій

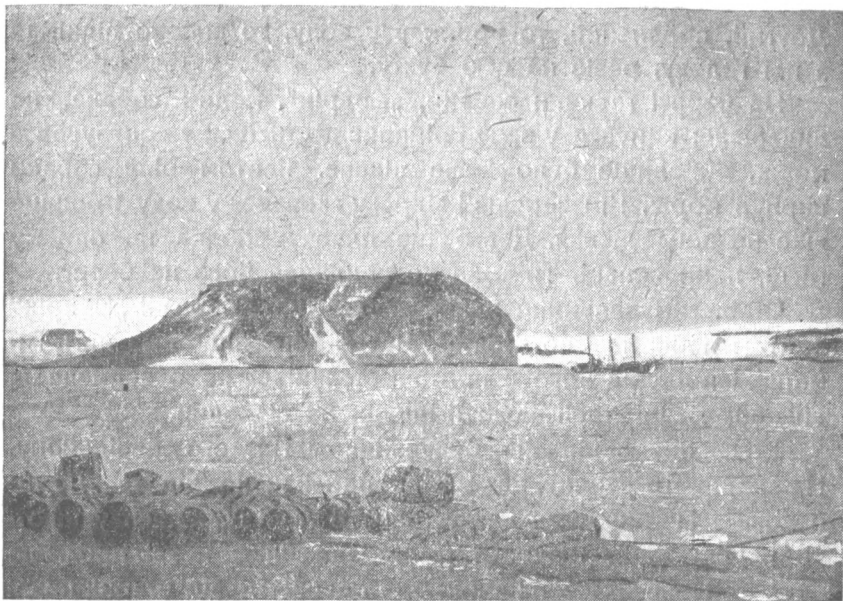
був коло павільйону. Столярі дражнили його, що заб'ють декілька залізних цвяхів у павільйоні якщо він не постається, щоб при відкритті павільйону почастивали їх „біленькою“.

— Ти ввесь час чергувати не будеш. Ми тобі обов'язково зробимо такий фокус, Олексію Петровичу, якщо не даси слова,— казав столяр Олександра.

А в магнітному павільйоні всі колоди й дошки треба прибивати мідними цвяхами і не повинно бути жодної залізної частинки.

З 8 до 16 серпня „Ломоносов“ стояв на якорі у бухті Тихій. Він не міг піти для гідрологічних робіт далі, вглиб архіпелагу, бо не вистачало вугілля. Нова зимівка дала йому з своїх запасів 22 тонни, щоб судно могло дійти до Руської Гавані на Новій Землі. Там воно ждатиме, доки підвезуть вугілля з Архангельська, бо судно мало піти в Карське море для гідрологічних робіт.

Команда судна, в вільний час, їздила на човнах на скелю Рубіні і в долину Мовчання. 14 серпня група поїхала на о. Скот-Кельті. Пробыла там ніч і надранок вертала на станцію. Поворот був нелегкий, бо великий вітер розбурхав море і дмути з правого боку, заносив човен у Британський канал;

„Ломоносов“ виходить з бухти Тихої

цьому допомагала ще і відпливна течія. Доводилось сильно налягати на весла, щоб дістатись до станції. На о. Скот-Кельті залишився т. Ретовський Л. О. Йому, як біологові, цікаво було обслідувати тамтешнє озеро. Цілий день працював він там. Вітер не стихав, хвиля була висока. На човні не рішались поїхати по біолога; довелось „Ломоносову“ знятись з якоря і зняти т. Ретовського з о. Скот-Кельті.

13 серпня, о 8 год. ранку в бухту Тиху зайшло норвезьке моторне судно „Isbjörn“, зафрахтоване групою французьких туристів, що об'їздили Гренландію, Свальбард і дійшли до Землі Франца Йосифа. З судна прийшли на станцію з візитом. Інтересувались науковою роботою й оглянули її устаткування. Увечері ми віддали їм візит. Від'їжджаючи, судно прохало дозволити йому полювати на ведмедів, якщо по дорозі вони їх стрінуть.

14 серпня під час обіду серед „мисливців“ зчинилась метушня. Хтось крикнув в кают-компанію: морж! Всі як один кинулись на берег з гвинтівками. На берег лізли два моржі. Невлучними пострілами зігнали їх у воду. Тут одного забили, а другого поранили. Вбитий потонув біля берега, і тільки через 24 години, коли він зірнув, ми його спіймали.

Другий, поранений, то поринав у воду, то високо піднімав з неї голову, ревів на всю бухту.

На березі гавкали собаки. „Бодрік“, малий собака, не видержав: кинувся у воду і підплив до місця, де показувався морж. Видовище було дуже цікаве. Раптом біля собаки вирнув морж. Він заревів і відразу сховався у воду і більше вже не показувався. Довго ще плавав собака на одному місці, поки ненець Тимоша не покликав його на берег.

Старі зимувальники розказували, що в березні „Бодрік“ раптом побіг на Скот-Кельті. Через день пішов за ним Тимоша і побачив його в протоці Меленіуса коло ведмедя на айсбергу. Він стеріг його й нікуди не відходив.

15 серпня закінчено будівництво магнітного павільйону. На ранок, 16 серпня, на 9 год. призначено від'їзд „Ломоносова“. П'ятнадцятого увечері, о 8 год. зібрались у кают-компанії обидві зимівки. Стара зимівка складала звіт про свою роботу. Нові зимувальники мали одержати від старих певні вказівки практичного характеру і увійти в курс їхньої роботи, щоб знати, як провадити свою роботу. Із звіту видно було, що метеорологічні спостереження провадились добре. Зібрано великий матеріал, який треба буде пізніше опрацювати в Ленінграді. Біолог т. Демме збрала багату орнітологічну * колекцію та гербарій. Взимку і весною поїздки начальника станції Іванова внесли певні поправки в обриси Землі Георга і о. Ермітедж. Треба відзначити також безперерйну роботу радиста т. Йойлева та механіка Плосконосова.

Нові зимувальники поділились на зборах планами своєї роботи.

Нас залишилось зимувати десять чоловіка:

1. Кулаєв Лука Васильович — лікар і начальник зимівки;
2. Іваничук Михайло Миколайович — геоморфолог, заступник начальника;
3. Нікольський Петро Олексійович — магнітолог;
4. Теплоухов Володимир Костянтинівич — аеролог;
5. Теплоухов Костянтин Костянтинівич — аеролог;
6. Боровський Микола Яковлевич — радист;
7. Семенов Степан Іларіонович — механік;
8. Тамберг Володимир Іванович — кухар;
9. Нітше Фріц Альфредович — служник;
10. Самойлов Іван Миколайович — столяр.

* Орнітологія — наука про птахів.

Лікар, крім своєї безпосередньої роботи, помагатиме провадити метеорологічні спостереження. Як начальникові зимівки, йому доведеться виконувати різні адміністративні функції на станції та роботи з доручення Арктичного Інституту.

Для мене головна робота припадала на весну — геоморфологічний обслід східної частини Землі Франца Йосифа. В плані було обслідувати Австрійську протоку та дійти до Землі Вільчека. Доки настане полярна ніч, я мав ознайомитись із геологічною будовою та льодовиками в районі станції.

Магнітолог мав установити прилади для спостережень над земним магнетизмом і слідкувати щодня за їхніми записами.

Обидва аерологи виконуватимуть метеорологічну службу. Особливу увагу мають звернути на вивчення температури, тиску та вологості повітря, з допомогою радіозондів системи проф. Молчанова.

Радист дбатиме про безперебійну роботу радіостанції, підтримуючи зв'язок з Маточкіним шаром та Північною Землею.

Механік слідкуватиме за мотором та працюватиме над устаткуванням станції.

Кухар обіцяв гарно годувати зимувальників. Робота служника — мити посуд та дбати про собак і корову. Весною він мав поїхати в експедицію в Австрійську протоку.

Столяр залишався на зимівці, щоб перебрати горище і підлогу в будинку та проконопатити весь будинок і лазню, збудувати корівник та виконувати всю столярську роботу на станції.

Засідання закінчилось. Всі розійшлись відпочивати. Але мало хто лягав спати. Нові зимувальники нашвидку дописували листи, щоб передати їх на Велику Землю, бо потім зв'язок можливий буде лише радіом.

ВІД'ЇЗД „ЛОМОНОСОВА“

16 серпня о 8 годині ранку на станції задзвонив дзвоник. В кают-компанії станції зібралась команда судна, старі і нові зимувальники. Господарем був уже новий кухар зимівки, Володимир Іванович Тамберг. Після сніданку відбулось уро-

чисте відкриття магнітного павільйону. Потім настала хвилина прощання. Всі тиснули міцно руки, цілувались, ніби прощались назавжди, бажали здоров'я, щасливо перебути довгу полярну ніч, дружно жити. Важко розлучатись старим зимувальникам із собаками, що так до них звикли. Особливо це треба сказати про т. Демме. Всі собаки зібрались на березі. З пароплава пролунав другий гудок. Один за одним від берега до судна попливли човни. На „Ломоносові“ підняли прапор; він знімався з якоря.

Гулко рознісся по бухті останній гудок, відбився об скелю Рубіні і мис Седова многократною луною. Шкода було розлучатись із людьми, з якими довелось довго працювати в Ленінграді. Шкода було і судової команди, яка ставилась до нас дуже гарно. Передусім шкода було всім Адама Петровича Рундака, нашого штурмана.

„Ломоносов“ здригнув. Запрацювала корма, запінилася вода, скаламутилась. Легким ходом рушило судно в протоку Меленіуса. Гудком посилало воно нам останні привітання: „Прощайте, оставайтесь здорові. До побачення через рік“ — це ті щиросердні слова, що їх передавала нам команда судна довгими протяжними гудками, бо голосу на таку віддаль уже не чути було. З палуби ввесь час махали білі хусточки, з берега відповідали їм залпи. Жалібно гавкали собаки; вони дивились у той бік, куди пішов пароплав, куди поїхав ненець Тимоша, що годував їх цілий рік, куди поїхали всі зимувальники, що з них кожний мав серед них свого улюбленця.

Ще якийсь час видно було „Ломоносова“ здаху будинка, а там лише хмарка диму, і він сховався за мисом Дунді, у протоці де-Брюйне.

НАУКОВО - ДОСЛІДНІ РОБОТИ

Найважливіше на станції — це метеорологічна служба. Її виконували обидва аерологи і лікар, кожний чергував по одній декаді. Крім звичайних спостережень, вони вивчали ще швидкість вітру у високих шарах атмосфери з допомогою зміїв та аеростатиків-пілотів. В гарну погоду вони пускали радіозонди системи проф. Молчанова, з допомогою яких вивчали температуру, тиск і вологість у різних шарах атмосфери. Показники з зондів передавались радіом.

Магнітолог установив прилади для спостережень над земним магнетизмом. Щодня о 4 годині він міняв стрічку, виявляв її.

Мені, як геоморфологові, треба було, доки настане полярна ніч, ознайомитись з геологічною будовою та льодовиками в районі станції.

З вересня об 11 годині ночі я поїхав на о. Мертвого тюленя. Мотор у нас чотирисильний, річковий.

Знаючи, що він капризний, ми завжди з собою брали весла. Вода була спокійна. Біля о. Мертвого тюленя показали з води лисуни, що своєю величиною нагадували моржа. На острові гніздилися чайки-ластівки. На камінні ми знаходили молодих чаєнят.

Острів невеликий. Я зробив маршрутний знімок.

Коли о 4 годині дня ми поверталися назад, нас стрів східний вітер. Море хвилювало. Відпливна течія швидко неслась у Британський канал. За кілометр від острова зупинився мотор. Мій супутник — Стьопа заводив його півтори години, а мені треба було весь цей час держати човен на місці, весь час гребти проти сильної течії, яка виносила нас у Британський канал. З течією напірала на човен і крига. Її треба було розпихати веслами, а тим часом човен заносила течія. Я вже вибивався з сили. Не можна було ніяк умовити Стюпу взятись за весла. Нарешті, після півторагодинної возні, мотор заторохтів, і ми о 7 год. ранку (4 вересня) приїхали на станцію.

Потім я почав вивчати льодовик бухти Тихої: поробив на ньому позначки, щоб можна було стежити за його рухом, збирав і засушував рослини та відмічав біля станції ті з них, з яких хотів весною зібрати насіння.

ЧЕРГОВІ ГОСПОДАРСЬКІ РОБОТИ

Після від'їзду „Ломоносова“ нам треба було виконати багато роботи загально-господарського характеру, яку треба було за всяку ціну закінчити, поки почнуться великі осінні хуртовини, а там настане довга чотиримісячна полярна ніч. Деяку роботу ми робили авральним порядком, головню після вечері. Так ми очистили берег, що на ньому лежали скрізь у безпорядку порозкидані ящики, мішки з посудом, харчами та різним станційним інвентарем.

Подалі від берега склали будівельні матеріали.

Крім собак, була в нас ще корова „Бравенька“ — холмогорка, що давала по 12 літрів молока в день. Треба було приготувати для неї тепле приміщення. Корівник вийшов дуже теплий.

Для собак ми збудували собачник. Тут вони сиділи тише, не гризлись та не кусали один одного, як на вільному місці і взимі буде їм тут тепло.

Щоб у довгу полярну ніч, у хуртовину нам не доводилося мерзнути, ходячи по вугілля, з східного боку станції ми прибудували вугільний сарай. Там ми склали все вугілля, яке раніше лежало біля харчового складу. Вхід до вугільного сараю був з коридору.

Всю цю роботу ми робили після вечері і працювали 3 години. Після роботи йшли в кают-компанію, пили чай, грали в шахмати та доміно, а Іван Миколайович заводив грамофон.

20 серпня в бухту Тиху зайшло звіробійне судно „Ленінградгосторг“, під командою капітана Воротілова. Прийшло воно на Землю Франца Йосифа промишляти звіря, насамперед моржів у районі острова Хейса та Землі Александри.

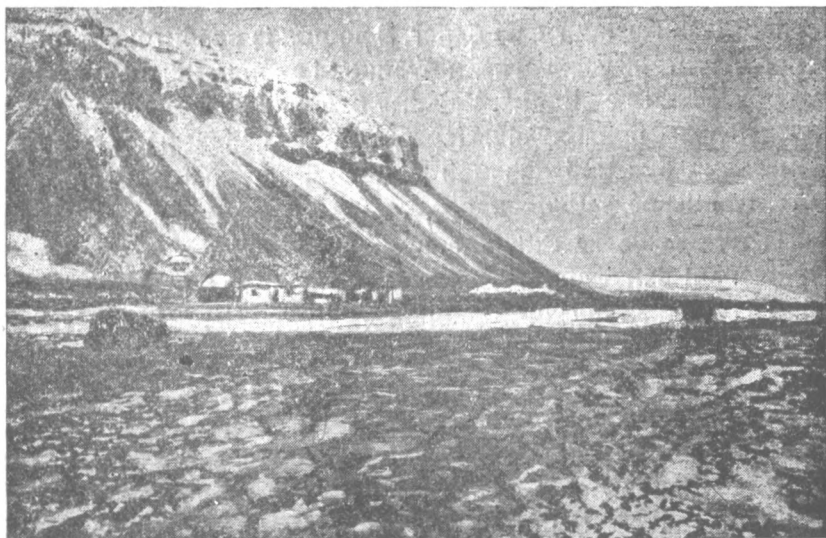
Судно зупинилось на одну годину. Команда оглянула станцію, взяла нашу пошту на Велику Землю і попрощавшись із зимувальниками, пішла далі. Того року це були в нас останні люди з Великої Землі.

МУЗЕЙ АРКТИКИ

На південний захід від бухти Тихої за 40 кілометрів лежить острів Нордбрук. Його висока біла вершина завжди приковувала нашу увагу до себе. В західній частині острова знаходиться мис Флора. Мис Флора — це база багатьох експедицій, що працювали на Землі Франца Йосифа. З історичного погляду це одне з найцікавіших місць Арктики. Тут 1881 — 1882 рр. зимувала в дуже важких умовах англійська експедиція Лі Сміта. Тут прожив підряд три роки шотландець Фрідерік Джексон, що дослідив за цей час західну та центральну частину архіпелагу. Сюди вийшов у червні 1896 р. Фрїтїоф Нансен із своїм товаришем Йогансенем, повертаючись із мандрівки по Північному Полярному морі.

На цім самім місці, 1905 р. частина американської експедиції Фіали ждала рятуноквого судна. Сюди 1914 р. із судна „Св. Анна“ пішки добрався штурман Альбанов з матросом Кондратом. Обидва вони осталися тут зимувати. І знов не-

Мис Флора — місце зимівлі Джексона

сподівана зустріч: експедиція Седова, що поверталась у Мурманськ, зайшла сюди, щоб розібрати зимовище Джексона на паливо для судна. Тут і підбрала вона Альбанова та Кондрата.

Для дослідження Землі Франца Йосифа багато зробив шотландський спортсмен Лі Сміт. З полярними країнами знайомий він був із Свальбарда. На власні кошти збудував дерев'яну парову яхту „Ейра“, пристосовану для плавання серед криги. На цьому судні Лі Сміт двічі побував на Землі Франца Йосифа. Перша подорож відбулася 1880 р. і пройшла дуже вдало. За короткий час—16 днів—Лі Сміт обслідував невідомі ще тоді південні береги Землі Франца Йосифа і відкрив багато нових островів.

1881 року Лі Сміт приїхав сюди знову.

На о. Бель експедиція збудувала будинок. Після цього судно підійшло до о. Нордбрук і стало на якорі біля миса Флора. 21 серпня 1881 року, раптом, тихого сонячного дня на сході показала крига і з припливною течією швидко підійшла до місця, де стояла „Ейра“. Судно опинилось між кригою і береговим припаєм. Сильним напором криги судно пробило, і через дві години воно потонуло. За такий короткий час можна було врятувати з судна небагато. Та все таки встигли врятувати значну кількість харчів і човни. Все

це перевезли з криги на берег. З дошок із розбитої „Ейри“, каміння та торфу збудували будинок і вкрили його парусом, теж урятованим з „Ейри“. У цьому будинку 25 чоловіка мали пробути довгу полярну ніч. Переправитись човнами на о. Бель, де недавно був побудований будинок, не можна було, бо протоку Мієрса забило кригою.

Всю свою увагу Сміт звернув на те, щоб до наступу полярної ночі запастись м'ясом та назбирати плавнику * на паливо. До наступу зими забили 13 медведів, 21 моржа і 1200 кайр. Кожний зимувальник одержував у день по 750 грамів свіжого м'яса, 200 грамів овочів, 125 грамів борошна, чай, цукор, молоко і шклянку рому. Кожного разу, коли вбивали ведмедя або моржа, збирали кров, яку часто пили сирого або додавали в суп. Свіже м'ясо і гаряча кров — це найкращі способи боротьби проти цинги в полярних народів. Експедиція Лі Сміта потвердила це: здоров'я усіх учасників цілу зиму було дуже добре.

В полярну ніч зимувальники не скучали, знаходили собі роботу: готували човни до майбутнього повороту, лагодили одяг, паруси, варили й консервували м'ясо. М'яса зимувальники мали вдосталь. Білі ведмеді підходили аж до самого зимовища. Це були виключно самці, що блукали по крижаній пустині, шукаючи тюленів. Самки в той час зимують у снігових гаврах, звідки на початку весни виходять із молодими ведмежатами.

Перша птиця з'явилась на місі Флора 8 лютого. Це була полярна сова. На початку березня прилетіли кайри й люрики, а в червні налетіло багато гусей, так що експедиція мала весь час свіже м'ясо.

Нарешті, настав час від'їзду. 21 червня експедиція Лі Сміта вибралась на чотирьох човнах у напрямі до Нової Землі. На кожному човні був хронометр, компас, секстант і морські карти, а крім того великий запас зброї і патронів. На кожного чоловіка взято було по 80 кілограмів харчів.

Перехід до Нової Землі був дуже важкий. Серед крижаних полів човни пробирались невеликими каналами, які то сходились, то розходились. Це утруднювало перехід: треба було витягати човни з води на лід і ждати, доки знову утвориться чистовод. І лише 2 серпня Лі Сміт під'їхав до Нової

* Дерево, занесене течіями і викинуте на берег морськими хвилями.

Землі. Тут при західному вході в Маточкін шар Лі Сміт зустрів три судна, послані розшукувати його експедицію.

З будинку, що в ньому зимував Лі Сміт із товаришами, немає тепер ніяких слідів. Стерли його час та люті бурі.

На мисі Флора стояла колись невеличка оселя, названа Джексоном „Ельмвуд“. Тут прожив безвиїздно 3 роки підряд Джексон (1894—1897). Головним завданням експедиції Джексона було дослідити Землю Франца Йосифа, як опірну базу для санної подорожі до полюса. Джексон склав першу карту Землі Франца Йосифа, що більш-менш наближалася до дійсності. Він обслідив усю західну групу островів, на захід від Британського каналу. Джексон об'їжджав острови на санях, запряжених собаками та сибірським поні. Роботу провадив головно весною. Влітку обслідував південні береги на човні, що одного разу трохи не закінчилось для його трагічно.

Рештки колишніх харчових складів чи може бути табору я бачив на мисі Дунді 1932 року. З консервних банок видно було, що вони лежали там ще з часів перебування Джексона. Джексоніві так подобалась дослідна робота, що він хотів залишитись і на четвертий рік. Але фінансові труднощі примусили його повернутись в Англію.

* * *

За часів експедиції Джексона, а саме 1895—1896 рр. на Землі Франца Йосифа зимували Нансен з Йогансеном. Нансен, бажаючи розв'язати проблему Північного Полярного моря, про яке на той час були різні здогади, організував експедицію на „Фрамі“ (1893—1896 рр.). За планом Нансена судно біля Новосибірських островів вмерзло в кригу й дрейфувало з нею в північно-західнім напрямі. „Фрам“—це єдине судно, що так далеко зайшло на північ: далі жодне судно ні до, ні після його не заходило. Нансен розв'язав основну океанографічну проблему Арктики й поклав основи для наших теперішніх відомостей про Полярний басейн та клімат цієї області.

На „Фрамі“ Нансен не міг близько підійти до полюса, бо судно почало відносити на захід; до полюса залишалось ще близько 700 кілометрів. Тоді Нансен вирішає з Йогансеном спробувати дійти до полюса на санях-човнах. Важкі умови походу дозволили дійти тільки до 86° 04' північної

широті. Звідси Нансен повернув на південь, щоб добратись до Землі Франца Йосифа, а там на Свальбард і в Норвегію.

6 серпня Нансен підійшов до Землі Франца Йосифа, відкрив ряд нових островів, між іншим і Білу Землю, на північному сході архіпелагу. 26 серпня підплили до о. Джексона і тут на мисі Норвегія вирішили зазимувати з тим, щоб наступного року йти далі, на південь. З каміння, моху та моржевих шкур збудували на береговій терасі хатину, при чому всю роботу доводилось виконувати майже голими руками, дуже примітивними інструментами (лопата з плечевої кістки моржа, кирка з ікла моржа тощо). Хатина ця: завдовжки 3 метри, завширшки 1,8 метра. Така низька, що тільки посередині можна було стояти на ввесь зріст, але вона захищала зимувальників від страшної зимової стужі і штормів. На зиму зробили вони великі запаси ведмежого м'яса. Опалювали її моржевим салом. Проводили регулярні метеорологічні спостереження, ходили на харчову базу, а здебільшого лежали та спали. Їли виключно ведмеже м'ясо, яке й держало їх у гарному здоров'ї. Це ще раз доказує, що цинга буває не через недостачу руху, а через несвіжі харчі.

В другій половині травня 1896 року Нансен і Йогансен покинули своє зимовище і подались на південь, придержуючись островів, що на східному боці Британського каналу. В червні на каяках вийшли до південних берегів Землі Франца Йосифа і вздовж південного берега о. Нордбрука завернули на захід. Тут, відпочиваючи на о. Нордбрук, мало не залишились без каяків: Нансен, бажаючи зорієнтуватись у льодовій ситуації, зійшов на терасу. Раптом подув сильний вітер з льодовика, і відігнав каяки в море. Нансенові довелось пливати за ними мало не кілометр. Тут же Нансенові трапилась й інша пригода: морж пробив іклами його каяк, і він мало не затонув, коли б Йогансен не підоспів на допомогу.

Та наближзвся кінець їхній плавбі на каяках. Як уже казано, на о. Нордбрук, на мисі Флора зимував у цей час полярний дослідник Ф. Джексон, і з ним довелось зустрітись тут Нансенові. Ось як описує Нансен цей цікавий момент.

„З різноманітними почуттями ішов я між численними горбами і видолінками, як раптом мені показалось, що я чую людський голос, дивний голос, перший голос після трьох років. Як забилося моє серце, як кров ударила в голову, коли я вибіг на крижаний горб і почав кричати, напружуючи

всю силу моїх легенів. За цим людським голосом, що роздавався серед крижаної пустині, за цим покликом до життя, була батьківщина і та, яка там чекала мене; і я нічого більше не бачив, не переживав, біжучи вперед між горами й крижаними гребнями. Незабаром я почув ще крик і з крижаного гребня побачив темну фігуру, що посувалася між горбами. Це був собака; але далі йшла ще одна фігура, і це була людина. Хто це був,—чи то був Джексон, чи один із його товаришів, чи хтонебудь із моїх земляків? Ми швидко наближались один до одного. Я замахав йому капелюхом, він зробив те ж саме. Я почув, що він говорить з собакою, і прислухався. Він говорив по англійському. Підходячи ближче, мені здалось, що я пізнаю Джексона, якого бачив один раз. Я підняв капелюх, ми простягли один одному руку з сердечним вітанням... З одного боку—цивілізований європеєць в англійському картатому одязі, у високих гумових галошах, гарно підголений, вичищений, вимитий запашним милом, що його запах, доносився до гострого нюху дикуна, з другого боку—дикун, одягнений у брудне лахміття, замащений салом і сажею, з довгим нечесаним волоссям і кудлатою бородою, почорнілими від диму, так що природного білого кольору шкіри не можна було відрізнити під грубим шаром жиру й сажі, яких не могли протягом цілої зими змити і зскребити ні тепла вода, ні мох, ні ганчірки, ні навіть ніж. Жоден із нас не знав нічого про другого і не знав, звідки цей другий появився“.

Розмова між Джексоном і Нансеном була така:

- Здрастуйте! (починає Джексон).
- Здрастуйте!
- Мені надзвичайно приємно вас бачити.
- Дякую, мені теж.
- Чи з вами тут судно?
- Ні, моє судно не тут.
- Скільки вас тут?
- У мене лише один товариш на краю льоду...
- Чи не Нансен ви?
- Так, це я.
- Я дуже радий вас бачити.

І знов почались гарячі стискання рук...

Нансен і Йогансен були гостями Джексона до приходу судна „Уіндворд“, яке постачало експедиції Джексона харчі.

На цьому судні обидва полярні Робінзони дістались у Норвегію.

З усіх будівель, що їх побудував Джексон на мисі Флора, не лишилось нічого. Один сарай забрала американська експедиція Уелмана 1898 року на мис Тебетгофа (о. Галля); решту будівель Джексона, як уже сказано, розібрала на паливо експедиція лейтенанта Седова.

Стоїть тут ще невеличка хатинка, збудована з дошок і бамбукових паличок, з прокладками моху між ними. Побудувала її, мабуть, американська експедиція Фіали. Хатинка тепер до половини занесена зледенілим снігом.

На схід від цієї хатинки стоїть пам'ятник із сірого каменю, привезений з Італії і поставлений тут трьом учасникам експедиції Абрुцького, що загинули серед крижаної пустині полярного моря. Це були лейтенант Кверіні, гірський провідник Олле і машиніст норвежець Стеккен. Їхні імена вирізьблені з того боку каменя, який обернений на північ, де відважні дослідники знайшли собі смерть. Вони проводили капітана Каньї в його експедиції по-плавучій кризі до північного полюса. Каньї вдалося дійти до $86^{\circ} 34'$ північної широти. Таким чином він побив рекорд, поставлений Нансеном 1895 р., на половину градуса. Допоміжна партія Кверіні, з запасів якої Каньї поповняв свої харчі, розпрощалась з ним на половині дороги, але в базу експедиції, в бухту Теплиц, не повернулася.

1914 р. мис Флора був свідком не менш інтересної зустрічі Альбанова з експедицією лейтенанта Седова. Альбанов був штурманом експедиції лейтенанта Г. Л. Брусілова на шхуні „Св. Анна“. Експедиція намагалася пройти Північно-східним морським шляхом, цебто тим шляхом, яким 1932 р. пройшов криголам „Сибіряков“. Восени 1912 року коло берегів Ямалу судно затерла крига. Разом з кригою судно почало відносити на північ. Дві полярні ночі провела експедиція в дрейфуючій кризі. Надій на визволення з криги не було. Весною 1914 року судно стояло на північ від Землі Франца Йосифа. Хоч запаси харчів витрачались економно і часто поповнялись ведмежим м'ясом, але при кінці другого року дрейфу становище з харчами на судні було дуже важке. Тоді, 23 квітня 1914 року, коли „Св. Анна“ була на широті $83^{\circ} 17' N$ —на віддалі 160 кілометрів від найближчого острова Землі Франца Йосифа—о. Рудольфа, партія з 11 чо-

ловіка, на чолі з штурманом В. І. Альбановим, кидає судно, щоб пішки по плавучій кризі дійти до Землі Франца Йосифа, де на мисі Флора можна було знайти притулок і харчі; крім того, там можна було прожити якийсь час і полюванням, як це зробив у свій час і Нансен з Йогансеном. Тринадцять чоловіка, що залишались на судні, могли прожити харчами, які були на судні, ще один рік.

Читаючи щоденника Альбанова, бачимо, який незвичайно важкий був похід цих людей, що хотіли уткнути від смерті, яка загрожувала їм на судні від стискування його кригою і через брак харчів. Важким був шлях, яким довелося йти нещасним. Дошкулював їм сніг, тороси, ополонки, і канали перегороджували шлях.⁴ Це примушувало їх робити довгі обходи. Але найстрашніше для них було те, що весь час крига відносила їх на захід; їх проносило мимо Землі Франца Йосифа. Це констатував штурман Альбанов, визначаючи географічну широту; за його обрахунками вони мали вже бути на о. Рудольфа, а тим часом землі не видно було. Це страшне відкриття приглушувало бадьорість у людей, настрої падав, захворювань цингою більшало. „Однаково вмирати. Дарма лише перед смертю поневіряємось. Куди ще далі йти?“ Такі були слова стомлених, байдужих до всього матросів, що їх кожного дня чув Альбанов від товаришів. І хоч він їх підбадьорював, прохав, та це допомагало мало. Вони тільки й шукали нагоди, щоб прилягти. Єдиним засобом примусити своїх товаришів недолі йти далі була фізична сила. Ударами кулака примушував Альбанов їх уставати та йти далі, напружуючи останні сили.

18 червня Альбанов побачив на горизонті обриси землі. Це була Земля Александри, найбільший острів архіпелагу на заході. Ця земля показала Альбанову, як дві білі хмари над самим горизонтом. Вони довго не міняли своєї форми й місця, доки не закрили їх тумани. Альбанов не казав про це своїм товаришам, боячись, що то не земля, а хмари або тороси. І тільки через 4 дні він остаточно переконався, що то земля. Альбанов так писав про цю землю: „Це земля якась казкова, фантастична, майже така далека від дійсності, як картина; її колір,—дивний, неприродний, колір місяця,—правильна як по лекалу обрисована форма не дають поняття про віддаль, яка відділяє нас від цієї землі“.

8 липня нещасні дотяглися до острова. Тут на мисі Мері

Гармсуорт вони знайшли багато птиці та гагачих яєць. Це була щаслива знахідка, бо харчів у них лишилося дуже мало: два кілограми сухарів і один кілограм солі. Перепочили тут кілька днів, підживились, набрали свіжих сил і попрямували на мис Флора. Поділились на дві партії, з яких одна пішла пішки по льодовику Землі Александри, а друга пливла вздовж берега на двох каяках. Кілька разів каяки атакували моржі, і відважні моряки часто заглядали смерті в очі.

Партія, що йшла пішки по льодовику, була в жахливому стані: ноги боліли і покрились цинготними виразками. Перший захворів і помер матрос Архіреєв. Труп його покинули на льоду. Альбанов умовився дождити пішу партію на мисі Гранта. Та вона не прийшла зовсім. Можливо, що всі вони впали в льодову розколину і загинули там, або, не маючи сил йти далі, лягли на льодовику і там і померли. Пізніші спроби розшукати цих людей не дали ніяких наслідків.

Альбанов зупинився на о. Бель. Матрос Нільсен був такий знесилений, що ледве виліз із каяка і повзучи добрався до намету. Потім він перестав говорити і розуміти слова товаришів; через кілька годин він помер. Вся група була у важкому психічному стані. Цей стан Альбанов описує так: „Смерть цієї людини не дуже вразила нас, ніби трапилась звичайнісінька річ. Тільки якось дивно було: людина йшла разом із нами 3 місяці, терпіла, вибивалась із сил, і от її вже немає. Їй більше нікуди не треба... Вся робота, всі труди і поневірення пішли ні на що. А нам ще треба добратись он до того острова. До нього ще цілих 12 миль“... „Правда, смерть товариша не вразила нас, але це не була лише черствість, безсердечність, це було ненормальне отупіння перед лицем смерті, яка у всіх нас стояла за плечима. Ніби навіть вороже дивились ми зараз на дальшого кандидата, на Шпаковського, в думці розмірковуючи, чи дійде він, чи скоріш відійде. Коли Шпаковського послали по плавник і коли він часом зупинявся, так дехто з товаришів закричав йому вслід: „Зупиняйся, ти мені, зупиняйся. Що, за Нільсеном схотів?“ Це не було вороже ставлення до Шпаковського, він нікому нічого поганого не зробив. Це була злоба здорової людини проти хвороби, яка забирала в нас товариша, заклик до боротьби із смертю до кінця“.

Мис Флора був близько, але Альбанова почав брати сумнів, чи вдасться йому добратись туди. Річ у тому, що в

нього боліли ноги, а інколи він зовсім не міг ходити. 21 липня два каяки поплили в напрямі до миса Флора. Почався туман, і каяки швидко розгубилися. Подув вітер, розбурхалось море. Альбанов і Кондрат, що їхали в одному каяку, вирішили витягти каяк на айсберг і там переждати, доки море стихне. Надівши маліці, обидва заснули. Прокинулись тоді, коли під ними розколовся айсберг, і вони попадали у воду. Вітер не стихав. Ледве вибрались на уламок айсбергу. Залишатись там,—значило чекати неминучої смерті від холоду. Вирішили знову попливти на о. Бель. Шість годин довелося гребти по розбурханому морі; кожної хвилини воно загрожувало проковтнути невеличкий каяк, та все ж таки добрались. Розвели вогонь, на який пішло все, що було в їх горючого уламки нарт, лижви і бинти. Обігрілись та підживились. Відпочивати в мокрих маліцах було неможливо. Обидва тремтіли від холоду, а Кондрат до цього ще приморозив пальці на ногах.

На щастя вітер стих. Альбанов і Кондрат зібрали останні сили, сіли в каяк і швидко добрались до миса Флора, де була і хатина, і харчі. Це було 22 липня.

Другий каяк з Шпаковським і Луняєвим не прийшов на мис Флора: мабуть затонув під час шторму, коли Альбанов і Кондрат сиділи на айсбергу.

Альбанов і Кондрат—це тільки два учасники експедиції Брусілова, що врятувались від смерті. Доля „Св. Анни“ невідома. Очевидно її роздушила крига.

На мисі Флора, Альбанов і Кондрат стали готуватись до зими: упорядкували невеличку американську хатку, зібрали розкидані кругом харчі та інвентар. Та зимувати їм не довелося. 2 серпня на мис Флора зайшло судно „Фока“, що поверталось в Архангельськ із експедиції лейтенанта Седова. З судна, що підходило до миса Флора, несподівано помітили на березі людину. Вона швидко пливла на каяку до судна. Це був штурман Альбанов. Він розказав учасникам експедиції лейтенанта Седова про долю експедиції Брусілова.

Всі ці поневірення сильно потрясли нервову систему Альбанова, він став хворим психічно. Альбанов тільки недавно помер, а його товариш Кондрат служить зараз на суднах Радторгфлоту.

Дні стають коротші. Ми це помічаємо з кожним днем. Чайки полетіли на південь. Серед скель ще можна зустріти пуночку, а над берегом моря кулика, що шукає там собі поживи. Замовкли пташині базари. На поверхні води час від часу покажеться нерпа або морський заяць. Собаки, помітивши їх, кидуються на берег і немилосердно гавкають, бігаючи вздовж берега то в один, то в другий бік. Нерпа удає, ніби її інтересує гавкання собак і наш свист. Вона піднімає над водою сіру головку, розглядає на всі боки і знову під воду.

Коли бухту заносить кригою, ми більше пильнуємо собак, щоб вони не попадали на неї, бо відпливна течія може вивести собаку в море. А собаки дуже часто перескакували з криги на кригу, коли помічали нерпу чи морського зайця.

28 вересня, о 8 годині ввечері ми почули голосне безперервне гавкання собак біля миса Седова. Воно наближалося до станції. В інтервалах собачого гавкання чути було пихтіння, ніби сто паротягів в'їжджало в критий вокзал. Це були білухи. Вони мандрували з північного полярного басейну на південь, у Баренцове море.

Місяць був за хмарами, тому білух не видно було як слід; тільки помітно було, як вони піднімалися з води.

Вся бухта, аж до Скот-Кельті, „пихтіла“. Білухи перекочувували великою масою. Висока хвиля біла в береги. Мисливці не могли здержатись: почалася стрілянина. Собаки гавкали, не находили собі місця. Довго ще крутились білухи біля скелі Рубіні, потім подались у протоку Меленіуса.

1 жовтня, вдень, убито одну білуху; важила вона близько 800 кгр. Останні білухи пройшли на південь 13 жовтня перед вечером.

14 жовтня, востаннє, бачили, пуночок. На воді де-не-де видно було ще чистиків. Та не довго. 21 жовтня бухта покрилась тонкою корою льоду, і чистиків не стало.

22 жовтня залетіли до станції п'ять білих куріпок.

Температура доходить $-10, -13^{\circ}$ С. Часто буває відлига, бушують шторми і хуртовини. З листопада сила поривів вітру доходила 41 м/с.

Настала полярна ніч. З 20 жовтня сонця не бачимо. Зійде воно аж 22 лютого, — полярна ніч тягнеться 126 днів.

Перших днів над південним горизонтом в обідню пору стоять ще присмерки. Чарівна їхня краса. Над південним горизонтом відблиск сонця; над ним жовта, зелена і світлоголуба барва; решта неба—ультрамаринового кольору. Довго-довго вистоявав я, любуючись красою кольорів та їхніми ніжними переходами.

Та не довго прийшлося любоватись і присмерками. З 9 листопада настала темна ніч; навіть і в полудень цілком темно. Так буде 86 днів.

У Британському каналі і в бухті Тихій стоїть крига; лише біля станції невеличкий чистовод. Серед криги—тороси та куски багатолітніх крижаних полів, що влітку та восени разом з припливом та відпливом проходили біля станції.¹

Стоїть німотна тиша. Не чути вже шелесту криги. Тільки від часу до часу при сизигійних припливах чути її ритмічні звуки,—в той час її ломить. Здається, що десь там далеко хтось глибоко дихає. Я люблю цю своєрідну музику й вслухаюся в неї довго-довго. Кругом тихо, спокійно.

КОМЕНДАНТ О. СКОТ-КЕЛЬТІ

— Іване Миколайовичу, знаєш, що мені сьогодні снились два ведмеді? Що вони зайшли ніби прямо під лазню,—так почав сьогодні розмову Стьопа, що прийшов на сніданок із свого „хутора“*.

— Ти бачив, що я вчора цілий день жарив сало, і запах його несло вітром у Британський канал. Дивись, як прийдуть ведмеді, то вони мої.

Уже місяць, як ми живемо на станції, а за цей час жоден ведмідь не показувався на обрії. Це непокоїло наших мисливців, що видно було з подібних розмов. Кожний мріяв, що він перший уб'є ведмедя. Кожний день то один, то другий жарить нерп'яче сало—приману для ведмедя. Та ведмеді не приходили; треба було, очевидно, вибратись десь далі за станцію і там засісти на них. Попередні зимувальники передавали, що ведмежий шлях проходить через о. Скот-Кельті.

Одного дня,—а було це 5 жовтня,—Фріц та Іван устали чогось швидше від обіду. Через 10 хвилин ми бачили їх уже над берегом, як вони спускали на воду невеличкий червоний човен. Одяглись вони легко, запаслись харчами

* Хутором ми назвали радіорубку, що стояла осторонь, вище за жилий будинок. На „хуторі“ жив Стьопа з собакою „Буржуем“.

скупю: по одній банці консервів і трохи галет*; взяли курива, гвинтівки та патронів. Від станції до о. Скот-Кельті недалеко — всього якихось 4 кілометри. Через 20 хвилин після того, як поїхали наші мисливці, бухту почало заносити крижаним полем. Крига наздогнала наших мисливців уже біля острова. Тікаючи від неї, вони попливли уздовж берега, у протоку Меленіуса. Надворі швидко стемніло. Після вечері, в нас в кают-компанії тільки й розмови було, що про Іх. На другий день у бухті стояла крига. Ми весь час слідували за Скот-Кельті. Приблизно о першій годині дня на краю острова появились дві чорні фігури. Ми почули два постріли. З нашого боку теж вистрілили, давши цим знати, що ми Іх бачимо. Наші мисливці почали частіш стріляти, але на Іхні сигнали ми нічим не могли допомогти, бо льодова ситуація не мінялась, і надій на це не було. Один із них спочатку стояв, потім сів біля каменя, і ми його більше в той день не бачили. Згодом ми довідались, що то був Фріц. Другий—Іван Миколайович—весь час походжав по берегові. Стьопа запалив купу ганчірок, намочених у нафті, щоб дати їм зрозуміти, що ми Іх бачимо. Знову настала ніч. Нашим мисливцям довелось і другу ніч спати під голим небом. Перед ранком східний вітер погнав з бухти кригу. Але вітер був такий великий, що відразу не можна було поїхати на Скот-Кельті. І тільки о 10 годині, все ще при великім вітрі, Стьопа завів мотор і поїхав з обома братами Теплоуховими на другий бік. Вони взяли з собою і весла, бо наш мотор часто відмовлявся працювати, і тоді треба було гребти веслами. Голодні й холодні ждали наші мисливці порятунку. О 12 годині вони були вже на станції. В кают-компанії Іх нагодували. Після цього Іван Миколайович почав розповідати про свої пригоди.

— Крижане поле догнало нас біля Скот-Кельті, і врятувались ми від його, об'їжджаючи острів зліва. На західному краї острова берег низький і глибина моря невелика. Всюди на міліні стояло багато айсбергів. Лавіруючи серед них і крижаного поля, ми вибрались з човном на берег. Була вже ніч. На острові багато глибокого снігу. Біля човна довелось і заночувати. Харчі з'їли першого вечора. Спати не приходилось, бо холодно, а ми одягнені легко, не думали ж залишатись на ніч на Скот-Кельті. На другий день, дуже

* Прісні сухарі.

рано покинули ми човен і по глибокому снігу пробирались через острів, щоб бути ближче до станції. Глибокий, свіжий сніг утруднював дорогу. З берега ми бачили сигнали з станції. Я ввесь час ходив, бо змерз, хотів зогрітись. Фріц, злий, втративши надію на все, сидів біля каменя і цокотів зубами. Обом нам хотілось дуже їсти, та з нами нічого не було. Тут ми пригадали, що півмісяця тому ми залишили цілу нерпу біля самостріла, як приману для ведмедів. Ми відгребли її й повечеряли. Та ця остання ніч була дуже важка. Від скелі Рубіні дув холодний вітер. І якщо першої ночі ми ще обидва чекали ведмедя, то на другу — Фріц проклинав себе, мене й ведмедів... Хотілось спати; організм був перевтомлений, а тут ще може підійти ведмідь і насяде тебе. Ми дуже зраділи ранком, коли побачили човен.

Коли ми повертались до станції, море розбурхалося і хвиля заливала човен. Раз хлюпнуло води на цілу третину її. Це був не дуже приємний момент. Та Стьопа не міг довше чекати, бо не знати було, чи вітер стихне, чи розбурхається ще більше. Барометр вказував на останнє. Це й потвердилось уже з 12 години дня. Вітер став такий сильний, що ніяк не можна було їхати на острів Скот-Кельті. Погода тут дуже швидко міняється, і треба завжди ловити момент.

Увесь вечір і на другий день тільки й розмови було, що про наших мисливців. Ще цікавіше було, як вони почали розказувати один про одного.

Ця пригода з мисливцями мимоволі дала нам нову тему для розмов, що має чимале значення саме в умовах зимівки. За один місяць спільного життя всі теми в нас вичерпались; під час обіду чи вечері кожний переказував різні оповідання вже по декілька разів, отже, всім зимувальникам вони були відомі, і не було інтересу слухати їх. Дуже часто зупиняли оповідача або самі за його кінчали оповідання, бо кінець його усім був відомий. Ми всі знали, що Нікольський розкаже „про алмаатинські яблука“, або „як це в нас на Матшарі жилось краще, ніж зараз у бухті Тихій“... Ми знали, що Фріц кожного другого дня розповідатиме про ненця, що попав під ведмедя, а цей роздер йому маліцу. Треба було знайти нову тему для розмови, і це невдале полювання на ведмедів нам її дало. Тим більше, що Іван Миколайович з тонким і лагідним гумором вмів розповісти про кожний його момент.

На другий день після того, як мисливці вернулись із Скот-Кельті, Іван Миколайович, випивши свою пайку вина за грудень, постукав у кімнату начальника станції з заявою в руках. Він просив віддати йому в аренду на час нашої зимівлі острів Скот-Кельті. Начальник зимівки погодився, оформив передачу, ствердив своїм підписом і печаткою станції. Під час обіду офіційно проголошено Івана Миколайовича начальником о. Скот-Кельті на зимівку 1932/33 р.

— Після обіду, хлопці, приймаю візити на знак нового призначення, — сказав Іван Миколайович. — Але вважайте, що насухо не йде, кожний по пляшці в кишені...

З кожним днем Іван Миколайович набував більшого стажу; всі його поважали й обсипали титулами, коли треба й не треба було.

ЖОВТНЕВІ СВЯТА

Полярна ніч вступила в свої права; немає навіть промерків. 6 листопада під час вечері, начальник зимівки поздоровив нас усіх із Жовтневими святами, побажав усім щасливо перенести полярну ніч і цілком виконати всі роботи, покладені на нас Інститутом. 6 і 7 листопада слухали ми в обід та під час вечері трансляцію з Ленінграда і Москви.

На другий день Жовтневих свят підійшов до станції перший ведмідь, а за ним, 9 листопада, другий. Останнього забито біля ополонки перед станцією. О 4 год. дня почули ми завзяте гавкання собак перед самою ополонкою і хлюпання у воді. Кругом ополонки на льоду стояли собаки, а у воді плавав ведмідь. Він хотів вилізти на лід, але лід обманувався. Ми з Стьопою підходили до ополонки з моря. Видно було лише чорні силуети собак та чути, як бовтався ведмідь. Пролунав постріл, і за три кроки від Стьопа ведмідь повалився на лід. Він хотів був прорватися крізь собак, що кругом обступили його, пішов напробій і потрапив якраз на нас.

9 листопада, о 7 год. ранку розбудив мене мій улюблений марш „Казабланка“. В дверях стояв грамофон, а біля його Іван Миколайович. Він знав, що сьогодні день мого народження й прийшов поздоровити мене. Це не був якийсь виняток для мене. У нас, у кают-компанії, були виписані дні народження кожного із зимувальників. Ці дні входили в станційний календар свят. Кожний день народження кухар

відзначав кращим обідом, а зате „народжений“ мусів поставити на стіл дві пляшки вина — місячну норму.

СПОЛОХИ *

Взимку я вивчав сполохи. На ста нці не було спеціальних приладів для вивчення їх; я замальовував форми їх, відзначав розвиток та інтенсивність. Тієї зими сполохи були дуже часто. Можна сказати, що не було майже жодного випадку, щоб у ясну погоду не видно було сполохів.

Незабутнє враження залишили в нас ці прекрасні явища природи. Найбільшу інтенсивність вони мали на південній частині небозводу, починаючи від схід—північний схід до захід—південний захід, де починались звичайно жмутом променів. Ці промені росли в напрямі zenіту, то потухали, то знов ще дужче розгорались. Між ними, над південним горизонтом, утворювалась дуга, у якій з одного кінця на другий з неймовірною швидкістю перебігали фіолетовий, оранжевий, зелений кольори. Коли проміння росло вгору, до zenіту, вся ця бинда, зіткана з рухомих кольорів, високо піднімалась над горизонтом. Інтенсивність світла зменшувалась на якийсь час, щоб згодом ще з більшою яскравістю і неймовірною швидкістю піднятись угору.

З обох боків дуги утворювались стрічки химерних форм, а внизу зависи. Все це пульсувало, кожную секунду мінялось, рухалось. Дійшовши до 60° над горизонтом, дуга і стрічки, увесь сполох летів у zenіт. Фіолетовий колір переважав над іншими. Він перший летів у zenіт. Творилась промениста корона, яка блідими променями інколи далеко поширялась в напрямі горизонту. В центрі корони йшов шалений танок, гра кольорів — фіолетового, зеленого та оранжевого. Кругом усе вирувало крутилось. Ніби з вогняного кратера, серед небозводу в напрямі горизонту вилітали пасма вогню.

Рідше, всього 3—4 рази за всю зиму, бачили ми сполохи у формі нерухокої дуги над південним горизонтом, з темним сегментом зі споду.

Для ілюстрації можна взяти сполох 23 листопада 1931 р.

На південному заході розпустилась срібна смуга з голубовато-фіолетовим відтінком. Попливла по небозводі, підні-

* Свічення високих шарів атмосфери (від 50 до 500 км). Причиною є електрично заряджені частинки—електрони, що йдуть від сонця. Зустрічаючись з повітрям, вони примушують його світитись.

малась, розгоралась, міняла форми, міняла інтенсивність забарвлення. З боку її—стрічка, а ще далі—тонка завіса з світла, як ніжна вуаль. Завіса велично пливе по небозводі, росте, тане; то займеться на скрутні зеленим промінням, то спалахне тонким яскравим промінням на декілька секунд, то знову збереться в складки, полетить у зеніт і розділиться на два рукави, як світляна ріка, від горизонту до горизонту.

Слідкуючи за розвитком однієї стрічки чи однієї частини горизонту, не встигаєш ловити очима того, що діється поруч. Ось на заході появилася пляма оранжевого кольору; вона швидко росте, раптом переходить у завісу, яка попливе по небозводі, утворюючи закрути химерної форми.

Надворі лютий мороз. Хочеться в теплу кімнату, щоб обігріти руки, що померзли під час малювання. Та тут знову спалахує небо. Одна із завіс почала вбирати в себе всі інші. Зібравши до купи все світло, завіса почала танцювати серед зірок. Враження таке, що в голубому ефірі хтось трясє колосальною стрічкою, а вона звивається, розправляється і грає чудовими кольорами. Горішня частина цієї тканини—срібно-голуба, решта—золота, а низ пурпуровий... Ось стрічки вже не стало. Вона вся вже в зеніті, зібралась там у складки і бризнула до горизонту снопами вогню оранжевого, червоно-фіолетового та зеленого. Неописана краса корони і чудесного вихрового танцю з своєрідним фаєрверком посередині.

У бухті стало ясно, видно все аж до Ведмежого миса. Та це тільки момент. Раптом все погасає, і тільки смужка молочного кольору простягалась з північного сходу до південного заходу, через усе небо. Та ось знову спалахнула стрічка, далі друга, знову корона...

Цілу, довгу полярну ніч грають сполохи. Небо то гасне, то знову займається, сніг і лід відбивають світло, темніють, світяться, гаснуть зовсім. Ніби хтось направив прожектор на бухту Тиху, на всю крижану пустиню, шукаючи чогось, і, не знайшовши, гасить його.

Кругом темне, зоряне небо, німа тиша. Лише від скелі Рубіні доноситься легенький скрип льоду, що, напіраючи на велетня-скелю, ламається й знеможено стогне. Цей стогін, легенький і далекий, такий приємний серед німої пустині.

Тим, хто не бачив цієї краси північної природи, ніякий опис нічого не дасть; він буде їм чужою, незрозумілою, картиною як пейзаж із невідомої планети.

НОВИЙ РІК

Володимир Іванович готується сьогодні зустрічати новий рік. На столах стоять торти, фаршмаки, рулети, пиріжки, оселедці,— все це він приготував вдень, щоб менше було роботи ввечері.

Після вечері зайшов до мене Іван Миколайович. По йому видно було, що йому можна вже і зараз зустрічати новий рік.

— Слухай, Михайле Миколайовичу,— почав він.— У нас завтра новий рік. В обід я хочу прийти з візитом до зимувальників, як комендант о. Скот-Кельті. Парадний одяг у мене є власного пошиття, а ти будеш моїм секретарем усіх справ моєї республіки. Приготуй звіт про підсумки роботи мого уряду за 1931 рік.

— Гаразд, через дві години зайди до мене, і ми переглянемо увесь текст, щоб не було розходжень,— сказав я.

Іван Миколайович вийшов, а я взявся до роботи.

З пів дванадцятої ночі Володимир Іванович готував стіл. Рівно без десяти дванадцять у коридорі задзвонив дзвінок. В кают-компанію зійшлись зимувальники. Зустрічаючи новий рік, бажали один одному набити багато ведмедів. На столі стояв гучномовець і передавав зустріч нового року по всьому Союзу і за кордоном. Всі дякували Володимирові Івановичу за його щире піклування. Після закуски довго ще сиділи в кают-компанії. Володимир Іванович запропонував першу партію „козла“ в новому році; інші сіли на канапці та співали, а Іван Миколайович заводив грамофон. Приблизно о 3 годині розійшлись.

1 січня обідати сіли, як звичайно. За столом видно було і нашого любого Володимира Івановича, що рідко коли з нами обідав. Не було тільки Івана Миколайовича, мабуть чогось спізнився сьогодні. Раптом у коридорі роздався шум, подібний на гудок авта. Наш радист підвівся і здивовано подивився в той бік, звідки доносився гудок.

— Товариші, що це за сигнали?— Відкрились двері.

— Здрастуйте, з новим роком!

— Ура, ура, ура,— закричали всі.— Хай живе комендант Скот-Кельті!

Іван Миколайович підходить до начальника зимівки, а після по черзі іде до всіх, вітається з кожним і бажає від

„Командант“ о. Скот-Кельті з новорічним візитом у зимувальників

свого імени та всіх скот-кельтських ведмедів щасливішого нового року, ніж був той, що пройшов. Іван Миколайович сьогодні в спеціальному одязі, з стрічкою впоперек, „орденами“, в окулярах, з портфелем, острогами. В портфелі він приніс цілу купу „телеграм“, і „звітів“. Їх зміст—на злобу дня. Ні про кого із зимувальників не забуто. Довго тішились ми гумором Івана Миколайовича.

ГОТУВАННЯ ДО ЕКСПЕДИЦІЇ

Моїм завданням було обслідувати східну частину Землі Франца Йосифа, а саме район Землі Вільчека, та по можливості і о. Греем-Бель. Це найменш досліджений район.

На о. Греем-Бель та на східних берегах Землі Вільчека була досі тільки експедиція Болдуїна 1899 р. Після того в тих районах жодна експедиція не була. З Радянського Союзу там ніхто не бував. 1929 і 1930 рр. хотів туди добратись криголам „Седов“, та не міг через непрохідну кригу.

Я мав зробити маршрутне знімання в тім районі, вивчити його геологічну будову, зібрати зразки гірських порід та дати геоморфологічний опис.

За договором з Всесоюзним Арктичним Інститутом пароплав „Ломоносов“ мав зайти зі мною на о. Альджер і залишити тут для моїх весняних експедицій продукти та м'ясо для собак. Це полегшило б роботу експедиції. Та вийшло інакше. Замість 12 днів, „Ломоносов“ плів до Землі Франца Йосифа 22 дні. Не вистачило вугілля не то, щоб доїхати до Альджера, а ще зимувальники дали для судна 22 тонни вугілля, щоб воно могло дійти до Руської гавані на Новій Землі.

Під час довгої полярної ночі мені треба було попрацювати над технікою собачого транспорту. На станції було кілька нарт, які треба було відремонтувати, бо при переїзці виявилось, що вони не зовсім справні й придатні. Одні забігали, в інших були поламані полозки. Ремонт відбувався в коридорі. Ремонтував їх столяр станції Самойлов. До шиття упряжі взявся служник станції Нітше. Мені весь час доводилось їм помагати. Не було й відповідних наметів. Більшість із них були вже зношені, а деякі, для санних експедицій дуже великі. В кают-компанії працювала машина для шиття; з спеціальної матерії ми виготовляли новий намет.

Взуття в нас для таких далеких поїздок, як моя, було мало придатне. Піми і лепти**, що ми їх одержали з Держторгу в Архангельську, для наших умов були мало придатні: підошва була з кусків, крім того шкіра не виправлена як слід. На снігу, такі піми і лепти швидко промокали і рвались. А тепле взуття при поїздках дуже багато важить, тим паче, що доводиться спати на відкритому повітрі. Через це ми рішили брати по 3—4 пари взуття на кожного, щоб вистачило і для переміни.

Щоб визначити пройдену віддаль, треба було виготовити одометр*. Це взявся зробити Стьопа. Одночасно він зробив невисоку чотиригранну бляшану обшивку для примуса. Багато часу в нього пішло на виготовлення одометра: вирізування кілець ручною пилкою, обшивки, але кінець-

* Піми і лепти—це взуття з оленячої шкіри на всю ногу. Лепти тонкі, шерстю всередину; піми грубші, шерстю навиворіт.

** Прилад, яким виміряють пройдений шлях.

кінцем одометр був дуже точний, а „польова кухня“ стала нам у походах у великій пригоді. Тов. Самойлов зробив два ящики з покришками, у які ми склали наукові інструменти та харчі.

До техніки собачого транспорту довелось узятись, коли замерзла бухта. Перші лекції їзди на нартах дав мені т. Нітше. Важко було відразу взяти в нарти собак, що відпочивали ціле літо. А вони взагалі не дуже радо йдуть у запряг. Ці вправи я робив звичайно перед обідом. Хтось із товаришів допомагав мені запрягти собак. Їхати на другій нарті, коли спереду йде вже одна нарта, і собаки додержуються слідів першої, — річ не важка. Такі були мої перші лекції. Та мені треба було навчитися самому їздити на одних нартах. Біда була в тому, що собаки, як тільки зійдуть на лід, відразу ж повертають на берег, на станцію, і треба було багато мороки, поки відженеш їх на відповідну віддаль від станції. Там уже з ними було легше. Це навчання утруднювалось ще тим, що біля берега було багато розколин, здебільшого прикритих снігом, і впасти в таку розколину та вивихнути, як не зломити, ногу було дуже легко. Найгірше було з молодими собаками, що ще ні разу не були в запрягу. Їх треба було вчити ходити в запрязі кожную зокрема та в купі з усім запрягом, і витратити на це подекілька днів.

Так пройшов я науку — їздити на собаках.

РОЗПОРЯДОК ДНЯ

Станція оживала о пів на сьому ранку. Першим вставав кухар, а за ним служник. Без четверті сім виходив черговий метеоролог провести спостереження. Він будив радиста. О 7 год. 10 хвилин була вже готова телеграма погоди. Радист передавав її на Маточкин шар.

О 7 год. 30 хвилин решту зимувальників будив дзвінок у коридорі.

О 8-й — сніданок.

Після сніданку кожний брався до роботи за спеціальністю. Крім цього, кожний з нас мусів один раз на дев'ять днів чергувати на кухні: треба було наносити води, снігу чи льоду на цілий день і нарізати та наколотити дров для кухні та руської пічки.

Станція мала свій „водопровід“: це рейки, покладені одна за одною від горішньої тераси до харчового складу. Сніг розставав на плато, вода проходила крізь сніг і збігала рейками з тераси. Водопровід працював з другої половини червня до кінця серпня. Після цього доводилось їхати по воду, човном, за 2 кілометри від станції до потічка. А коли й там замерзала вода, брали сніг та розтоплювали його. Більшу частину року кололи лід з айсбергів, що стояли на міліні недалеко від станції, і возили його саньми.

Раз на дев'ять днів кожний з нас мав чергування по коридору. Треба було підмести коридор і дбати, щоб горіли там ліхтарі під час полярної ночі.

Крім того, раз на півтора місяці нам випадало на-пару топити лазню.

О 13 год. метеорологічні спостереження і відразу ж передача метеозведення радіом.

О 14 год.— дзвінок на обід.

О 19 год.— метеорологічні спостереження.

О 19 год.— дзвінок на вечерю.

О 21 год.— знов метеорологічні спостереження.

Після вечері ми всі залишались у кают-компанії. Кожного вечора, о пів на восьму, я перевіряв хід хронометра за сигналами з Ленінграда. Після перевірки, слухали передачу вечірньої робітничої газети з Ленінграда. Всі збирались кругом гучномовця і з великим інтересом слідкували за подіями в Союзі, за його бурхливим господарським розвитком. О 8 год. слухали передачу опери. Якщо її не було, слухали концерт з філармонії. Залежно від бажання, переключались на різні європейські радіостанції і слухали їхні концерти.

В кают-компанії були шахмати, шашки та доміно. Гру в доміно ми називали її звичайною на півночі назвою— „козлом“. Для більшої заінтересованості провадили „козлячий“ журнал,— підсумки гри в козла оголошували під кінець місяця.

О 21 год. був готовий кип'яч, і всі пили— хто чай, хто какао. Якщо були електричні розряди і гучномовець не працював, тоді Іван Миколайович виступав з грамофоном і відповідно до бажання зимувальників ставив ту чи іншу платівку. О 23 год. 30 хвилин слухали по радіо останні новини і розходились по своїх кімнатах.

На станції велика бібліотека: півтори тисячі номерів наукової, науково-популярної та белетристичної літератури. Рідко хто відразу лягав спати; кожний читав якусь книжку, тим більше, що під час полярної ночі дехто жалівся на безсоння.

Так ми проводили вечір, якщо надворі була погана погода, або не було місяця. Коли ж було місячно, ми брали лижви, йшли далеко в бухту, або в долину Мовчання і тільки повернувшись з такої прогулянки, лягали спати.

Дуже часто ми ходили на лижвах до Ведмежого миса, з 6 кілометрів від станції. Назву цю дав йому 1914 р. проф. Візе, учасник експедиції лейтенанта Седова. Працюючи біля цього миса, проф. Візе не помітив, як до його підійшов ведмідь. Тоді він вирішив настрахати непроханого гостя, став розмахувати в повітрі лижвами і палицями, та це не помагало. Ведмідь підходив ближче. У професора був невеличкий браунінг, він вистрілив, і ведмідь утік. З того часу, цей мис, зимувальники експедиції Седова почали називати Ведмежим.

За два кілометри від бухти Тихої, в плато, врізується глибока ущелина з крутими, майже прямовисними стінами. Це долина Мовчання. Її назвали так учасники експедиції лейтенанта Седова. Зі сходу її замикає високий гарний амфітеатр над потічком, що пливе цією долиною. Влітку, біля стін амфітеатру можна знайти куски скам'янілого дерева: це плавник, занесений сюди морем. Лежачи тут сотні років, ці куски дерева зовсім зуглились.

Кожного першого і п'ятнадцятого числа ми важились. Вагу кожного лікар вписував у діаграму. На ці два дні завжди була свіжа тема для розмов у кают-компанії.

Дехто почав змагатися на більшу вагу. Напередодні цих двох днів вони заглядали в харчовий склад та наїдались. Та не всім помагав цей засіб. Наш магнітолог весь час у вазі з мінусом. Не помагали ні шоколад, ні консерви.

Діаграма нашої ваги висіла на пічці. Найбільшу вагу мав Володимир Іванович, він був на першому місці в діаграмі, аж угорі. 15 вересня, своєю вагою, він вийшов за межі діаграми. Довелось лікареві зробити нову діаграму. 1 грудня Володимир Іванович прибавивсь у вазі стільки, що виліз за діаграму прямо на пічку. Знову була робота лікареві.

Загалом всі прибули на вазі. Іван Миколайович поважав за зимівлю на 13 кгр. Це наслідок свіжих харчів і здорового полярного клімату.

Кожний десятий день у нас було свято, якого ми всі нетерпляче чекали: це лазня. Щоб мати воду, ми розтоплювали лід або сніг, який ми брали з замета біля самої лазні. Вітер так збиває тут сніг, що він стає твердий, аж дзвенить. Його ми різали ручною пилюкою.

На другий день після лазні два з черги брались прати білизну.

* * *

У полярну ніч місяць стояв на горизонті підряд 8—12 діб. Цілий ряд переходів галло * можна було бачити в тот час: хрест, золотою широкою смугою тягся згори вниз, розширюючись при горизонті; по боках — ложні місяці.

Найнижча температура за зиму була—43°C, в лютому.

Часто бували шторми, з швидкістю вітру 35—40 м/с. Взимку вітер переважно дув із сходу. Він несе з собою тверді зернятка снігу, б'є ними в обличчя, в очі, важко йти проти його, не можна дивитись, просто валить з ніг.

Гудуть проводи, віє вітер, заносить станцію. Кругом пільма. Та робота не припиняється і на хвилину; спостереження провадяться своєю чергою і своєчасно.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВЕЛИКОЮ ЗЕМЛЕЮ

Зв'язок із Великою Землею був через радіо. Кожний зимувальник мав у місяць 60 слів безплатної передачі, за надвишку вираховувала бухгалтерія Арктичного Інституту після зимівки. Радист, своєю чергою, вів для кожного зимувальника кредит конто.

Приємно було одержувати вістки з Великої Землі. Звичайно радист приносив радіограми під час вечері. Всі нетерпляче чекали його появи в кают-компанії.

Гучномовець зв'язував нас із цілим Союзом. Ми не почували себе відрізаними. Диктори Ленінградського радіоцентру, Московської станції ім. Комінтерну та інших міст знайомили нас з останніми подіями та досягненнями з життя Союзу.

* Круги коло сонця або місяця, що утворюються при проходженні променя через шар повітря з крижаними кристалами.

Крім того, Арктичний Інститут влаштував радіопереклики з полярними радіостанціями, втім числі із нашою. Радіопереклики завжди були після 24 годин. При мікрофоні виступали представники Арктичного Інституту, Геофізичної та Гідрографічної Управи й інших наукових організацій Ленінграда. Вони ділились з нами останніми науковими новинами в Союзі та за кордоном; давали вказівки про нашу роботу, передавали пошту, яка встигла дійти до впорядчиків радіопереклику; говорили наші сім'ї та знайомі.

Після кожного переклику багато доводилось працювати нашому радистові, передаючи службові та приватні радіограми.

Під час зимівки в нас було два радіопереклики, — обидва під час полярної ночі. Влітку, налагодити радіопереклик важче, бо заважають часті електричні розряди.

Говорячи про радіозв'язок, треба згадати про один цікавий момент під час першої зимівки в бухті Тихій (1929/30 р.). Це була розмова „двох полюсів“.

— 12 січня об 11 годині 40 хвилин ночі, — сповідав радист т. Кренкель *, — після закінчення службових передач на Маточкин шар, я вирішив дати радіовиклик — сигнал „СQ“ — „всім, всім“. Чотири хвилини я вибивав в ефір точками і тире „СQ-СQ“...

— Після виключення мотора для приймання я почув, що на цей сигнал мене кличе якась станція. Я почув виклик американського уряду. Я був дуже здивований, бо урядові станції звичайно не відповідають на виклики слабких станцій, до яких належала і наша.

— Невідома станція попрохала подати наші координати і повідомити, кому вона належить. Я передав, що наша станція стоїть в серці Арктики, на Землі Франца Йосифа і належить першій у світі соціалістичній державі. У відповідь одержав привітання. Виявилось, що я нав'язав зв'язок з антарктичною експедицією адмірала Берда, що була близько бар'єра Росса, в морі Росса, в Антарктиді. Географічні координати цієї станції — $78^{\circ} 35' 30''$ південної широти та $163^{\circ} 35'$ західної довготи. Говорили між собою два полюси. Південний повідомляв:

* Кренкель — старший радист пароплава „Челюскін“. Завдяки його зусиллям челюскінці, перебуваючи на плавучій кризі, в так званому таборі Шмідта, весь час мали добрий зв'язок із Великою Землею та сусідніми радіостанціями.

„Сьогодні літній день,—тільки 2 градуси морозу. Кінець літа. Під впливом сонячного проміння лід розтає. Значна хмарність перешкоджає піднятись літакам. Судно експедиції „Сіті оф Нью-Йорк“, пройшовши береги Нової Зеландії, наближається до крижаного окрайка, щоб змінити зимувальників. Експедиція наша має три літаки та інші машини, пристосовані для вивчення полярних областей. Для добування води з льоду користуємось потужним евапоратором. Головна база розташована на крижанім бар'єрі Росса і складається з 42 чоловіка. Мета—досягти південного полюса. Маємо багато іздових собак. Недавно вернулась берегова партія, що пройшла 400 міль по крижаній пустині. Півроку тому пройшла смуга 60-градусних морозів. А як у вас?“

— Станція в бухті Тихій відповіла:

„Зараз непроглядна ніч. За вікном виє пурга, нас усього сім чоловіка. Всі живі й здорові. Живемо дружною сім'єю. Маємо зв'язок з Радянським Союзом. Кожний день посилаємо метеорологічні зведення в головну геофізичну обсерваторію. Ленінградська громадськість організувала нам два рази розмову через радіостанцію. Слухаємо привітання рідних, близьких та дітей“.

— З останньою відповіддю антарктична радіостанція передала зимувальникам привітання від літуна, який 1928 р. літав над Землею Франца Йосифа, розшукуючи Роальда Амундсена, що зник без вісті. Після цього розмова обірвалася. Сила радіостанції Берда—800 ватів. Сила станції в бухті Тихій—півкіловата. Віддаль між радіостанціями—більше 17.000 кілометрів.

Товариш Кренкель взяв світовий рекорд на віддаль радіозв'язку.

Після цього тов. Кренкель багато разів пробував зв'язатись із антарктичною станцією, але безрезультатно.

При цій нагоді треба сказати, що короткі хвилі дуже химерні. З 1931 р. працює радіостанція на островах Каменева, на Північній Землі. Досі не вдалось їй зв'язатись із радіостанцією на Маточкиному шарі, і ввесь час її радіограми на Маточкин шар ідуть через радіостанцію в бухті Тихій.

ПОДОРОЖ НА ОСТРІВ АЛЬДЖЕР

Щоб поїхати на східну частину архіпелагу, треба було мати м'ясо для собак, хоч на кілька день, а цього на станції не було. Довелось ще до сходу сонця, 20 лютого, поїхати з т. Нітше на мис Дунді і там полювати. Пробыли там два дні, та повернулись ні з чим. Не можна було довше там задержуватись, бо намет, що ми взяли його з собою, пропускав сніг. Кожної години треба було виходити з намету і струшувати з себе сніг.

Та все ж треба було подумати про те, щоб поїхати на землю Вільчека. Треба було заготовити по дорозі харчові бази і залишити на їх м'ясо, якщо зустрінемо ведмедів.

Несприятлива погода не дозволила нам виїхати раніше 10 березня. Поїхали ми з т. Нітше на двох нартах. За долиною Мовчання сталась зі мною перша аварія — санки заїхали між ропаки, і я ніяк сам не міг дати собі раду. Мій товариш, що був спереду, вернувся з нартами назад і вирятував мене з неприємної ситуації. За мисом Левіс Пуль дорога йшла серед ропаків і сотні горбиків та долинок. До вечора доїхали до острова Джефрессона; проїхали, вздовж його і стали на ночівлю на північній стороні. Намет довелося нап'ясти на землі, де майже не було снігу. Вночі спати не довелося, бо холод — 39°C добирався до нас. Я весь час ходив біля намету, мимоволі довелося чергувати. Перед сходом сонця відкрилась гарна панорама на сусідні острови Нансена і Прітчет. Після сніданку я залишився біля намету, а товариш Нітше пішов з гвинтівкою в напрямі на о. Нансена. Повернув він після обіду ні з чим. На о. Джефрессона довелося заночувати другу ніч. Перспективи на полювання були слабкі; ми склали намет і виїхали на о. Альджер. По дорозі заїхали на південно-західний мис о. Прітчет. З книжки „The Hunters and the hunting in the Arctic“ видно, що сюди заїздило судно бельгійської експедиції герцога Орлеанського, в серпні 1909 року. Тут на березі, герцог Орлеанський побачив розкидані ящики. Це був харчовий пункт експедиції Болдуїна. Ящики складені, на них навалена купа каміння, поставлено два дерева, як знак, щоб знати, де знаходиться харчовий склад. Ми взяли одну банку, щоб перевірити, чи харчі не зіпсовані. Упорядкувавши харчовий склад, поїхали вздовж о. Прітчет і Біліс.

на о. Альджер. Дорога була спочатку легка, по рівному льоду, але за о. Бліс почалась широка смуга ропаків. Не доїжджаючи о. Альджер, собаки настільки вже втомились, що з тяжкою бідою доплентались до острова. Тут ми стали табором на руїнах зимівки Болдуїна „SW Camp Ziegler“. Два дні сиділи в наметі серед шторму, потім переїхали на східну частину о. Альджер, де були рештки другої зимівки Болдуїна „SE Camp Ziegler“. Довелось відкопувати зимовище, бо воно все занесене було снігом. Через вікна та через дах ми влізли в зимовище, викидали весь сніг, що там назбирався. Зимовище занесене льодом майже аж під самий дах.

Завданням експедиції Болдуїна було досягти північного полюса. До полюса експедиція не вибралась; наукові результати її теж малі, а устаткована вона була добре. Людей було 51 чол., собак—420, поні—15 і 60 саней.

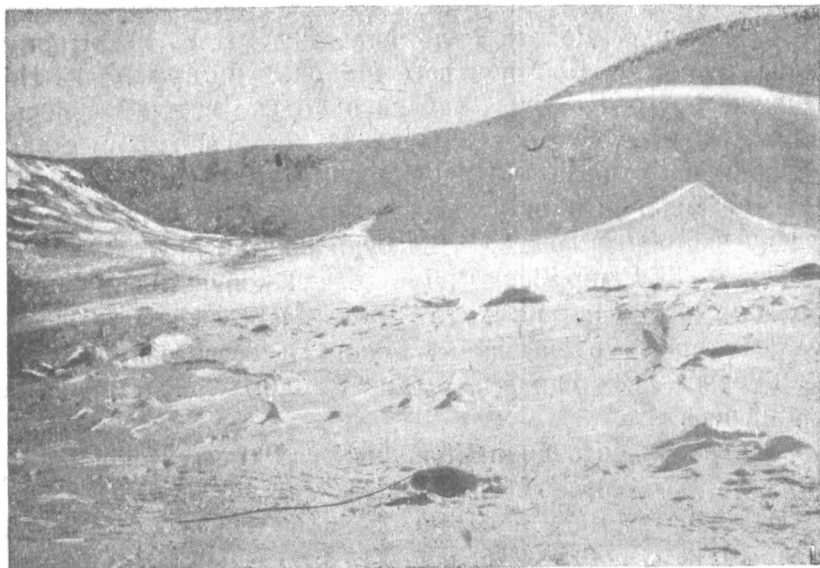
Причиною невдачі експедиції Болдуїна були непорозуміння між американськими і норвезькими учасниками її. Судно експедиції „Америка“ зимувало коло о. Альджер і вернулось з Землі Франца Йосифа 1902 року.

1904—1905 рр. зимували тут два учасники експедиції Фіали.

Коли вже настала полярна ніч, Фіала з деякими учасниками експедиції перебирався пішки з миса Флора в бухту Теплиць. Перехід був дуже важкий; на льодовику о. Гукера Фіала мало не загинув в розколіні. Матрос Мекієрнен приморозив собі пальці на ногах, так що не міг далі вже йти і мусів залишитись зимувати в будинку експедиції Болдуїна на о. Альджер. При ньому залишився Ріллі, завгосп експедиції Фіали. Вони обидва провели тут полярну ніч. Весною були цілком здорові, але полярна ніч здалась їм надзвичайно довгою. За цей час так обридли один одному, що інколи цілими днями не говорили між собою.

Тут побував також проф. Візе 1914 р., як учасник експедиції Седова. Зробивши маршрутне знімання від о. Гукера до о. Альджер, залишив тут записку, у якій повідомляв російською і англійською мовами про стан експедиції Седова.

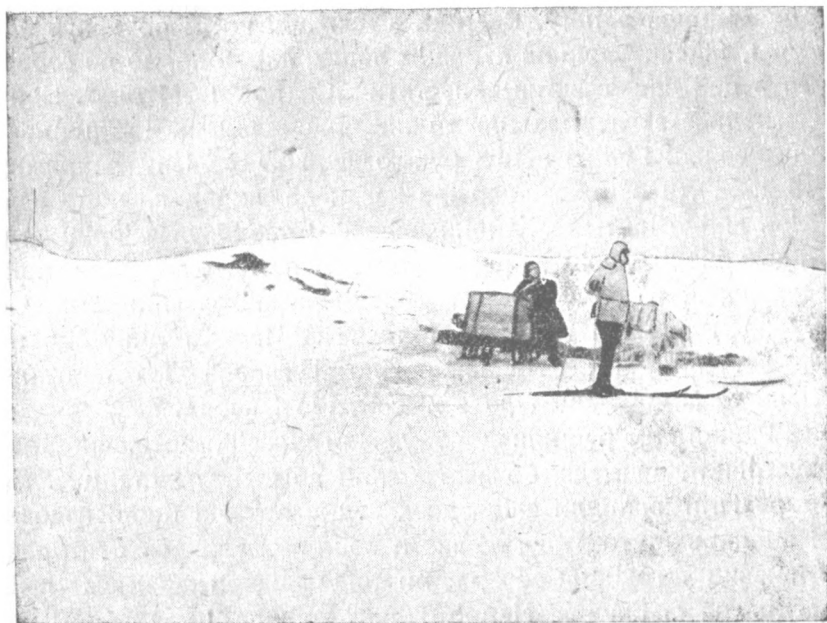
На другий день ми поїхали на двох санях у затоку Негрі. Проїжджаючи по узбіччю о. Галля, ми помітили в протоці жовту пляму серед ропаків. То був ведмідь. Помітивши нас, він одразу сховався за ропаки. Я лишився біля саней, а

Долина Мовчання

т. Нитше з кількома собаками пішов за ведмедем. Та віддаль від саней до ведмедя була велика. Ведмідь почав тікати. Серед ропаків і розколин важко було його переслідувати, тим більше, що собаки дуже довго його не помічали. Так він і сховався за повороткою.

Наступний день теж не дав нам нічого, і ми повертались на о. Альджер в поганому настрої. Треба було вертати додому. Коло о. Матільди я помітив ведмедицю з двома малятами. Ми погнали собак; вони попали на слід і щосили погнались за ведмедицею. Сани мого товариша зачепились за ропаки. За нею гнались самі мої собаки. Ведмедиця тікала швидко. Готуючи гвинтівку, я випустив з рук віжки. Треба було проробити вправи акробата, щоб віжки знову були в моїх руках. Ведмедиця наближалась до айсбергу. Вона вдарила мордою своїх малят, ніби давала їм знак, щоб вони тікали у відоме їм місце (і вони одразу туди подалися), а сама кинулась на айсберг і з вершка його слідувала за ними. Моя „Германка“ випряглась. Я перевернув санки, випустив кілька собак, узяв гвинтівку, та на великий жаль, вона дала осічку. Я попробував ще раз, перезарядив але нічого не вийшло. Переді мною була інтересна картина: айсберг 15 метрів заввишки з двома брилами вгорі, що

Рештки американської експедиції Ціглера на о. Альджері

примерзли боками, і між ними, ніби у вікні, стояла ведмедиця. Не звертаючи уваги на мене та на собак, вона слідкувала за дітьми. Мені довелось подождати мого товариша. Він приїхав через півгодини і вбив ведмедицю, що з висоти 15 метрів впала вниз. Ми обідрали її, шкуру і м'ясо відвезли на о. Альджер. Там, порубавши всю ведмедицю на кусочки, розіклали їх, щоб кожний замерз окремо, а потім склали м'ясо в цинкові ящики і, переночувавши, вибрались додому.

З'їхавши з острова Альджер на лід, недалеко за скелею, що ми прозвали її „Монах“, ми зупинились біля цілого лабіринту айсбергів, щоб відпочили собаки. Тов. Нітше взяв у рот махорку і жував її, а я розповідав йому про нашу майбутню подорож на Землю Вільчека. Потім я пішов поглянути за ріг айсбергу, що біля нього ми стояли. Айсберг був завдовжки 20 метрів. В кінці його я помітив голову ведмедя. Він стояв і дивився вбік нарт. Помітивши мене, він з усієї сили кинувся в мій бік. Обернувшись, я крикнув: „Фріц, ведмідь!“ Згідно з нашою умовою в таких випадках Фріц мав хапати гвинтівку, а я взяти в руки собак. Фріц порав

нив ведмедя в ногу. Ведмідь відскочив, потім повернув назад і, підскакуючи на передніх лапах, пішов прямо до собак. Та в цей час я встиг випустити „Свату“ і „Марію“. Вони погналися за ведмедем, а за ними пішов і Фріц. Я залишився біля саней. Голою лівою рукою держав залізну запряжку 18 собак, а в правій держав наган на випадок, якщо ведмідь вийде на мене. Хвилин через 10 повернувся Фріц: ведмідь убитий. Фріц здирав шкуру, а я помагав йому, придержуючи то одну, то другу ведмежу ногу. При температурі—21°C і на вітрі ця робота нелегка. Через годину здобич лежала на санях, і ми поїхали до „Ціглера“. Тут повторилась та сама процедура з м'ясом, що і вчора.

Ранком ми рушили додому. Нам уже не хотілось зараз зустрічати ведмедя, бо вже хотіли доїхати на станцію. По дорозі ми знайшли сліди двох ведмежат, які йшли вздовж і впоперек того місця, на якому вони розлучились з матір'ю. Близько 7 години вечера ми під'їжджали до миса Левіс Пуль, на о. Гукера. Напроти нас, трохи збоку, до 100 метрів від нас ішов ведмідь. Собаки або були дуже втомлені, або може вітер дув від їх, але вони спочатку не почувли ведмедя. Коли ми випустили собак, вони погнались за ним. За собаками пішов і Фріц. Через дві години він вернувся і сказав, що ведмідь лежить убитий за 5 кілометрів на айсбергу. Тікаючи перед собаками, він сховався на перший з айсбергів, який попався йому по дорозі.

Ми поїхали далі. Біля миса Маркама собаки вже так стомилися, що через кожний кілометр треба було відпочивати. Віддаль 16 кілометрів від миса Левіс Пуль до станції ми їхали 5 годин.

Останні дні березня і перша декада квітня пішли на підготову до експедиції на Землю Вільчека.

НА ЗЕМЛЮ ВІЛЬЧЕНА

10 квітня

З самого ранку троє нас порались біля нарт, повитягали їх на рівне місце біля собачого сараю і розкладали вантаж. На мої нарти поклали ящики з інструментами та продуктами, один бідон гасу, пічку, мішок з постіллю, совік* і оленячу шкуру, як підстилку. Збоку я прикріпив гвинтівку

* Сівік — верхній одяг, шерстю навиворіт; рукава відкриті, з капюшоном. Одягають його на маліцу.

в чехлі, позаду одометр. Вантажу набралось більш 300 кілограмів.

На другі нарти вантажу поклали менше, бо на їх їхали аеролог Костя і механік Степан: намет, плішню, сокиру, два мішки з постілляю, запасну упряж, два совіки, дві оленячі шкури, один ящик з продуктами і 80 кілограмів м'яса для собак на 4 дні, збоку дві гвинтівки.

Вантаж добре ув'язали.

В собачому сараї гавкали собаки, передчуваючи далеку дорогу. Тільки „Уралка“ вільно гуляла собі поза сараєм, на певній віддалі від станції. Вона вже два дні до нашого від'їзду не входила в собачий сарай і не давалась зловити ні на яку приману. Очевидно, передчувала, що йде підготова до експедиції.

Володимир Іванович наготовив на сніданок смачних піржків, напоїв гарячою кавою з молоком і давав вказівки всім нам на дорогу. Степан мав привезти йому подарунок „від Ціглера“*, а я „інтересне каміння“.

Після сніданку розклали упряж і почали запрягати собак. Впрягали їх віялом, як ненці. При запряганні одному ніколи не справитись, а тому допомагали нам товариші. Кожного собаку треба було вивести на мотузку з собачого сараю. „Мілька“, ватажок моєї запряжки, сама йшла в упряжку. На заклик вона прибігла, сіла біля нарт і ждала запрягання. Розумна собака і свідома того, що вона ватажок. „Грома“ на цей раз треба було виводити з убиральні, де він, як постійний сторож, спав, не знаючи ні про що,— він у нас глухий. Його слідами пішов сьогодні і „Буржуй“ і мало не вкусив мене за руку, коли закидав я йому петлю на шию. „Мілька“ весь час голосно гавкає, ніби хоче заспокоїти всіх. Іван Миколайович і Володимир Костянтинович стояли біля нарт, а то собаки не хочуть стояти на одному місці і весь час плутають. Це плутання упряжі кожний день десятки разів переслідувало нас усю дорогу.

Стьопа весь час крутився в радіорубці біля мотора, оглядав його з усіх боків, давав вказівки радистові, бо на протязі може й місяця той виконуватиме, крім своїх прямих обов'язків, ще й роботу механіка.

---

* Місце стоянки американських експедицій, що їх фінансував Ціглер.

— Ведмедиця з ведмежатами в бухті біля Рубіні! — закричав Стьопа з веранди радіорубки. Заворушилась уся станція,— для мисливців свято. На щастя ми вже позапрягали собак, так що й наші помічники могли брати участь у полюванні. Спереду всіх побіг Нікольський, а за ним і Стьопа. Володимир Іванович позад усіх тяг сани для здобичі, бо було певно, що ведмедиця наша: вона ніколи не покине малого. Через годину вона була вже в нас біля лазні на санях, а біля неї сиділо маля. Ведмежати було не більше півтора місяці. На виховання і догляд узяв його собі наш магнітолог Нікольський. Ведмедиця була ще вчора в районі нашої станції, за мисом Ведмежим. Там бачили її сліди вчора Стьопа і Костя. Сьогоднішня поява її в бухті не була несподіванкою. Вона вишукувала розколинні і лігва нерп самок*.

10 година ранку. Все готове. Тиснемо руки товаришам, що лишаються на станції. Щасливо, до побачення!.. Тпрр! — роздається команда біля перших саней. Загавкали собаки. Я підняв сани, щоб допомогти рушити собакам з місця. Собаки, почувши поміч, рвонули, і перші санки рушили. За ними й другі. Але біля лазні собаки почали знов завертати на станцію, і треба було багато зусиль, щоб завернути їх вправо по наміченому шляху. Як тільки ми сховались за мисом Седова, звідки не видно вже станції, стало легше,— собаки вже зрозуміли, що вороття на станцію сьогодні не буде. Спереду моїх нарт була „Уралка“; вона піджидала нас. Собаки гавканням висловлювали своє невдоволення, що „Уралка“ не в запряжці. Та зараз нічого не можна було вдіяти, вона тішилась волею, весь час радісно гавкала. Ми надіялись спіймати її на ближчій стоянці. Це для мене було дуже важливо, бо собаки в моїй запряжці були слабенькі, нарти були перевантажені.

Проїхали ряд розколин, що тягнуться від миса Седова в напрямі на о. Мертвого тюленя. Швидко їхали нарти по твердому снігу. Далеко ліворуч видно було обриси Землі Георга. Спереду неї ряд колосальних столоподібних айсбергів. Аж до миса Маркама тяглась широка смуга ропаків;

---

* Самка родить молодих у печері в кризі. З неї є хід у воду і малий отвір наверх для доступу повітря.

вона виходила далеко в Британський канал. Нам треба було її перетягти, бо обійти ніяк було.

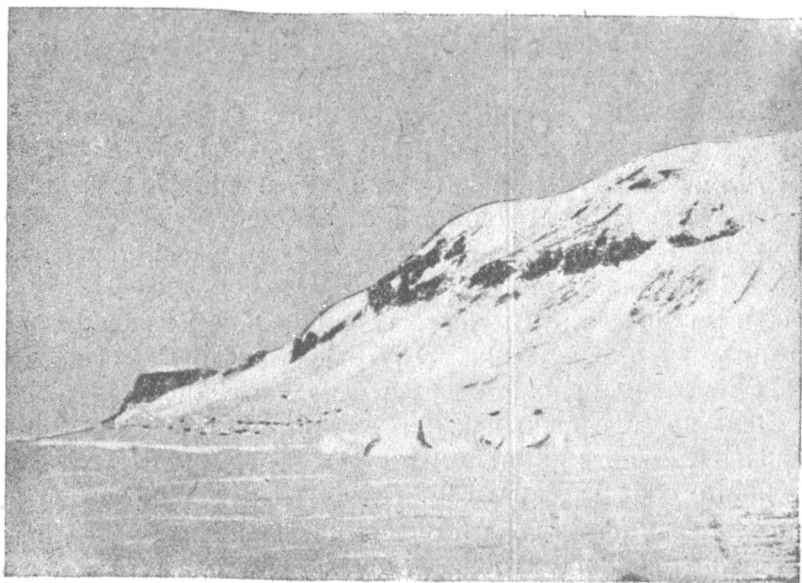
Чітко вирисовувався мис Маркама з базальтовими вертикальними стінами. Чорний колір стін вирізняється на білому кругом тлі. За мисом Маркама повернули в протоку Аллен-Юнга. Далі пішов пухкий сніг, що недавно випав. Їхати було нелегко. Раптом собаки рвонули і понеслись вліво. Щось колосальне сиділо спереду на ропаку. Але як тільки ми підїхали ближче, з нього спокійно знялась чайка, на превелике здивовання всіх. Така омана буває дуже часто в полярних країнах через сильну рефракцію.

Близько 15 години доїхали до миса Левіс Пуль (це є північно-східний мис на о. Гукера). Треба було дати відпочинути собакам, та й самим треба було пообідати. Обід сьогодні — це не те, що у Володимира Івановича. Він у нас сьогодні холодний: ковбаса і бублики; тепла страва буде в нас сьогодні аж на стоянці.

На всьому просторі, за два кілометри за нашою зупинкою не доходячи 1 кілометра до східного боку о. Джефрессона, впоперек нашого шляху лягла смуга ропаків, що тяглась в північно-західному напрямі; обійти її ніяк не можна було. Треба було знов іти пішки поруч з нартами і щохвилини допомагати собакам перетягати їх через поперечні горбики, занесені і збиті снігом. Стьопа пішов спереду саний. Собаки швидко йшли слідом, хоч уже й потомлені. Він держав у руках ласо, весь час маючи на увазі „Уралку“. Та вона весь час держалась збоку. Стьопа взявся на інший спосіб. Несучи м'ясо в руках, від часу до часу клав його на сніг, щипав кусок і залишав на снігу; до того місця підходила „Уралка“ і гавкала, розуміючи підступи Стьопа.

Біля о. Джефрессона ми зупинились на 15 хвилин. Це був невеликий перепочинок для собак, а Костя викурив люльку. Я спробував піти на острів та відвідати нашу стоянку з минулого місяця. Підійти не було змоги, бо на льоду був ряд розколин і виступила вода, так що ноги грузли по коліна.

Дорога до острова Прітчет була гарна, рівна, по твердому снігу. Віддаль недалеко — 4 кілометри, мета сьогоднішнього переходу була вже близько. Біля самого острова було багато води на льоду, яка заходила з проточки Гамільтона.

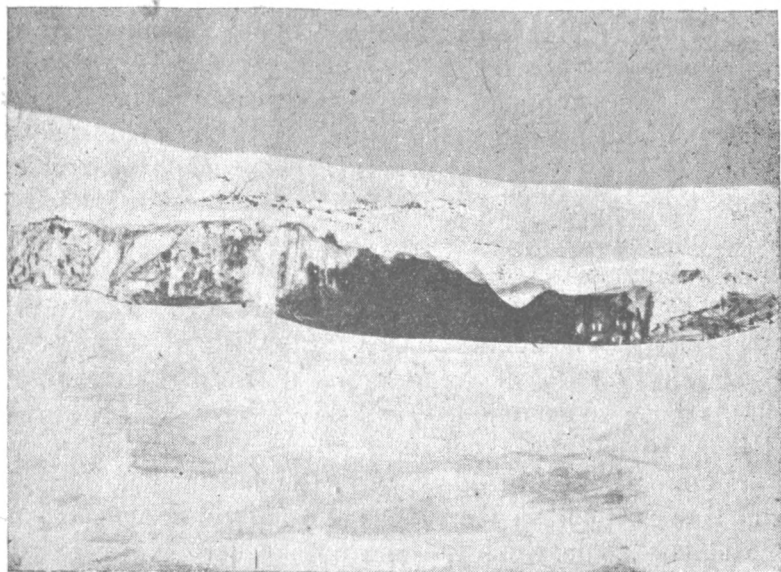
Мис Маркама

„Лягай“! — пролунала команда. Собаки зупинились. Ми вбили харей * у глибокий сніг і прив'язали до його віжки, а сами почали ладнати намет. Тим часом, собаки лягали одна по одній на сніг, збивались у купу і відпочивали. Ми зупинились на південному заході острова Прітчет. Ми старались вишукати місце, де було багато снігу. Намет укупували на 1 метр завглибшки. Яма мала розміри $3,2 \times 3$ метри. Глибока яма давала нам можливість мати багато місця і повертатись вільно в наметі, не згинаючись; крім того, тут було затишніше, і, в разі потреби, можна було скласти багато речей.

Ми обкидали намет кругом снігом, великими кусками, що придержували краї. Між великі куски сипали дрібного снігу, засипаючи дірки й щілини. До середини намету зробили сходи. З саней позносили оленячі шкури, мішок з речами, який одночасно був нам подушкою. В таборі завжди один із нас чергував по кухні. Він готував холодну воду. Запас гасу був у нас достатній, денатурату теж. Сірники, щоб не відсіріли, ми завжди носили в кишенях штанів, або на грудях. Добути їх з тих наших схованок було річчю не зовсім легкою.

---

* Жердину.

Обрив льодовика на о. Гукера

У кожного з нас першим бажанням було напитись холодної води. Для цього в чайник ми набирали снігу, або наколювали льоду з ропаків і розводили примус. Після кількох ковтків води чайник відставляли, а на примус ставили сковорідку; на масло клали куски мерзлого хліба, посипали їх сіллю і перцем. Хліб вбирив у себе масло і ставав м'якшим. Потім жарили ведмежатину, яка теж заздалегідь була нарізана тонкими кусками і заморожена. Кожний одержував 5—6 кусків м'яса і два куски хліба. І аж після такої закуски варили каву, шоколад або какао із згущеним молоком і пили його з печевом або галетами (прісні коржики). Інколи замість м'яса підігрівали судак у маринаді або жарили ковбасу. Каву випивали завжди всю, бо через 20 хвилин після обіду вся рідка маса в чайнику бралася льодом.

Після їди виносили до собак мішки з м'ясом. Собаки знали наш порядок, і як тільки бачили нас з мішками, всі одразу вставали, струшували сніг з себе і, махаючи хвостами, починали знайоме нам радісне гавкання. Знаючи собачу натуру, що вони кидаються на собаку, яка слабша, або іншої масті або яка боїться інших собак, — ми таких собак прив'язували в наметі. До таких собак у нас належав „Бур-

жуй“, „Смілий“, „Вовчок“. „Уралку“ прив'язували через те, що інакше годі було б її запрягти.

Погодувавши собак, ми забирали упряж у намет і клали під голови, бо собаки поїдали кожен кусок сирої шкіри. Нарти ставили сторч, підпірали хареем, якщо вантаж забирали в намет. Здебільшого брали лише упряж, а нарти прикривали. М'ясо брали в намет, якщо не було воно в цинкових ящиках.

В наметі горів примус. Наше взуття було мокре, ми його сушили над примусом. На зміну мокрому витягали зза пазухи сухі носки та надягали на ноги холодні лепти і піми, та все ж не мокрі.

Шкода була нам і собак, а тому завівся в нас звичай не боронити заходити їм у намет. Собаки швидко це зрозуміли і намет був повний їх. Лежали вони тут всюди, де було лише вільне місце. Вони лежали на кожному з нас від ніг до голови. Часто терпли ноги від їхньої ваги; повітря було важке, та ми з усім мирились. Собаки ревнували одна одну до нас і починали гавкати. Деякі з них, як, наприклад, „Мілька“, свідомі своїх заслуг у запряжці, прямо вимагали упривілійованого місця в наметі. Але були між нашими собаками і такі, що ніяк не хотіли заходити в намет, як „Юшар“, „Серьожа“ „Кривой“. „Буржуй“, симпатія Стьопа, лежав у його в головах. Щоб він не бачив інших собак, Стьопа робив йому ширму чи то з ящика, чи то з мішка, бо він на кожного собаку, що входив у намет, гарчав так грізно, що будив нас усіх. Інколи і ширма не помагала, і тоді йшов у роботу кулак Стьопа. Тільки тоді „Буржуй“ замовкав.

Перепочивши 6—7 годин, ми починали збиратись, якщо погода дозволяла їхати далі. В першу чергу вставляв черговий по кухні і варив сніданок, такий самий, як і вечеря. Деякі собаки догадувались, що треба швидко від'їжджати, і старались швидко вийти з намету, не чекаючи, поки почнемо їх запрягати. Правда, вони, кінець-кінцем, давались ловити, але щоб не гаяти часу, ми таких собак прив'язували зранку донебудь біля саней.

Рушити з табору — це не проста справа. Як не старались ми економити час, спрощувати наші збори, та все таки вони відбирали в нас мінімально 3 години часу: треба поснідати, повиносити весь вантаж із намету, скласти на нарти, гарно ув'язати, запрягти собак, скласти намет...

О 22 годині небо захмарилось, а потім почавсь вогкий туман. Почався вітер, а з ним нанесло й снігу. Погодували собак. Тільки „Уралка“ лягла осторонь, скрутившись калачиком, очима до намету. З усякої спроби підійти до неї нічого не виходило,— вона тікала. Треба було облишити думку піймати її сьогодні.

Приємно було сидіти в наметі після денних турбот. Костя курич люльку, Стьопа сушив лепти. Всі згадували наших на станції, як то вони в цей час у кают-компанії після вечері, грали в „козла“; як Іван Миколайович заводив грамофон з своєю улюбленою платівкою „А Матрьона, добра жона“...

Надворі завивав вітер, у наметі гудів примус. Горів він, поки не вигорів увесь гас, бо так піддержували ми в наметі температуру трохи вищу, ніж надворі. Ми полягали спати, і лише собаки не могли знайти собі місця, передражняючи одна одну то в наметі, то біля нього.

11 квітня

Ранком кругом туман. Зібравшись, ми рушили з табору об 11 годині. Взяли по карті азимут * на о. Бреді і, записавши покази одометра, рушили в дорогу. Рядом з о. Прітчет межує о. Біліс. При гарній погоді їхати тут непогано, але сьогодні гірше. Складніше орієнтуватись,—видимість весь день не більше 200 метрів. Проїхавши 8 кілометрів, я взяв напрям схід-північний схід, на о. Альджер. Стьопа часто кидав нарти і йшов спереду, манячи весь час „Уралку“ м'ясом. Близько 17 години вітер, на 5 хвилин, розігнав хмари в напрямі о. Альджер. Це дало нам змогу перевірити напрям нашого маршруту. Виявилось, що він був правильний.

Ми використали цей момент, щоб зорієнтуватись надалі по цілому ряді айсбергів спереду нас. Через 5 хвилин насунув туман. Форму і положення деяких айсбергів запам'ятав я з поїздки сюди в березні. Ми під'їхали до високого айсбергу, що був за 2 кілометри від о. Бреді на північ, де під час нашої поїздки вбито ведмедицю. Тут ми вирішили дати собакам перепочинуту одну годину. За цей час встигли зварити какао і випити його з печивом.

Проїхали мимо острова Матільди. Дорога серед пухкого,

* Кут між площиною меридіану і вертикальною площиною, що проходить через предмет.

свіжого снігу втомила і собак і нас. Кожних 50 метрів треба було вставати і знову сідати на нарти, бо сніг нерівний, і якщо не встигнеш під горбик встати і допомогти собакам, вони стають і допомагати їм тоді вже важче. Через два кілометри за о. Матільди стали відпочивати. Всі троє сліdkували ввесь час за „Уралкою“ і придумували різні способи, щоб її спіймати; „Уралка“ лягла збоку моїх нарт, кроків за чотири, спиною до мене. Очима стежила ввесь час за своїм ворогом—Стьопою. Я дав зрозуміти моїм товаришам, що хочу використати відповідний момент. Другі нарти були за 20 кроків. Біля їх залишився Стьопа і не спускав з мене очей, а Костя пішов у напрямі, перпендикулярнім до саней. „Уралка“ мусила тепер стежити не лише за Стьопою; її інтересував теж і маневр Кості. Я, як кіт, наближався до „Уралки“, затаївши віддих. Легко ступаючи по снігу, я дійшов за півкрока від неї і з усієї сили кинувся на жертву,—схопив „Уралку“ за горло. Лапою вона здерла мені шкіру на руці. Підскочив Стьопа, і вона вкусила його за руку, та не зважаючи на це „Уралка“ була наша. Костя швидко подав нашійник, і через дві хвилини „Уралці“ наділи лямку й запрягли. Ні разу ніхто з нас не вдарив її. Собаки почали обнюхувати „Уралку“,—перша запряжка втішилась.

Їдемо далі. Рвонула „Уралка“, а з нею і вся запряжка. Помчали ми швидко до SE Camp Ziegler, місця, де місяць тому ми пробули 3 дні з т. Нитше, заготовляючи м'ясо для собак для теперішньої нашої поїздки. Відчули і собаки, що швидко станемо табором, і погнали до нашої бази, як до місця їм уже відомого.

Було вже за північ. Хмари почали розходитись, і на півдні від нас вирисовувались береги о. Мак-Клінтока. На місце приїхали вже 12 квітня, о другій годині ранку. Рештки зимовища американської експедиції Ціглера занесені снігом. З снігу не видно було жердин від намету, що ми їх залишили місяць тому на розі зимовища. Потрібна була ціла година часу, щоб прочистити дорогу до входу в зимовище. Всі речі, крім намету, внесли всередину зимовища. Виконуючи точка в точку заведений нами денний розпорядок, полягали спати після п'ятої години. Сьогодні спалось дещо краще. Прокинулись після 14 години. Надворі метелиця, що тривала цілий день. Їхати два дні не можна було аж ніяк; треба було виждати кращої погоди.

Ранком вітер стих. Швидко навантажили сани, залишивши частину харчів, і поїхали на о. Хейса. Погода була хмарна, але видимість достатня. Перед нами були обриси західних берегів о. Галля; через його північно-західний кінець треба було нам пройти. Серед безкрайого крижаного моря, що ділило о. Альджер від о. Галля, стояло кілька високих айсбергів, які для нас були вказівниками. Я старався запам'ятати розташування їх на випадок, якщо насуне туман. Дорога порівнюючи легка, бо сніг всюди твердий. Лише з західного боку о. Галля, не доїжджаючи до нього на 1 кілометр, тяглась трикілометрова широка смуга ропаків, яка проходила з протоки Негрі. На всіх картах північно-західна частина о. Галля позначена покритою льодовиком, який круто обривається до моря. Наша експедиція виявила, що так званий мис Віггінс на карті Паєра — це низький берег, вкритий галькою, і влітку тут снігу немає зовсім. Площу, вільну від снігу, займає трикутник, західні і північні боки якого по 6 кілометрів завдовжки. Проїхавши о. Галля, нам залишалось ще 16 кілометрів до південно-східного виступу о. Хейса. Через 5 кілометрів, як переїхали о. Галля, ми побачили ведмедя, що стояв біля обривів острова, з правого боку. Степан і Костя взяли „Юшара“ і „Свату“ і пішли в напрямі на ведмедя, а я залишився біля нарт. Ведмедя вбито. Костя вернувся до саней, і ми під'їхали до вбитого ведмедя, де Стюпа здирав шкуру. Того дня м'ясо і шкуру залишили ми на льоду. Шкуру ми забрали на другий день на о. Альджер, а м'ясо, повертаючи з Альджера, забрели на о. Хейса.

Були вже близько до о. Хейса. До берега залишалось якихось 4 кілометри. Собакам дали відпочинок, а Стюпа пішов уперед на лижвах шукати місця для табору. Через півгодини рушили й ми. Не проїхали й кілометра, як назустріч показалися два ведмеді. Вони здивовано піднімали голови, нюхаючи повітря, але вітер дув від них на нас. Не міняючи напрямку, вони спокійно йшли далі. Недалеко були два айсберги. Костя взяв двох собак, а я залишився біля нарт. Собаки несамовито гавкали; ведмеді очевидно не бачили досі ні людей, ні собак, бо не знали, що їм загрожує небезпека. Аж коли Костя поранив одного, тоді почали вони тікати, та тут не пускали вже їх собаки, і куля з гвинтівки

докінчила своє. Костя вернувся, і ми під'їхали до вбитих ведмедів. Один з них був старий, а другий трирічний. Незабаром прийшов і Степан, не дїждавшись нас. Він поміг Кості здрати шкуру.

Була вже 19 година. Я зробив метеорологічні спостереження: температура була—27,8°C, сила вітру—4 м/с. Шкуру ми залишили на місці разом з м'ясом. Далі ми поїхали на о. Хейса. Тут нап'яли намет, пообїдали, нагодували собак і лягли відпочити. Ранком, вийшовши з намету, я не помітив „Уралки“; вона лежала осторонь за кілька кроків від намету і грїлась на сонці. Проходячи мимо неї, я раптом повернувся і вхопив її. Вона прив'язана була на ремені, і вночі його перегризла. З того часу ми взяли її на ланцюг.

На о. Альджер залишилось м'ясо і бїдон гасу. Треба було туди поїхати мені з Костем. В наметі залишили Стьопу; сторожем намету була „Сова“.

Собаки швидко бігли по знаній їм дорозі, тим більше, що й сани сьогодні були порожні. З дороги звернули ми вбїк і забрали шкуру забитого ведмеда та повезли її на Альджер.

За о. Галля, зараз же за ропаковою смугою, серед великої кількості айсбергів я помітив на одному з них жовту пляму, що вирізнялась на загальному білому тлі. Це була ведмедиця; вона кругом оглядалась, нюхала повітря в нашїм напрямку. Під айсбергом стояло маля, дожидало матері. Очевидно, вони голодні блукали по крижаних просторах, на яких у тому місті не було розколин, а на льоду ще в цей час не показувались нерпи. Ми пустили кілька собак; вони помчали до айсбергу. Ведмедиця швидко збігла з айсбергу і з малим подалась у протоку Маркама. Ми знов вернулись до саней.

На о. Альджер ми приїхали о 19 годині. Погодували собак, перепочили 5 годин і на другий день рушили назад. По дорозі забрали м'ясо забитої ведмедиці.

Бїля намету нас чекав Стьопа. Нічого за цей час нового не сталось. За нашу відсутність він зумів з о. Хейса зробити рекогносцировку нашої дальшої дороги на землю Вільчека. Вона віщувала нам не дуже то легку дорогу.

17 квітня

Об 11 годині рушили ми через Австрійську протоку на Землю Вільчека. Відразу ж біля південно-східного миса

о. Хейса і за ним тяглась широка смуга ропаків, не менше 6 кілометрів завширшки. Сніг, свіжий і мокрий від води, що її повно було на льоду, утруднював нам дорогу. До цього лиха прилучилось ще й друге. В Австрійській протоці сильні течії розбили смугу ропаків, утворились розколини й ополонки, прикриті зверху тонким шаром снігу; крім того, на льоду було багато талої води, покритої тоненьким льодом, що кожного разу ламався під саньми. Правда, води було не глибоко,—до 40 см, але якщо потрапи в неї взуттям, ноги промокають зовсім. Мені, на довгих шведських нартах з широкими полозками, вдавалось перебігати через ополонки. Важче було для другої пари нарт; вона була вужча і коротша. Стюпа взяв у руки палицю і йшов спереду нарт та випробував лід. Його шлях спереду саней був покручений, Ми держались близько один одного, щоб на випадок чого бути під рукою і одразу допомогти.

Собаки ввесь час рвуться, якщо спереду їх хтонебудь йшов, а їм доводилось стояти на місці і вижидати команди „тпр“*. Після команди вони з усієї сили доганяли Стюпу. Але що сліди Стюпи були покручені, то собаки інколи пробігали навпростець, і дуже часто ми проїздили лід „на віру“. Та нічого не поробиш. Краще вже промчати по ньому, ніж спиняти собак, вовтузиться з ними, бо тоді вже напевне попадеш у воду.

18 квітня

О 5 годині ми виїхали на берег. Це дуже здивувало мене, бо за обчисленнями одометра це не міг бути берег Землі Вільчека, бо він стрімкий. То тут, то там на ньому показувались невеликі виступи базальту. Ми проїхали вздовж понад берегом і спустились знов на лід. Через 3 кілометри підїхали до другого острова. Була туманна погода і видимість незначна, а через те важко було орієнтуватись серед цієї ситуації. Та одно було ясно, що це група островів, яких два наших картах не було.

Раптом наші собаки почули ведмедя за островом. Собаки не хотіли обїздити острів, і взяли навпростець; та острів був кам'янистий і крутий і прийшлося його обїхати. Обїхавши острів, ми побачили на віддалі 4 кілометрів ведмедицю з

---

* „Тпр“—команда для собак рушити з місця.

малям. Стьопа сів на мої нарти, і ми поїхали в напрямі до ведмедиці. Костя залишився з своїми саньми позаду. Втомлені собаки, що раніше ледве тягли нарти, не зважаючи на те, що і Стьопа сів на нарти, гнали тепер щосили. На віддалі 30 кроків від ведмедиці я здержав собак. Собаки, як звичайно, зчинили шалене гавкання.

Ведмедицю вбили. Під'їхав Костя; ми зняли шкіру, взяли її на нарти і поїхали назад до останнього острова. Тут нап'яли намет на східному боці острова. З заходу заслоняв нас вал каміння.

Того дня чергування на кухні припало на мене. Не встиг я нажарити м'яса, як знову зчинилося шалене гавкання. Вибіг Стьопа. На віддалі 30 метрів був колосальний ведмідь, що прямував до намету. Стьопа схопив гвинтівку, і через 2—3 секунди жертва лежала на снігу. Запряжка Кості встигла за цей короткий час зірватись з прив'язі і підбігти на віддаль 10 кроків до ведмедя. Але куля швидше збила його з ніг, аніж він міг розправитись з собаками. Я швидко нагодував наших мисливців, бо їх чекала важка робота: знімати шкіру, розрубувати м'ясо. Після обіду прибрав намет, упорядкував речі на нартах і погодував усіх собак; потім ліг спати. Незабаром прийшли Стьопа й Костя. М'ясо вони закопали глибоко в снігу і накидали на нього купу снігу. Та в той час, як ми спали, собаки атакували запас м'яса, хоч все ж не встигли до нього добратись.

Повставали о 22 годині. Надворітєтер, туман. Перед нами сьогодні важкий шлях. Вчора, скористувавшись з того, що вітер на декілька хвилин розігнав туман, взяв я засічку на мис Геллер і позначив її. Сьогодні нам треба було туди добратись. Не можна було гаятись, бо дні йшли. Перевіз харчів, пурга на Альджері — все це обмежувало нам час, який ми могли пробути тут. За всяку ціну ми хотіли доїхати до Землі Вільчека, бо на ній не була жодна експедиція з Союзу. Ми взяли напрям дещо вправо, ближче до берегів Землі Вільчека, щоб їхати вздовж їх. Навпростець не можна було їхати в метіль, бо легко можна збитись з дороги. Відразу за новими островами почалась смуга ропаків, які мало чим різнились від ропаків попереднього дня. Всюди були розколини — то ширші, то вужчі, занесені снігом. Вітер став сильнішим, дув нам прямо в очі, леденив обличчя. Мело снігом. За 20 метрів уже не видно було нарт. Увесь

час я оглядався на задні санки, бо сніг одразу ж заносив сліди моїх нарт.

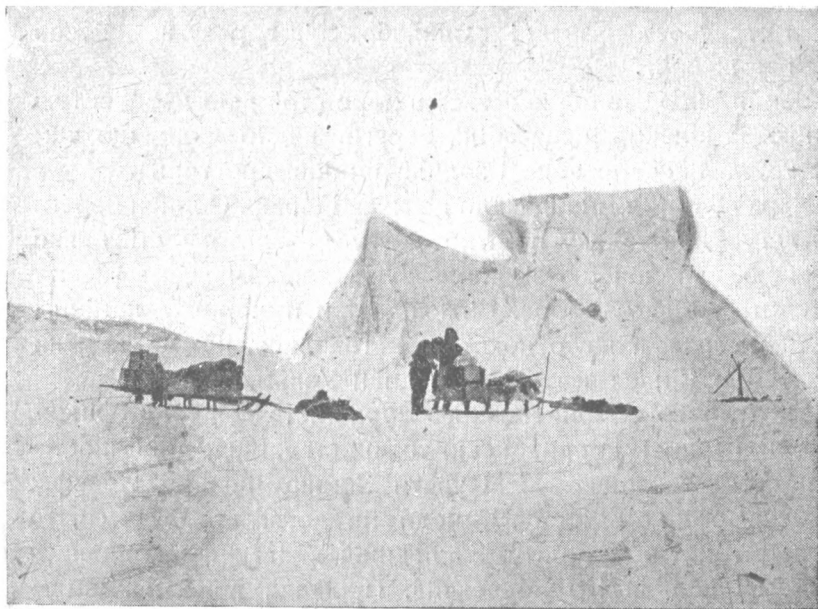
Земля Вільчека обривається в море стрімкою льодовитою стіною. В кількох місцях біля берегів видно було, що там виступила недавно вода і залила широкі простори.

Через 8 годин ми під'їхали до миса Геллер. Обриси берега тут дугуваті. Здалеку помітно довгу базальтову стіну яка вузькою перемичкою з'єднана з Землею Вільчека і сама виходить далеко в море. Біля підшви її чорніло каміння, складене людською рукою. Ми догадалися, що це рештки форту Мак-Кінлея з часів експедиції Уельмана.

Експедицію американського журналіста Уельмана фінансували наукові американські товариства. Експедиція поставила собі завдання обслідувати Землю Франца Йосифа, головню східну сторону, і, коли не досягнути полюса, то взяти рекорд на широту. Експедиція Уельмана складалася з 4 американців і 5 норвежців. Приїхала вона на Землю Франца Йосифа 1898 р. на паровім полярнім судні „Фріт-йоф“. Заїхавши на о. Нордбрук, на мис Флора, звідкіль забрала один із сараїв Джексонівської експедиції, вона стала на зимівлю на мисі Тебетгоф, на острові Галля. Пароплав повернувся у Норвегію. Восени того ж року партія, під начальством метеоролога Болдуїна, влаштувала харчове депо на західному березі Землі Вільчека, на мисі Геллер, за 80 кілометрів від місця зимівлі експедиції. Це харчове депо не могло, очевидно, аж ніяк послужити допомогою Уельманові при таких далеких походах, які він планував. Місце, де влаштовано харчове депо, названо фортом Мак-Кінлея. При депі залишилося зимувати два норвежці — Пауль Б'єрвіг і Бернт Бентсен. Форт — це хатка, збудована з каміння, моржових шкур та кількох кусків плавнику. Залишили тут близько тонни харчів, сани, човни і 40 собак.

В обох норвежців був уже досвід перебування в Арктиці. Б'єрвіг брав участь в експедиції Уельмана на Свальбард 1894 року, а Бентсен — в експедиції Нансена, на „Фрамі“.

В суворих умовах довелось обом норвежцям провести тут полярну ніч. Під кінець лютого, з першим сонцем Уельман вибирається в експедицію до полюса і заїжджає у форт Мак-Кінлея. Б'єрвіг розповів про трагедію, яка відбулася тут під час полярної ночі. Восени Бентсен захворів. Не зважаючи на добрий догляд з боку Б'єрвіга, стан його здоров'я

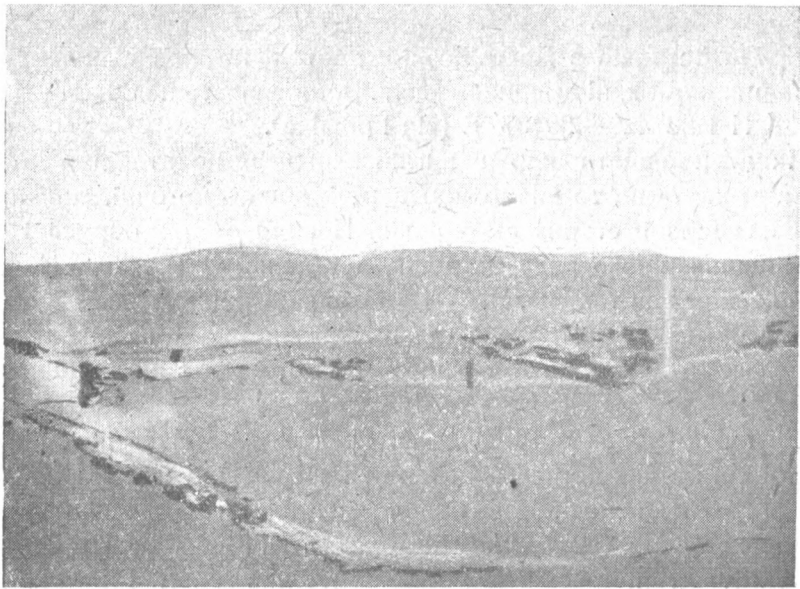
Відпочинок експедиції на Землі Вільчека

з кожним днем гіршав, і другого січня 1899 року Бентсен умер. Умираючи, прохав Б'єрвіга не ховати його під час полярної ночі, бо його труп, не будучи добре заритим у землю, може дістатись ведмедям, або песцям. Б'єрвіг додержав слова, що він його дав своєму умирущому товаришеві. Увійшовши в хатину, Уельман побачив два спальних мішки. В одному із них був труп Бентсена, який змерзся з мішком в одно ціле. Б'єрвіг два місяці спав поруч із своїм мертвим другом, самотній в цей час хазяїн форту, і то під час полярної ночі. Єдиною розвагою для його були собаки.

Уельман відзначає, що важка обстановка, у якій доводилось жити Б'єрвігу другу половину полярної ночі, самому, побіч мертвого товариша, майже не мала на нього ніякого впливу. Він був „майже нормальним, лише трохи нервувався і жалівся на безсоння“.

На другий день поховали тіло Бентсена. Б'єрвіг, вірний друг Бентсена, довго порався біля могилки, хоч доводилось працювати при сильному вітрі і при морозі — 42° С.

Наша експедиція поставила намет біля могилки Бентсена. На могилі лежала базальтова плита, що її поклав Б'єрвіг.

Рештки форту „Мак Кінлея“
на Землі Вільчека

На хресті не було поперечки; на дереві, що залишилось з нього, легко було прочитати рік.

За 20 кроків від могилки видно рештки зимовища: чотиригранний фасад з базальтових брил і два куски плавника.

Недавній досвід навчив нас, що треба виставляти ще й чергового на ведмедя, і цим разом це цілком себе виправдало. Не встигли ми взятись за обід, як Стьопа закричав на Костю, і обидва погнались за ведмедем, що підійшов був уже близько до намету. Ведмідь утік у сусідню ополонку, але й там його догнала куля. Ми витягли його з води і для Стьопи і Кості знову була робота, а для собак запас.

* * *

Біля миса Геллера льодяна ситуація була така сама, як і в ропаковій смузі біля о. Хейса: всюди роз'їдений лід, повно ополонки. Часті метелі, тумани, погана видимість — все це було перешкодою для експедиції. Крім цього, продукти доводилось перевозити за двома заходами. У нас кінчався вже хліб, а інших продуктів теж уже було мало. Через те ми вирішили повернути назад і почали знімати групу відкритих островів.

КОМСОМОЛЬСЬКІ ОСТРОВИ

Група островів в Австрійській протоці не позначена ні на наших картах, ні американських. Вони лежать на $80^{\circ} 34' - 80^{\circ} 40' \text{ N}$ і $58^{\circ} 42' - 59^{\circ} 03' \text{ E}$ (від Грінвіча).

Якщо порівняти карти англійського адміралтейства з нашими картами, то видно, що перші досить неточні, складені на основі старих матеріалів. Невірні в них обриси і розміщення цілого ряду островів, а також і їхні назви. На англійських картах назвою Хейса позначено острови, що мають бути біля острова Галля. Але знов на англійських картах немає великого острова Хейса, що є на наших картах.

Групу чотирьох островів, відкритих нами в Австрійській протоці, я назвав Комсомольськими. Географічне положення цих островів експедиція визначила з допомогою одометра, кроків і засічок, геологічним компасом. Під час експедиції в східній частині архіпелагу стояла ввесь час туманна погода і сонячних днів було мало, тому користуватись секстантом * не було змоги.

Північний острів. Берегова лінія острова — 3 кілометри. Острів тягнеться з північного заходу на південний схід. Північна частина острова більш округла; складається з двох невеликих стесаних плато, на різних рівнях над морем, одно — 21 метр, а друге — 17 метрів. На південь острів звужується і переходить у невисокий кам'яний вал. Острів похилений на захід і стрімко обривається на сході.

На віддалі 120 метрів лежить невеличкий острівок.

За 3 кілометри, на південний захід лежить найбільший острів із групи Комсомольських островів. Берегова лінія має 24 кілометри. Острів на півночі вузький; в напрямі на південь розширюється; закінчується в деяких місцях кам'яними грядками, які продовжуються в морі. Відслонень більше на західній березі. Висота острова — 16 метрів над рівнем моря.

Об'їжджаючи групу Комсомольських островів, я констатував в Австрійській протоці сильні течії. Коло бухти Штормової була широка ополонка. Від неї йшла сильна течія по

---

* Прилад на суднах, яким визначають висоту світила над горизонтом, потрібну для визначення місця (географічна широта і довгота).

ропаковій смугі й утворювала там багато розкодин та ополонок.

Треба ще сказати, що в північно-східній частині Землі Франца Йосифа можна наткнутись на групу малих островів, які здалеку не помітні, і треба під'їхати аж до самих островів, щоб їх побачити. З о. Хейса ми добре бачимо обриси західніх берегів Землі Вільчека і не бачили групи Комсомольських островів, що були ближче до нас. Сніг на морським льоду та на островах зливався в одне ціле.

За два дні я зробив маршрут на знімання Комсомольських островів. Роботу утруднювала метільна погода. Вітер дув з силою не менш 10 м/с. В очі било снігом, як піском. Важко було керувати собаками, а ще важче, на холоді, великими руками, працювати з бусоллю та вичитувати покази одометра. Температура доходила — 25° С; з вітром такий холод добирався до живого.

Костя залишився в наметі, а з ним і його запряжка. Стьопа їздив зі мною. Після закінчення знімання швидко вертались у намет. Там ми могли обігрітись, просушити взуття та поїсти.

ПОВОРОТ У БУХТУ ТИХУ

25 квітня зняли з табору і рушили на о. Хейса. Шлях нам уже відомий. Ніяк не можна було оминати ропакової смуги з ополонками та розколинами. Ми взяли напрям на середину острова, думаючи, що смуга ропаків буде там вужча. Та нічого не вийшло. Стьопа, як і раніш, ішов спереду нарт з палицею і шукав дороги. В однім місці він раптом провалився у воду. Зачепившись руками за ропак, він виліз з ополонки раніш, ніж я добіг до його. Відразу переодягся в сухі піми та лепти і через півгодини продовжував свою роботу далі.

Ми з'їхали на острів Хейса. Східний та південно-східний береги острова високі, до 50 метрів над рівнем моря, і стрімко обриваються в море. На плато, снігу завтовшки 2 метри. Уздовж кручі тягнеться вузька тераса, на ній повно осувного скелястого матеріалу.

Стьопа пішов навпрямець на місце нашого попереднього табору, а ми з Костею поїхали вздовж берега. За чотири кілометри на захід від південно-східного виступу о. Хейса берег стає нижчим. Тут серед долини ми стали табором.

На другий день я пішов вглиб острова. Всупереч карті виявилось, що східна частина острова не вкрита льодовиком, і влітку тут нема снігу; в квітні я зустрічав тут значні площі або зовсім не вкриті снігом, або вкриті тонким шаром.

На заході острова видно було високу гору, вкриту льодовиком; льодовик далеко на схід не заходить.

Впоперек східної сторони острова тягнуться дві базальтові гряди; одна з них 65 метрів над рівнем моря. Обидві вони виділяються серед пісковиків своїми гострими ребрами, і створюється враження, що це в мініатюрі гірська країна.

Я не доходив до північного берега острова. Та розглядаючи довго в бінокль, я дійшов висновку, що цей берег теж не вкритий льодовиком, а правдоподібно схожий на східний берег.

З острова Хейса поїхали ми на острів Альджер. Тут залишили трохи м'ясних консервів, гасу та свічок, у колишнім зимовищі Болдуїна, і 27 квітня рушили далі.

Сьогодні в повітрі своєрідний туман; кругом повно розсіяного світла. Сніг нестерпуче блищить. Від усього цього стає боляче очам. В інші дні, коли погода ясна, відблиск світла від снігу не шкодить очам. Втомлені очі можуть відпочити на синьому небі. А зараз, хоч і надінеш окуляри, розсіяне світло сильно дошкуляє з боків. І сьогодні, як ніколи.

О 20 годині стали табором на о. Бліс, біля високої кручі. Вершок острова вкритий льодяною шапкою. Стрімкі кручі вкриті білим-білим снігом. Уступи, карнизи надають острову вигляду фортеці. Лише де-не-де спід сліпучо білого кольору карнизів видно чорні базальтові виступи. На карнизах сидять великі білі чайки, які часто залітали звідси й до бухти Тихої. Інших чайок тут не видно, тільки цей один вид.

28 квітня рушили о 10 годині. Стьопа, на лижвах, пішов уперед, а ми з Костем їхали слідом за ним. Від самого ранку барометр віщував недобре. Не встигли проїхати 3 кілометри, як налетів шквал. У повітрі повно снігу. Кругом нічого не видно. Орієнтуватись важко. Я спробував їхати, але збивавсь з дороги. Довелось зупинитись. Поставили нарти в ряд. Собаки збились у купу, а ми сіли на нарти спиною до вітру і чекали зміни; весь час слідували за барометром.

Сніг засипав собак, нарти теж занесло більше, ніж на половину.

Через півтори години шквал стих. Ми рушили далі. Ми-нули справа о. Джефрессона і в'їхали в смугу ропоків. Тут налетів знову шквал. Зупинившись, щоб переждати, через годину Ідемо далі. Дме південний вітер. Падає сніг. Види-мість не більше 50 метрів. Беру азимут на айсберг чи ро-пак, що десь далеко, далеко спереду мене. І що за омана! Через дві-три хвилини я біля його. Знов беру бусоль. Та так далеко не в'їдеш, якщо через кожних 50 метрів зупи-нятися. Перевіривши, що вітер дме здебільшого в одному напрямі, я вирішив орієнтуватись за вітром. Він дув мені в обличчя під кутом 60—70°. І це був для мене азимут.

Ропак за ропакими. Багато глибокого снігу, свіжого, що його не встигло збити вітром. Надінеш окуляри—пітні-ють, не видно собак. Іду без окулярів. Я на передніх нар-тах, мушу вишукувати дорогу. Зір весь час напружений: дивись та вдивляйся вперед та на боки; вважай, чи не від-стали другі нарти. Правда, собаки, відстаючи від нарт, одразу зчиняють шалене гавкання, головно „Юшар“. І як почувеш оце гавкання, то й знай, що Костя або зачепивсь за ропак, або зупинив собак, щоб поправити лямку „Белці“.

Треба було пильнувати, щоб не проїхати острова Гукера, а то можна виїхати в Британський канал і замість до бух-ти Тихої потрапити на Землю Георга (в кращому разі).

Часто доводиться зупинятись,—давати перепочинок со-бакам і собі, бо серед ропоків працюють усі мускули. Треба весь час допомагати собакам. Піднімаєш дрючком сани. Хоч й шкіра злазить на плечах,—та помогти мусиш. Під'їжджаючи під замет, вставай з нарт, помагай собакам перетягти сани через його, кричи весь час.

Собаки часто плутаються, заскакують лямки. Лямку треба зразу поправити. Якщо не можна зробити цього з саней дрючком, зупиняй сани, інакше собака натре собі ногу і вийде з упряжки. Собаки звикли, щоб їм поправляти лямки: як тільки лямка заскочила, вже й дивиться собака на тебе.

Собаки тягнуть поволі. „Мілька“ гавкає і вис різними голосами. Цим вона заохочує інших собак тягти нарти. Та, кінець-кінцем, і вона втомилась—стала, а за нею і всі собаки.

Відпочиваємо.

Їхали, орієнтуючись за вітром. Для більшої певності і безпечності я більше держав ліворуч. Нарешті, доїхали до

о. Гукера. Помілились не набагато. Ми виїхали на 1 кілометр ліворуч від миса Левіс Пуль, куди прямували.

Вздвож берега поїхали до миса Левіс Пуль. Я пам'ятав добре, що недалеко від миса є розколина, якої нам не минути. Та лід вкритий снігом і розколини не видно. І раптом шість собак у воді. Моментально, з допомогою харея, я перескочив розколину. Став над нею, взяв „Уралку“ за нашийник, закричав „тпр!“ Собаки рвонули, сани переїхали через розколину. Виявилось, що я підїхав до розколини під косим кутом. Розколина тепер широка—1,8 метрів.

Підїхав Кость. Він став на краю розколини, трохи вище від місця аварії, де розколина покрита була снігом, і перекинув мені віжки. Я крикнув „тпр!“ і побіг з віжками вперед. Собаки миттю переїхали розколину без пригод.

Рушили даліше. Віжки я положив на сани і поправляв ззаду багаж. Раптом рвонули собаки. Я не встиг узяти віжки в руки, вони впали на лід і тяглись по йому. Кричу на собак—та дарма: вони біжать навскіс до берега. Я одразу зорієнтувався. На березі, куди бігли собаки, були ми два дні ще на початку березня. Вони рвались до знайомого місця. Та біля берега колосальні розколини, а поруч кручі льодовика. Пропадуть собаки—думаю. Біжу от-от вхоплюсь за сани. Впав у розколину, піднявся, знову за саньми; вибиваюсь з сили. Падаю з розставленими руками на лід, ловлячи в руки віжки. Собаки стали.

Добра фізкультура в повному одягові.

Від миса Левіс Пуль до миса Маркама—глибокий свіжий сніг, на льоду багато води. Відпочиваємо мало не через кожний кілометр. Собаки стомились.

Завертаємо за мис Маркама. Заїхали в останню смугу ропаків. Друга година ранку (вже 29 квітня).

В мене болять очі. Дивитись важко. Я не можу розрізнити де горбок, де долинка—серед цієї маси ропаків, куди краще обїжджати. Всі ми втомились. Вирішаємо випрягти собак. До станції п'ять кілометрів. Кость залишається біля саней, щоб собаки не погризли ведмежих шкур. Я взяв у руки „Уралку“ і пішов на станцію, щоб з станції вийшов до Кості його брат Володимир. Вперед погнались інші собаки.

Очі болять; перевтомився сьогодні; клонить до сну. Хочеться спати, хочеться присісти на хвилину, щоб відпочити. Та я свідомий того, що робити цього мені не можна. Очі

злипаються. Мені здається, що повітря переповнене димом, але я не чую його запаху. Ноги відмовляються працювати. Я боюсь, що засну стоячи. Я напружую останні сили.

На мисі Седова вийшов на берег. Далі йти не можу. Я числю кроки вголос. Ця дорога мені добре знайома. Десятки разів пройшов я її від станції й назад.

Видно скелю Рубіні, видно щоглу радіостанції та радіорубку. Станція спить. „Уралка“ йде поруч мене. Зупиняюсь я,—зупиняється й вона. Вона зараз така байдужа.

Чому не рветься до станції?

Вісім сот, вісім сот один... дев'ятсот...

О шостій годині ранку прийшов на станцію. В кімнаті тепло,—затопили. Повітря в хаті як дим, та диму не чути. Очі болять, капають сльози.

Я роздягаюсь... та не докінчив. Заснув, а біля мене на підлозі „Уралка“. Спав до обіду. Під час обіду стало ніби легше на очі. Після обіду я й Володимир Костянтинівич взяли по запряжці і пішли перевозити нарти. Через годину були дома.

За 20 днів експедиції проїхали 430 кілометрів.

Підсумовуючи роботу нашої експедиції на східну сторону Землі Франца Йосифа, треба підкреслити, що вона:

- 1) відкрила та нанесла на карту групу Комсомольських островів в Австрійській протоці;
- 2) зробила поправки в карті островів Хейса та Галля;
- 3) констатувала сильні припливно-відпливні течії в Австрійській протоці;
- 4) встановила, що східний район Землі Франца Йосифа обслідуваний мало.

30 квітня з самого ранку весь час текли сльози з очей. В них ніби повно піску. Після обіду закрив вікно, щоб у кімнаті було темно. На очі поклав компрес. Так пролежав я першого та другого травня. До обіду надягав сині окуляри. Швидко обідав і вертався знову в темну кімнату.

3 травня біль в очах пройшов. Я виходив уже на двір, але весь час в окулярах.

ПОЛЯРНИЙ ДЕНЬ

Вже ближче до весни. Присмерки... а там швидко покажеться сонце. Ми всі раділи, що це буде незабаром. Всі не могли дочекатись його появи. Мені всі надокучили—по

кілька разів у день питали про висоту сонця під горизонтом; треба було визначати положення сонця під горизонтом через кожних три дні. Я вивісив діаграму на пічці поруч з нашою діаграмою ваги та діаграмою про вітаміни.

Довга та безперервна темрява розслаблює здоров'я і впливає на психіку людини. Перш за все відбивається на складі крові та роботі кровотвірних органів. Харчі в нас, правда, були свіжі, так що цингою ніхто не хворів, та все таки під кінець полярної ночі в більшості обличчя були бліді. Більшість з нас жалілись на болі серця; кожний був більш чи менш нервовий. Декому дошкуляло безсоння, що його викликала збільшена нервовість. Інших хвороб на станції не було.

Апетит у всіх був прекрасний. Під кінець зимівлі кожний прибув на вазі.

Сонце в нас зійшло 22 лютого. Вибрались на плато, щоб побачити його більше, а то воно сьогодні показалося на декілька хвилин і знову сховалося. Правда, присмерки тягнуться тепер до 3 години дня. Венеру видно над південним горизонтом з 10 ранку до 3 вечора.

Вже одразу після сходу сонця прилетіли перші птахи. Це були кайри. Сиділи на чорних виступах базальтових скель і раз у добу летіли на годівлю на південь, де були ополонки. Птахи внесли різноманітність у життя зимувальників: їхній безперервний крик був для нас радістю. Вони радували нас ще й тим, що ми не боялись, що не вистачить м'яса для собак; а птахів прилітало з кожним днем більше і більше. Із скелі Рубіні долітали їхні голоси. Це один із найбільших пташиних базарів біля нашої радіостанції.

Ми зустрічаємо тут кілька підвидів чайок, як бургомістра (біла з сірими крилами), білу слонову, білу з чорними смугами на кінці крил, морську ластівку і дурмана. Прилетіли також чистики, люрики, кайри, гагарки та чистики-тупики. Найменші з них—люрики. Всі вони гарно плавають та поринають. Від Рубіні несеться їхній крик, схожий на сміх. Цілі зграї кайр ширяють у повітрі, літають над скелями. Найпізніше з'являються гаги,—водились у нас на о. Мертвого тюленя. Гуси водились на о. Скот-Кельті біля озера.

В перших числах квітня появляється пуночка, а пізніше—кулик—обидві сухопутні.

День більшає, і з 14 квітня сонце не заходить: настав полярний день, що триває тут 138 діб, до 29 серпня. Сонце пригріває, сніг на дахах розтає; собаки вилазять на дахи, бо там тепло. В першій половині червня ми докопались до водопровода. Потекла вода. Та текла вона лише в години обіду.

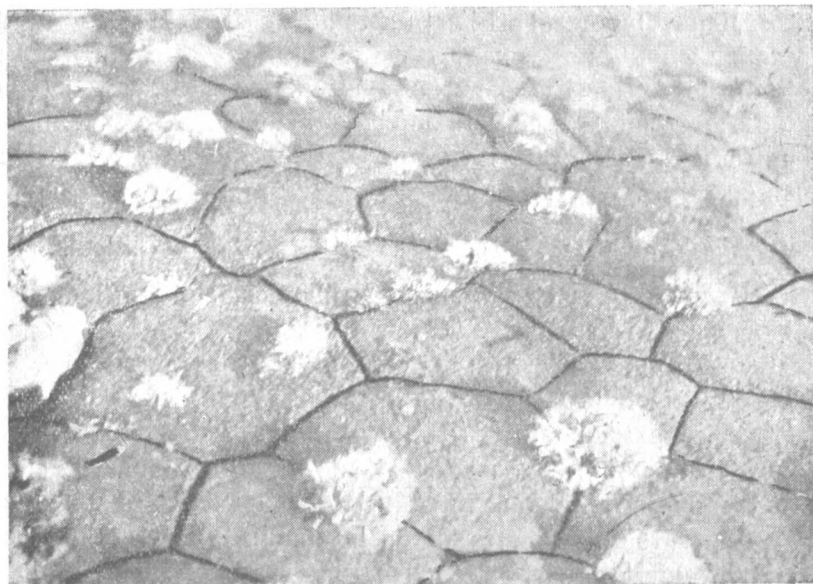
ЛІТО

Середня температура трьох літніх місяців на Землі Франца Йосифа близька до нуля, а тому літо надзвичайно холодне. Такого холодного літа немає ні на одній землі північної півкулі. Причина цього в тім, що кругом Землі Франца Йосифа велиководні простори, майже завжди покриті кригою. Крім цього, близько 90% поверхні архіпелага вкрито льодовиками, а це теж спричиняє низьку літню температуру.

Для тутешнього літа треба відзначити дуже малу мінливість температури повітря. Причина в тому, що долішній шар повітря знаходиться в цей час над поверхнею води, яка має майже постійну температуру 0°. Через холодне літо ґрунт на Землі Франца Йосифа відтає тільки на невелику глибину: біля станції бухти Тихої—на глибину 40 см, а на плато, на північ від станції, на висоті 140 метрів над рівнем моря—на 35 см.

Опадів влітку тут багато, як і взагалі за весь рік,—в середньому 300—500 мм. Оподи майже виключно у вигляді снігу. Ця велика кількість опадів в зв'язку з дуже низькою температурою літа є причиною надзвичайно сильного зледеніння Землі Франца Йосифа, яке своїми формами нагадує зледеніння в Антарктиці.

Всі ці особливості клімату відбиваються і на рослинності. Ґрунт тут кам'янистий. Скелі та осипи покриті мізерними лишаями, або й зовсім голі. Характерні для тутешніх чорних базальтових скель лишай апельсинового кольору, що ним покриті більшість скель. На чорному тлі їх видно здалека. Рослини тут ростуть окремими дерновинками по грубо-кам'янистій поверхні землі. На кожному клаптику землі, не вкритому льодовиком, всюди можна побачити рослини. Навіть на самому північному краї Землі Франца Йосифа, на о. Рудольфа, зустрічаємо красеня тундри—полярний мак. Його квіти, дрібні, жовті, блідожовті, а то й білі, як нарцис. Крім маку, ростуть чотири види каменоло-

Полігональний ґрунт

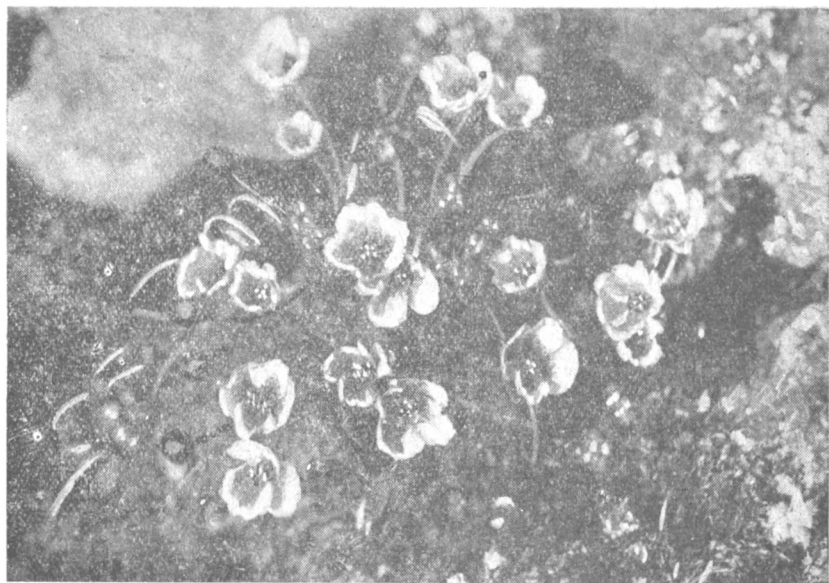
мок, крупок, лютики. Ці дерновинки багаті квітами; листя рослин дрібненьке, зібране в густі розетки, часто захищене сідуватим пухом.

Треба підкреслити тут бурхливий розвиток рослинного життя на весні. Як лише пригріє сонце й розтане сніг так, що над снігом видно стане головку торішнього чорного маку, як вона через кілька годин розстріскується і насіння випадає.

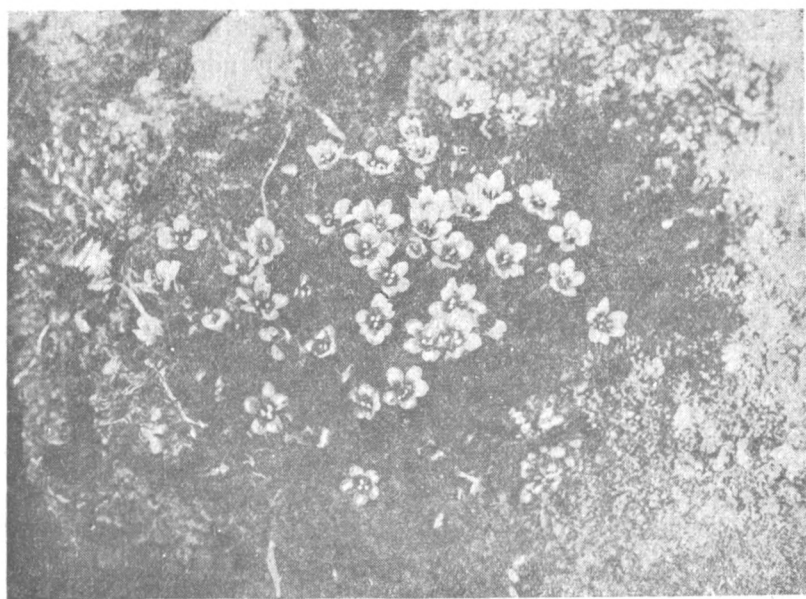
Незабаром пробуджується вся рослинність. Появляються дрібні зелені стебла, часто обкутані пушком або сховані серед старого відмерлого листя. Потім з'являються бутони, а через декілька днів і перші квіти. У нас найшвидше цвіли каменоломки, і то бузкового кольору.

Для арктичних рослин характерне те, що під час того, як вони цвітуть, може випасти сніг, який аж ніяк не перешкоджає рослині розвиватись далі, як тільки він розтане. Рослини починають цвісти в другій половині червня і до першої половини серпня. За цей короткий вегетаційний період не встигають вони виспіти, і через те всі рослини тут дволітні.

На Землі Франца Йосифа росте теж іва, та помітити її не так легко серед сухого дерновища. Ви бачите лише

Полярный мак

Камнеломки

Берег бухти Тихої
в другій половині липня

дрібнесенькі листочки, а всі гілочки сховані в дерновищі і розходяться горизонтально. Цвіте вона в перших числах липня.

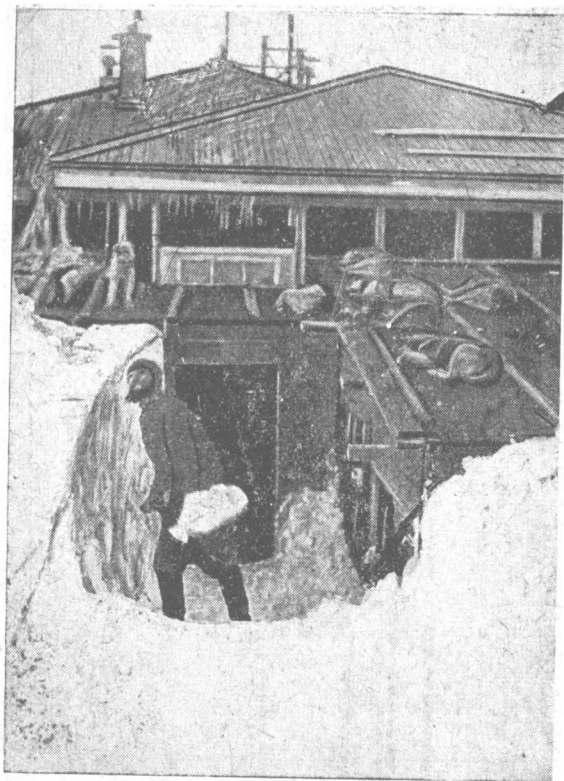
На терасі, під самими кам'яними осипами збиралось багато води з талого снігу. Тут у другій половині липня цвіли всюди лютики. На вогких місцях, де збирається вода, росте мох. Біля скелі Рубіні, з боку льодовика Юрія росте порівнюючи багато трави. В інших місцях трава зустрічається лише окремими екземплярами. Для Землі Франца Йосифа характерний рожевий та зелений сніг. Це дрібні водорослини, що живуть на самому снігу і надають досить помітного забарвлення узбіччям берегів.

* * *

В полярний день, після вечері мало хто сидів у кают-компанії. Їздили на човнах і стріляли птахів. Був корм для собак і пух для Володимира Івановича, якого ми звали в цей час директором Пухтресту.

З льодовиків стікала вода. Температура, в перших днях липня в один день дійшла була о 13 годині до $+11^{\circ}\text{C}$; вночі того ж дня було -2°C .

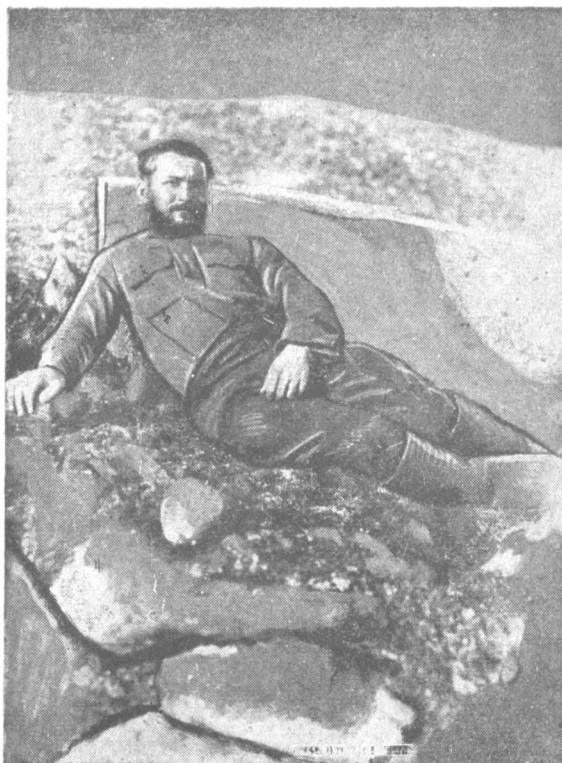

Зимувальники відкидають сніг при вході в станцію (червень 1932 р.)

Перші вісім днів липня в бухті Тихій була штильова погода. Скеля Рубіні відбивалась у воді, як у дзеркалі. Сліпучо блищала льодяна шапка на о. Гукері. Греміли вибухи біля миса Ведмежого: то обламувались льодяні маси, падали в море—народжувались айсберги.

Айсберги, що з ними доводилося зустрічатись на Землі Франца Йосифа, мають здебільшого поверхню цілком рівну, з вертикальними краями. Такі столоподібні айсберги характерні для полярних морів південної півкулі; на півночі зустрічаємо їх у великій кількості лише на Землі Франца Йосифа. Мені доводилося зустрічати їх біля південно-західної сторони о. Альджер, коло о. Хейса та в протоці Аллен-Юнга, під час весняних поїздок.

Цілу зиму аж до липня видно було біля берегів Землі Георга колосальний айсберг столоподібної форми, що мав

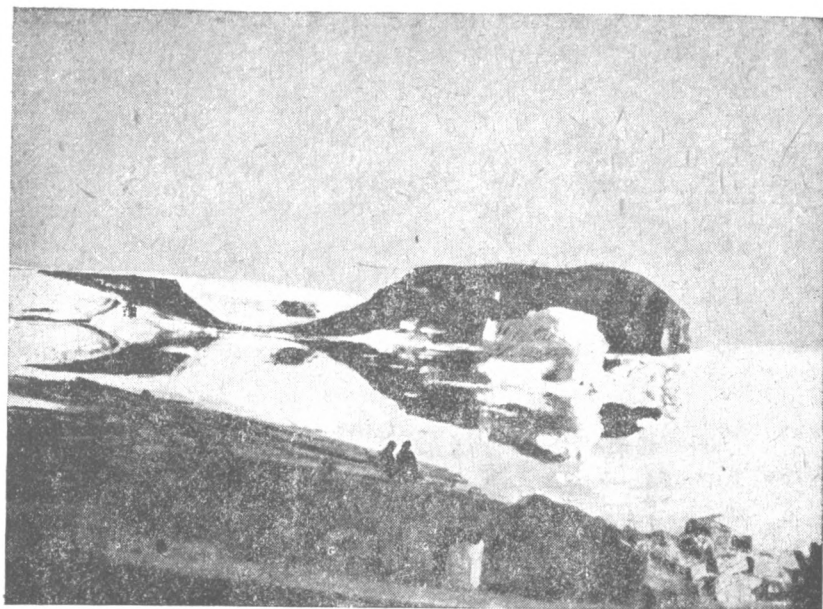

Геоморфолог експедиції (автор книжки)

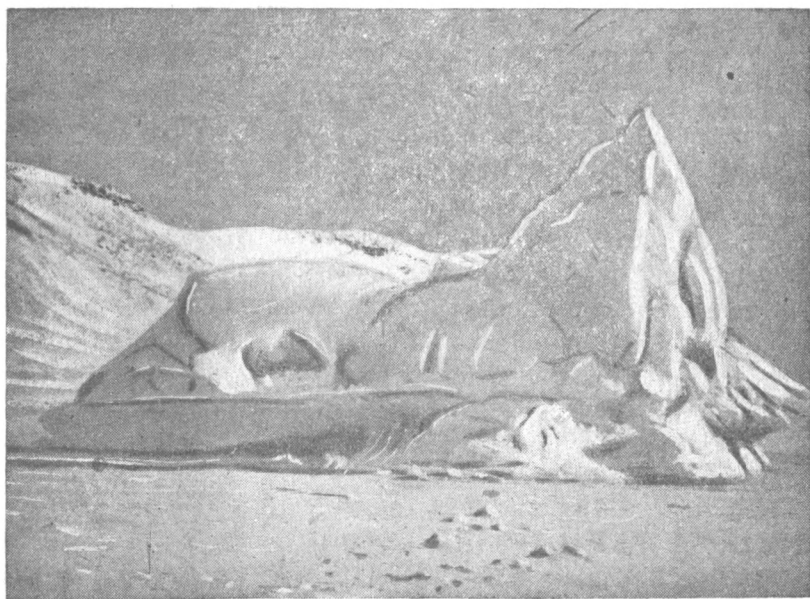
довжину не менше 2 кілометрів, як ми оцінювали його з боку станції. В половині липня він розпався на три частини, які довго плавали біля східних берегів Землі Георга. Висота тих айсбергів, які доводилось мені бачити, доходила 15—20 метрів. Підводна частина їх повинна була бути не менша, як 100 метрів.

Біля станції, на міліні сиділо багато таких айсбергів, правда, менших розмірів; з їх ми брали лід для кухні, коли ще не замерзло море, а на березі не було води. Лід возили ми теж з них усю полярну ніч, і до червня включно.

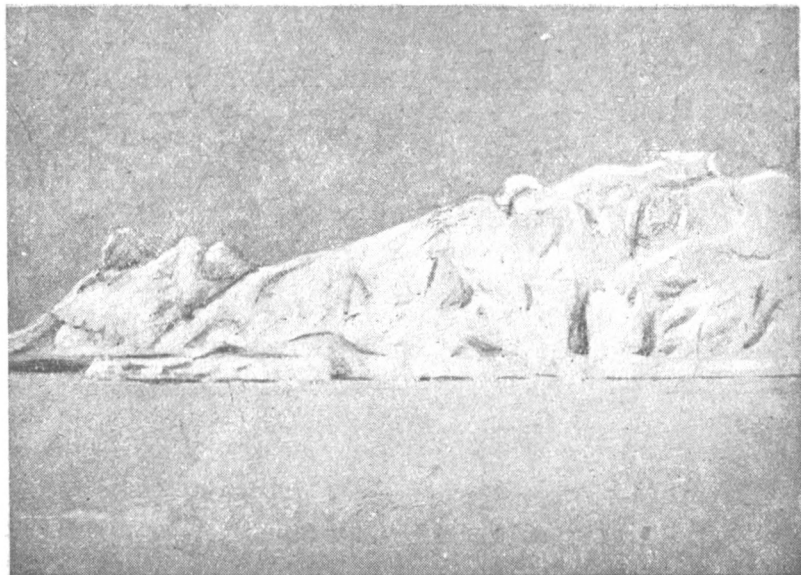
Чудний своєю формою був айсберг „Льодокол“, біля о. Скот-Кельті, напроти станції. Він мав форму стола; осінні шторми накидали на нього колосальні крижані брили, які, позмерзавшись боками, утворили цікаву картину. Його форма, спочатку столова, через скупчення криги перетворилася на грандіозну піраміду. З припливними і відпливними течіями він ввесь час проходив повз північно-східний бік

Штиль — липень 1932 р.

Айсберг біля станції

Айсберг „Льодокол“ біля о. Скот-Кельті

о. Скот-Кельті, в напрямі до миса Ведмежого. Через це в тих місцях, куди він проходив, не могла утворитись товста крижана корина, і дуже часто взимку ми бачили там чисту воду. Та й йому приходилось попадати часом на мілину; сидів він там з півмісяця, поки сизигійні припливи не знесли його і не перемістили в інше місце. Під'їхавши до його, ми побачили колосальне „коріння“, яким він входив у воду.

Що за дивні кольори цих айсбергів! То ніжно голубі, то темносині, то майже смарагдові! Не хочеться зводити очей з цієї краси, особливо, коли дивитися на печери цих айсбергів. Айсберги часто перевертались, ламались, а при цьому виникав колосальний фонтан та колосальна хвиля. Біда була б тому човнові, який був би на той час біля його. Ефект для нього був би небажаний. Через те ми не підходили до великих айсбергів близько, тим більше, що деякі з них ввесь час гойдала хвиля.

ЗООСАД У БУХТІ ТИХІЙ

На станції було 28 собак. Доглядав їх служник т. Нітше. Годував їх раз на добу о 18 годині. При цьому я дуже часто йому допомагав; він рубав м'ясо, а я стежив, щоб собаки сиділи подалі і не підходили до нього. Як лише пока-

зувався т. Нітше з сокирою на плечах, всі собаки, гавкаючи і скачучи, ішли за ним. Ті з них, що в цей час були десь далеко у бухті, на льоду, на посвист та на слова „галого“ летіли стрілою на станцію. Я привчив собак; на команду вони всі ставали амфітеатром біля лазні, чекали спокійно, аж поки т. Нітше розрубає м'ясо на куски і почне його їм кидати. Треба було вважати, щоб сильніші собаки не віднімали м'яса в слабших.

Наші собаки були різної породи: сибірські лайки і архангельські дворняжки; весь час вони гризли між собою, нападали одна на одну. Через те ми замикали їх у собачник.

Одинцем жив старий собака чорно-коричневого кольору — „Буржуй“. Він стеріг хутора, цебто радіорубку, яка стояла осторонь. Там живе Стюпа. „Буржуй“ проводив його кожного разу з „хутора“ на станцію і вижидав біля дверей. Собаки, помітивши „Буржуя“, зчиняли шалене гавкання. Як нікого з нас не бачили, кидались на нього. „Буржуй“ гарчав, стояв на місці і, витягнувши шию, вибирав жертву: зразу кидався на неї, кусав гострими зубами; собака, скавуліючи, тікала, а за нею всі інші.

„Буржуй“ завжди робив собі запаси харчів. Кусок гарного м'яса ховав під радіорубку. Куски сала і кістки розставляв перед радіорубкою в різних місцях і, притаївшись, чергував. Як тільки собака підходить до куска сала чи кістки, „Буржуй“ одразу кидався на нього. Старі собаки знали підступи „Буржуя“ і підходили рідко, зате молодші були часто його жертвою.

Крім собак, живим інвентарем на станції були — корова „Бравенька“, свиня „Боря“, кіт (якого взимку застрелено, бо важко було дивитись на те, як він переносив третю полярну ніч), дві курки та півень. В теплу пору року півень та курки були на горищі; на зиму ми їх взяли до кухні. Тут Володимир Іванович весь час воював з півнем, який втратив всяку орієнтацію в часі, розгубився. Кукурікав тоді, коли здається, а як почне, то й спинити його годі. Володимир Іванович бив тоді рушником по клітці, і півень втихав.

10 квітня в нас прибавився ведмідь Мишка. Тов. Нікольський улаштував мешкання для нього в коридорі магнітного павільйону. Наніс йому туди снігу, і він у ньому почував себе гарно. Як т. Нікольський ішов з павільйону, то Мишка

Магнітолог з ведмедем

дрався на вікна, ревів; щасливим почував себе знову, коли той входив у павільйон. Він нюхав йому руки і весь час жалівся. Нікольський водив його через день 'купати в ополонку та приходив з ним у кают-компанію. Мишку дивувала велика кількість людей; він дрався весь час до вікон, але кінець-кінцем звик. За обідом він одержував тарілку супу, та цим не задовольнявся; підходив до стола, ставав на задні лапи і передньою сягав на стіл. В червні наділи ми йому намордник, а то він деколи любив зачіпати й нас. Йому не подобалась ця переміна, він старався зняти намордник. Якщо „папа“ ішов і лишав його самого, то він кидався до дверей, ревів, поки його не випускали. Тоді йшов між нас, обнюхував кожному руку і лише так узнавав свого вихователя. Той годував його салом, яке нарізував кусочками. Собаки звикли до Мишки; малі гралась із ним; неприязно ставились до його „Юшар“ та „Свята“, але знаючи, що цей Мишка наш, що його не треба зачіпати, бо за те б'ють, вони обходили його, ніби не помічали. В липні прив'язали Мишку біля будинку, там для його влаштували будку і поклали фанеру, на якій наш балетмейстер міг годинами тан-

Т Ведмідь на прив'яз

цювати, піднімаючи кожного разу вгору голову, як доходив на край фанери.

ІДЕ ЗМІНА

12 липня

Сьогодні в обід радист приніс нам радісну звістку, що криголам „Малигін“ виїхав з Архангельська. Заметушилась уся станція. Тільки й чути було, як у кімнатах зимувальники готувались до від'їзду: збивали ящики, одне слово, чекали „Малигіна“, нової зміни. З цього дня в умовлений час Микола Яковлевич передавав на „Малигін“ зведення про погоду і стан криги в районі станції. Зведення про стан криги здебільшого доводилось мені складати, і через те треба було весь час виходити на плато, щоб краще видно було на околиці.

В бухті Тихій лід поломався, лише в кінці бухти держався припай. Зате, в протоці Меленіуса він ще держався, і не видно було жодної ополонки. В Британськiм каналі з дня на день більшало чистої води.

В день виїзду „Малигіна“ з Архангельська з півдня на північ пройшло численне стадо білух. Біля станції ми вбили дві. М'ясо пішло для собак.

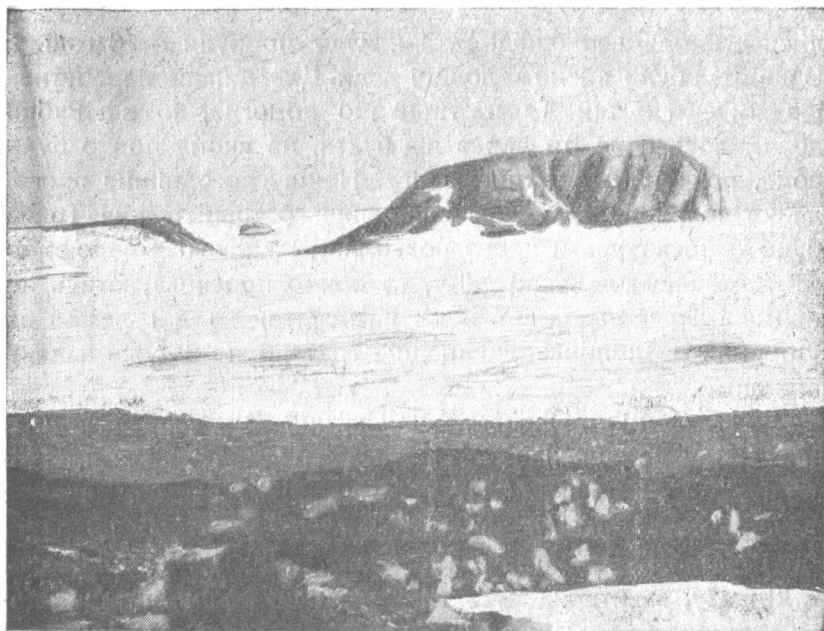
Білуха

Перед від'їздом треба було спільними силами взятись до впорядження станції. Ми виносили гній спід корови, що лежав у купі біля коровника; ми його кидали в море. Інколи він плавав на кризі, і дуже часто вводив в оману наших мисливців, які думали, що то як не морж, то обов'язково нерпа. Зібрали і викинули в море консервні банки, вибирали дошки і всяке ганчір'я. Ми хотіли, щоб станція була в ідеальному порядку не лише всередині, а й зовні.

З начальником зимівки я взявся підготувати передачу продуктів. Крім цього, кожний за своєю спеціальністю приготував акти для передачі. Бібліотеку станції перевірів я і склав акт на всі неточності, що з'явились в бібліотечному інвентарі.

Так минали дні за днями. І раптом 17 липня радист приніс звістку, що „Малигін“ застряв серед криги і дрейфує з нею. Не без того, щоб ця звістка не вплинула на настрої зимувальників. Тільки й розмов було, що про „Малигіна“. Чи зможе він дійти, чи може застряне. Мимоволі доводилось глузувати над тими, що вже мало не виставили забиті ящики на берег, бо, може, прийдеться їх розбивати і знову зимувати. Ситуація з „Малигіним“ найбільше не подобалась Фріцеві, який збирався в цьому ж році зимувати на Маточ-

Скеля Рубіні. На переднім плані айс-берги на міліні. Ліворуч припай

киному шарі (на Новій Землі). Через два дні „Малигін“ вирвався з крижаних обіймів і наближався до нашої станції.

В цей час треба було давати якнайточніше і найдосконаліше зведення про стан криги в протоці Меленюса, де-Брюйне, Британському каналі, в протоках Аллен-Юнга, Абердарській і Смітсона.

19 червня о 9 годині ранку я, разом із начальником пішли на вершок острова Гукера, бо звідти можна було зібрати якнайточніші відомості. З плато зійшли ми на льодовик бухти Тихої. Наші ноги одразу загрузли по коліна в снігову кашу. Це фірн, перемішаний з водою. Враження, що ступаєш по горохові. Всюди стікала вода. Вона задержувалась зверху на льодовику, і ніяк не можна було обійти цієї смуги. Ніхто з нас не взяв ні куска хліба. Думали повернутись на станцію на обід. В кишенях кожний з нас знайшов шкуринку від сніданку, які ми забирали звичайно для собак. Через те, що сьогодні ми забули їх віддати собакам, вони тут нам дуже пригодились. Задали снігом, і це був у нас обід. З вершини добре видно було навкруги увесь район, Позначивши, що треба на карті, ми поволі опуска-

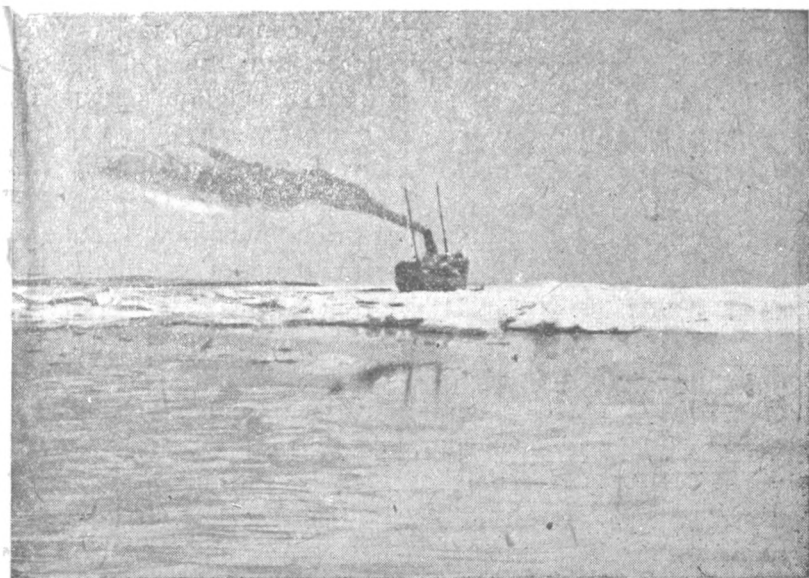
лись в напрямі до скелі Рубіні, куди прибули о 16 годині. В чоботях було повно холодної води. Доводилось перебутись і взяти сухі носки. Та це мало що допомогло, бо від Рубіні доводилось знов іти через лід бухти, на якому повно було води, розколин і мокрого снігу. Наша сьогоднішня прогулянка по льоду вимагала попереднього тренювання. Треба було перескакувати через розколини і калюжі з водою, то йти котячою ходою по снігу, то прямо просковзуватись по ньому і ледве-ледве на його натискати, бо він лежав на широких розколинах, які інакше треба було б дуже далеко обходити.

О 17 годині ми вже були біля станції. Вся „собача компанія“ станції вийшла нас зустрічати. Спереду — молодняк. Найбільше за всіх раділа „Тітка“. Гавкання, підскакування аж до очей, вимахування хвостами — такий вияв собачої радості і симпатії тим, що не забувають про їх. Прийшовши в кімнату, я витер досуха тіло, ноги до коліна натер йодовою тинктурою і на всякий випадок випив дві шклянки спирту й сів обідати. Ці заходи потрібні були в зв'язку з тим, що в мене ревматизм. Після обіду не хотілось іти відпочивати; я взявся очищати берег. Ходив у холодній воді по коліна 7 годин підряд, і ніяких наслідків — ні нежиту, ні ломоти в ногах. Правда, що в Арктиці застудитись не можна, хоч замерзнути можна.

* * *

22 липня — в бухту Тиху входив „Малигін“. Залпом з гвинтівок привітали ми давно жданих гостей. Довгий гудок криголама понесло по всій бухті, і гомін його відбився від скелі Рубіні. На носу „Малигіна“ і на палубах розмістились нові зимувальники й команда. Деякі з біноклями оглядали станцію. Ми всі стояли біля лазні. Стьопа закладав толуол для вибуху. Після гудка з криголама, загавкали собаки. Вони знають уже ці приїзди: незабаром доведеться попрощатися з старим хазяїном, що їх годував, і переходити в руки нового.

„Малигін“ заїхав у глиб бухти, подалі від станції, щоб йому не загрожували крижані поля, які приходять з припливними течіями. В бухті стояв ще припай, і „Малигін“ пройшов по ньому, врізався в нього півколом і став посередині. Всі зимувальники пішли на станцію, а начальник

„Малигін“ у бухті Тихій

зимівки і я пішли на криголам, взявши лижвяні палиці, щоб зручніше перескакувати через ополонки і помагати собі переходити з крижини на крижину.

Собаки проводили нас по березі. З нами пішло мало; та й ті, що пішли, зараз же при першій ополонці залишились, ніяк не зважувались їх перескакувати, тільки гавкали. З крижини на крижину, через ополонку — ми й не зчулись, як підійшли до криголама. З „Малигіна“ спустили нам штормтрап. По ньому ми швидко вилізли на палубу. Десятки очей дивились на кожного з нас.

— Здрастуйте! Чи всі здорові? Як зимували? Не скучно було під час полярної ночі? — такі запитання посипались на кожного з нас.

Нові зимувальники підносили нам пошту, передану з Інституту.

Тут на криголамі познайомились ми з капітаном Чертковим і начальником нової зимівки т. Папанінім. Через півгодини шнурком, один за одним із станції підходила решта зимувальників, що пробирались нашими слідами. Всі зібрались у кают-компанію. Так відбулась перша зустріч старих зимувальників з новими.

На зустрічнім вечері промовляли начальники старої і

нової зимівки і капітан криголама. У своїх промовах старі зимувальники підкреслювали досягнення за рік роботи. Робочий план виконано цілком. Безперервно працювала метеорологічна служба, проваджено спостереження над земним магнетизмом. Матеріали остаточно будуть опрацьовані в Ленінграді.

В Австрійській протоці, експедиція відкрила і нанесла на карту групу Комсомольських островів та зробила деякі поправки на карті в обслідуванім районі. Радіозв'язок був ввесь час. Механік дбав не лише про мотор, а й іздив в експедицію, коли було потрібно.

Володимир Іванович, як батько, доглядав нас усіх; завжди вигадував різне меню і, треба сказати, розбалував своїми смачними обідами та солодким.

Столяр перебрав горище і підлогу в кожній кімнаті, проконопатив зовні станцію та лазню, — одне слово було йому роботи на цілий рік. Його гумор вніс багато веселих днів у наше життя.

Нові зимувальники підкреслили, що робота станції під час другого Міжнародного Полярного року починається з 1 серпня з дуже поширеною програмою. Вже само число зимувальників — 22 — говорить за це.

Капітан Чертков запевнив, що за три дні, ударними темпами, він впорається з розвантаженням пароплава.

Ранком почалось вивантажування. Дошки і колоди спустили у воду. Там збивали з їх плоти, на них склали цеглу та харчі і з допомогою човнів приганяли їх до берега. Другого дня трапилась у бухті невеличка аварія; через сильну відпливну течію не можна було пристати з плотом до берега; люди на човнах були слабі, щоб удержати його на воді, і течія вирвала пліт та погнала його з людьми в Британський канал. Заметушились усі на криголамі; на станцію прибіг помічник капітана. Спільними силами організували рятункову експедицію за плотом. Мені треба було якнайшвидше бігти по скелях на плато і сигналізувати звідти човнові пострілами з гвинтівки, бо на бухті насів такий густий туман, що видимість була лише на 100 — 150 метрів. Через годину біля миса Седова показався човен і пліт. Все скінчилося щасливо.

За два з половиною дні вивантаження закінчено. „Малигін“ іде в Архангельськ, щоб там знову навантажити

будівельний матеріал і харчі для бухти Тихої і для радіостанції на о. Рудольфа та забрати решту зимувальників.

З „Малигіним“ поїхали в Архангельськ три старі зимувальники — радист, аеролог і служник; решта сім залишились на станції, щоб ввести нових зимувальників у курс роботи і одночасово бути робочою силою.

Швидкими темпами посувались уперед роботи на станції. З 1 серпня станція включилась у програму роботи другого Міжнародного Полярного року. Столярі та пічники будували ще один будинок для мешкання, ангар для літака та поширювали харчовий склад. Крім того, монтовано вітряк для зарядки акумуляторів.

22 серпня зайшло в бухту звіробійне судно „Ленторг“. Вже кілька днів підряд наша радіостанція передавала йому метео- і льодове зведення. Судно направлялось в Австрійську протоку, а після до Землі Георга та Александри. Не дждавшись „Малигіна“, воно пішло далі.

24 серпня прийшов „Малигін“. Привіз решту зимувальників, устаткування для бухти Тихої і весь штат зимувальників, будинок з устаткуванням і харчі для острова Рудольфа. На о. Рудольфа радіостанція працюватиме лише 1932/33 року. Зимувальників в бухті Тихій залишається на 1932/33 рік 22 чоловіка, а на о. Рудольфа — 4.

На „Малигіні“ приїхав начальник експедиції Пінегін та генеральний секретар міжнародного товариства „Аероарктик“ у Берліні, д-р Вальтер Брунс, який 1931 р. пролітав у районі Землі Франца Йосифа на цеппеліні.

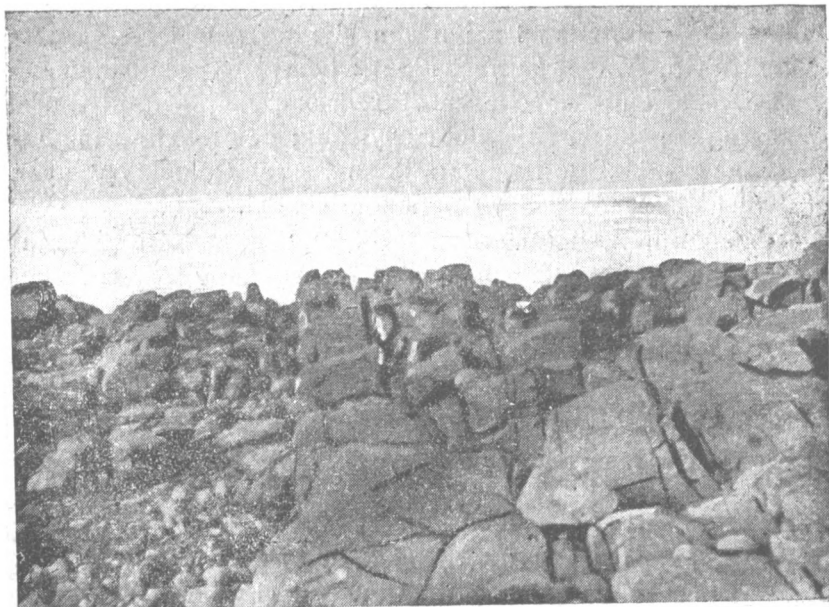
З 20 серпня в бухті Тихій почалась зима. З приходом „Малигіна“ товща снігу доходила 30 см. Видно, зима почалась дуже рано.

29 серпня кінчилось вивантаження „Малигіна“.

НА ОСТРІВ РУДОЛЬФА

„Малигін“ вивантажив вантаж для станції в бухті Тихій і пішов на Землю Рудольфа. Проїхали вздовж островів Кетліц, потім Джексона, де зимували колись два арктичні Робінзони—Нансен і Йогансен.

Під'їздимо до о. Рудольфа, самого північного острова на Землі Франца Йосифа. Капітан керує криголамом в бухту Тепліц. Так назвав її колись Паєр,

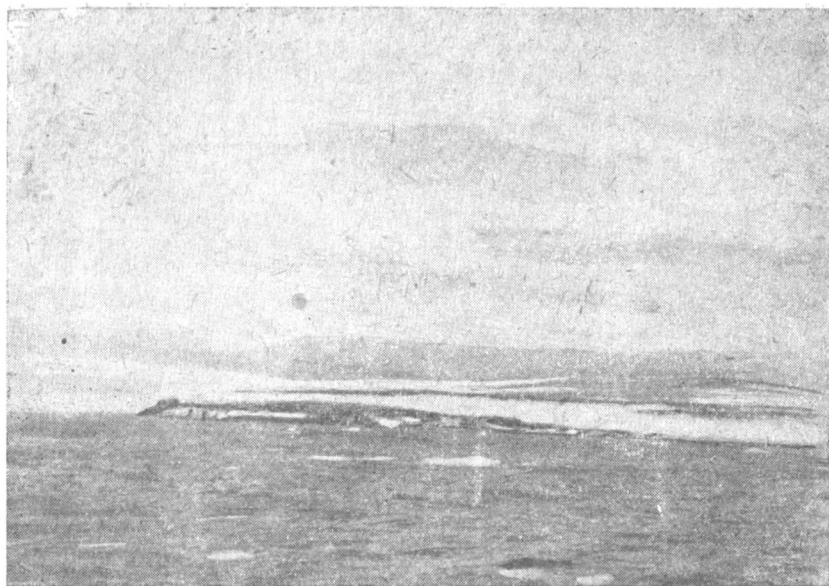
**Вид з острова Скот-Кельті
на Британський канал**

Незабутнє враження зробила на мене бухта Теплиц. Могутня базальтова вежа, що, немов сторож при вході в бухту, виділяється на білому тлі снігової поволоки й моря. Це Стовповий мис. Серед синяви неба різко виділяються контури льодовикової вершини о. Рудольфа. А хмари, що стояли над горизонтом, доповнювали чарівну картину арктичної природи, що я її так полюбив.

В Арктиці не буває купчастих хмар, характерних для наших широт у літні дні. Тут переважають або тонкі пір'юваті хмари і близькі до їкньої форми, або низькі шаруваті хмари, що заволікають небо суцільною сірою завісою.

Судно зайшло в бухту. Наші очі зупинились на рештках зимовищ, що залишились тут, як свідки недавніх змагань людини дійти до полюса. Це рештки зимовищ двох експедицій початку ХХ століття: Абрुцького — 1900—1901 рр. і Фіали — 1903—1905 рр. Приємно вражають кожного з нас ці рештки перебування людини в цій крижаній пустині.

Головною метою італійської експедиції герцога Абрुцького було досягти полюса або по можливості найбільшої широти. Експедиція приїхала на Землю Франца Йосифа, на

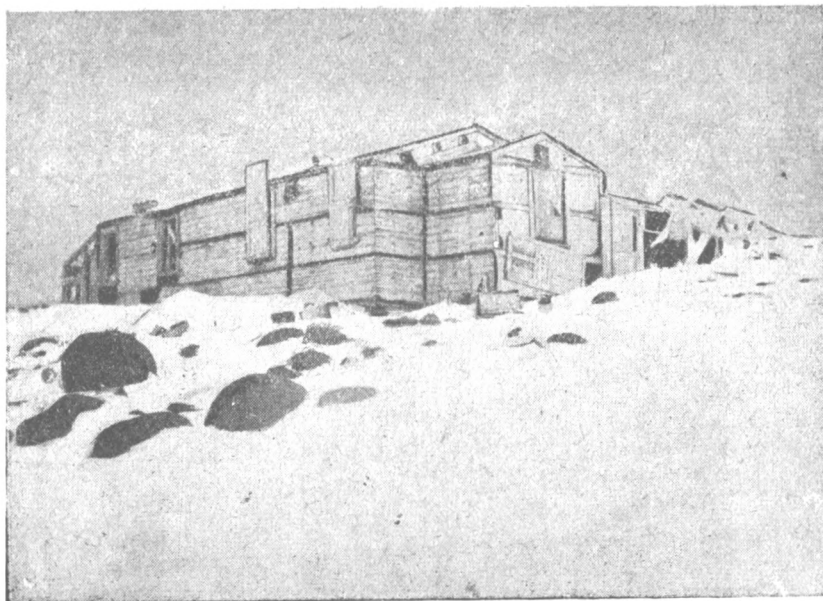
О. Рудольфа, мис Столповий при вході в бухту Теплиц

судні „Стелла Поларе“, 20 липня і зупинилась коло миса Флора. Тут залишено запас харчів на 8 місяців для 20 чоловіка, 5 тонн вугілля та 4 шлюпки. Запас залишено на випадок, якщо б судно загинуло. Ці запаси стали в пригоді американській експедиції Фіали, частина якої зимувала на мисі Флора 1904—1905 рр., а також партії штурмана Альбанова, який влітку 1914 року прийшов сюди з Полярного басейну без харчів.

Від миса Флора „Стелла Поларе“ пішла Британським каналом у море Королеви Вікторії і досягла рекордної широти $82^{\circ}04'$ N. І лише 1929 р. криголам „Седов“ дійшов по чистій воді далі на північ; а ще далі „Седова“ дійшов криголам „Малигін“ у вересні 1932 р.— $82^{\circ}27'$ N.

„Стелла Поларе“ повернула на острів Кронпринца Рудольфа і 10 серпня стала на якорі в бухті Теплиц. 8 вересня на судно сильно натиснула крига і викинула його на прибережну міліну. В судні утворилась сильна течя, і вода залила паливні. Вантаж спішним порядком експедиція переправила на берег і покинула судно.

Експедиція думала зимувати на судні, а через це не мала з собою будинку. Та все ж таки вона дала собі раду

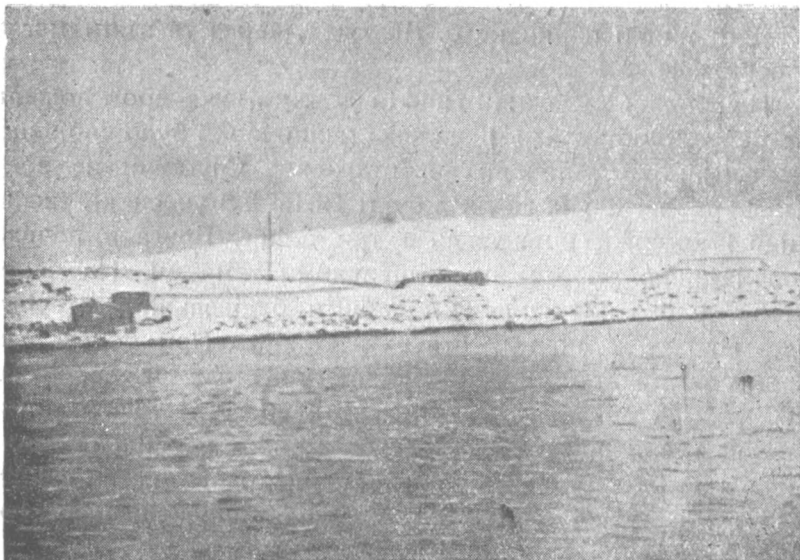
**Рештки американської експедиції
Фіали в бухті Теплиц**

в такому важкому становищі. Експедиція і команда судна улаштувались в двох великих наметах. Над обома наметами нап'яли ще третій із парусини. Повітря між внутрішніми наметами і зовнішнім було прекрасним ізолятором і захищало зимувальників від холоду. І в найхолоднішу пору року температура повітря у внутрішньому наметі держалась удень, коли топили в печі, близько $+15^{\circ}\text{C}$, а вночі опускалась до $+1^{\circ}\text{C}$.

Експедиція герцога Абрुцького проробила на Землі Франца Йосифа величезну наукову роботу. Крім цього, капітан Каньї Умберто досягнув широти $86^{\circ}34'N$ і тим самим побив рекорд Нансена на $30'$. Після повороту Каньї, учасники експедиції відремонтували судно, вивели його влітку на чисту воду і повернулись в Норвегію. Зимівля „Стелла Поларе“ потвердила непридатність бухти Теплиц для стоянки суден.

Американська експедиція приїхала на Землю Франца Йосифа на судні „Америка“. Фіала вирішив залишити судно на зимівку в бухті Теплиц. Завданням експедиції було — дійти як не до полюса, то по можливості взяти найвищі

Бухта Теплиц. Рештки італійської та американської експедиції. Ліворуч радянська радіостанція

широти. Капітан судна „Америка“ був проти того, щоб судно залишати на зимівлю в бухті Теплиц, та Фіала настояв на своєму. В час сильного осіннього шторму зламало лід у бухті, „Америку“ зірвало з якоря і разом із кригою понесло у відкрите море. Три доби судно дрейфувало в різних напрямках, і то вже в темряві полярної ночі, та при сильному вітрі. Лише на четверту добу вдалось зледенілу „Америку“ привести в бухту. В грудні на судно сильно натиснула крига. Судно почало текти, і учасники експедиції покинули його, перебравшись на берег. Тут вони оселились у будинку з дошок, що вони його привезли розібраним з Норвегії.

В кінці січня в бухті страшний ураган тривав кілька днів підряд. Були великі хуртовини. Коли буря втихла, відразу помітили, що „Америку“ нема на своєму місці. Там, де вона раніше стояла, була бита крига. Не відомо, що сталось з нею: чи вона потонула на місці, чи винесло її в море Королеви Вікторії.

Будинок експедиції Фіали тепер на половину зруйнований; всередині майже цілком занесений снігом. Останні з експедиції, що залишили бухту, були Фіала і механік його експедиції Гарт. Вони залишили бухту в кінці травня 1905 р.

І звідти пішли пішки на о. Альджер, через те взяти могли з собою дуже мало.

Начальник експедиції Пінегін разом з інженером поїхали на берег, щоб знайти місце для станції. Море було спокійне. Не гаючи часу, почали вивантаження. Спустили на воду два карбаси, що їх узяли в бухті Тихій. Всі учасники експедиції і команда працювали в три зміни. Бригади почали соцзмагання; робота йшла швидкими темпами. На берег треба було якнайшвидше доставити будівельний матеріал, щоб відразу ж почати будувати станцію. При березі зроблено дві пристані. Від пароплава, що стояв від берега на 300 метрів, снували навантажені карбаси, і кожен з них старався якнайшвидше впоратись з роботою. Сильна хвиля була в пристані; весь час боялись, що от-от вона їх розіб'є.

На березі кипіла робота. Станцію будували недалеко від берега.

На другий день у бухту зайшло крижане поле. Вивантаження припинили. Ми були задоволені, що найважливішу частину роботи зроблено: будівельний матеріал був увесь на березі. Наші швидкі темпи виправдали себе. В Арктиці завжди треба це мати на увазі: зараз бухта вільна від криги, вода чиста, а через півгодини її заносить крижаним полем і так може продержати і день і два дні.

Біля „Малигіна“ стояла колосальна крига. Надвечір все ніби завмерло; крига стояла недвижно, і між судном та берегом можна було встановити зв'язок. Я, не довго думаючи, спустив на лід нарти, навантажив їх продуктами, і вдвох ми відвезли їх на берег. Це дало початок продовжувати вивантаження. Інколи крига розходилась. Тоді доводилось класти дошки. Таким способом вивантажили на берег 10 тонн вугілля, корову, решту харчів і багаж зимувальників.

Тим часом як робітники будували станцію, „Малигін“ вирішив піти далі на північ для гідрологічних робіт.

Гідрологічні роботи ми починали з виміру глибини моря з допомогою лота. Міряли море на різних глибинах: на глибині 10—25—50—75—100—200 метрів і далі через 100 метрів. Пробу води брали приладом, що зветься батометром. Це порожнистий циліндр, що відкривається з верхнього і нижнього кінців. Цей циліндр, відкритим, опускається в море на металичному тросі. Коли він дійде до глибини, яка по-

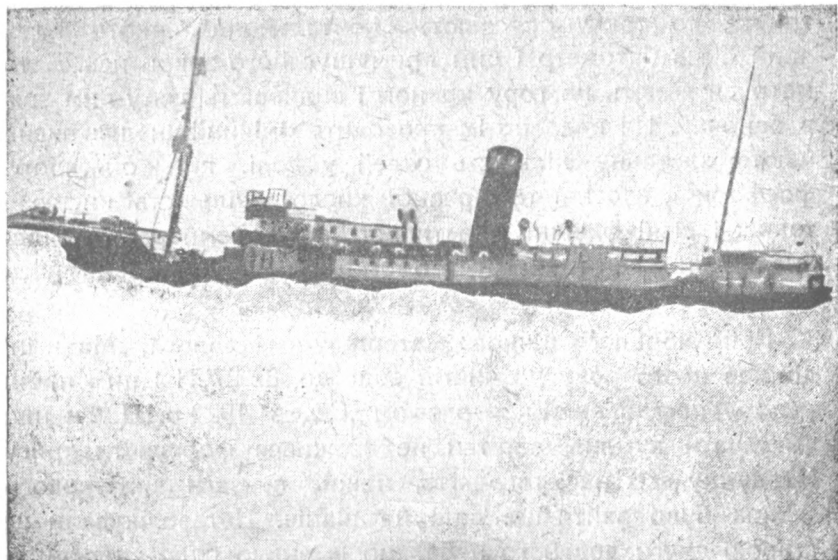
трібно, по тросу опускають „почтальйона“, цебто тягар, який б'є в батометр і цим примушує його закритись. Батометр витягають на гору краном і виливають взятую ним воду в баночку. Ця вода потім проходить хімічний аналіз: визначають загальну кількість солей у воді, кількість хлору, фосфорної, азотної та сірчаної кислот, кількість кисню, а також і різні фізичні властивості води. Температуру води визначали спеціальними термометрами, прикріпленими до батометра.

Крім зібраного цінного матеріалу з гідрології, „Малигін“ дійшов цього року по чистій воді до $82^{\circ}27' N$ і цим побив рекорд, поставлений криголамом „Сєдов“ 1929 р. Щоб менше витратити вугілля, капітан не зважився форсувати кригу. На думку всіх нас, того літа, можна сказати виняткового, можна було зайти ще далі на північ. Потверджували це широкі смуги водяного неба, що їх видно було спереду.

Від рекордної широти повернули ми назад, взяли курс на Білу Землю. Всі вже бачили спереду її обриси, як раптом помітили, що це відомі нам уже обриси бухти Теплиц. З цього видно, яка сильна тут течія і як далеко вона відносить на захід. В цих місцях пропала без вісті партія Кверіні, що допомагала Каны́ в його поході до північного полюса. І Каны́, повертаючись з цієї експедиції, ніяк не міг потрапити прямо в бухту Теплиц, а його віднесло далеко на захід, аж на о. Єлісавети.

Наш маршрут пішов уздовж західного і північного берега о. Рудольфа. Через 6 годин побачили ми Білу Землю. Це група островів (числом чотири), на якій побував лише Нансен десятого серпня 1896 року. Він був лише на одному з них, на о. Аделаїди. Цю групу назвав він Білою Землею. Острови цієї землі такі: Єви, Лів, Аделаїди і Фреден. Останній острів—Фреден,—міг бачити ще Паєр. Як видно з цього, на цих островах нікого не було, крім Нансена, так що для нашої експедиції цікаво було підійти до цього кутка Землі Франца Йосифа.

Кореспонденти ввесь час готувались святочно зустрінути землю. Вже призначили й групу споміж себе, що мала перша ступити на Білу Землю. Та до Білої Землі ми не дійшли. Капітан не хотів ризикувати криголамом серед незнаних йому глибин, і ми бачили Білу Землю лише здалека. Звідси

„Малигін“ серед криги (на 62° 27' N)

повернули до о. Гогенлоє і там пробули біля острова цілий день у тумані. Звідси пішли прямо в бухту Тепліц.

Роботи на станції підходили до кінця; стояла вже щогла радіостанції. Уже були готові метеорологічні будки. Роботи начорно були готові, так що ми могли забрати столярів. Решту робіт могли закінчити зимувальники самі.

На новій радіостанції були вже гості. Перш за все це було науково-дослідне судно „Кніпович“ з біологічної станції в Полярнім. Воно було недалеко від „Малигіна“, мало з ним зв'язок, але вони розминулись. Подруге, на станції гостювали ведмеді. За 4 дні на станції вбито 5 ведмедів; одного вбито біля купи риби, що її привезено з Архангельська для собак.

Нарешті, настав день від'їзду. На радіощоглі і на станції піднято прапор, відкрито найдальшу на півночі радіостанцію. Після свята зимувальники приїхали на пароплав. У кают-компанії їм улаштували прощання, і при сході сонця вони залишили пароплав. „Малигін“ своїми гудками прощався з зимувальниками, а вони пострілами з гвинтівок відповідали нам.

З бухти Тепліц ми повертались відомою нам дорогою в бухту Тиху. З боку бухти Тепліц, ліворуч виднівся мис Брокрок, де має бути похований Сєдов.

Наша радіостанція в бухті Теплиц
(вересень 1932 р.)

Острови Землі Франца Йосифа дуже схожі один на одного. Зверху вони вкриті льодовиком, що його краї то там, то тут прорвані скелями. Коли дивитись на їх, важко інколи визначити, де кінчається один острів, а де починається другий. Будова цих островів дуже характерна. За годину перед тим, як ми мали доїхати до бухти Тихої, мене викликав капітан Чертков і прохав указати, де, на мою думку, має бути бухта Тиха. „А то, — казав він, — острови ваші всі так схожі один на одного, що й не розбереш. Ви ж тут їх краще знаєте“.

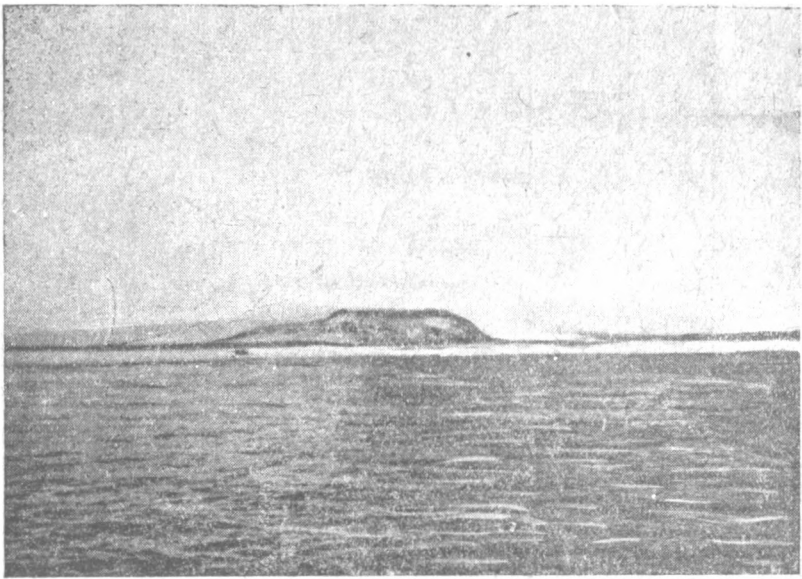
11 вересня „Малигін“ став на якорі в бухті Тихій. Цілий день пішов на підготовні роботи до від'їзду. На човнах зимувальники та робітники перевезли свій багаж. Вантаження закінчено.

Криголам готовий до від'їзду.

НА ВЕЛИКУ ЗЕМЛЮ

12 вересня „Малигін“ розпрощався з бухтою Тихою і взяв курс на південь. Пройшли протокою Меленіуса.

В протоці Міерса, з правого боку, був о. Брюсса. Не видно на ньому жодної темної плями; його білий льодо-

Мис Бророк

вик засліплює очі і різко виділяється на світлоголубім полярнім небі. Лід сповзає з острова на всі боки в море. Такі острови дають айсберги у формі стола. Від льодовика час від часу відколюються колосальні крижамі брили. Ми говоримо, що „льодовик телиться“. Дуже часто на станції зимою, а ще більше влітку, ми чули гуркіт, коли обламувався льодовик. Він нагадував нам шум далекого вибуху.

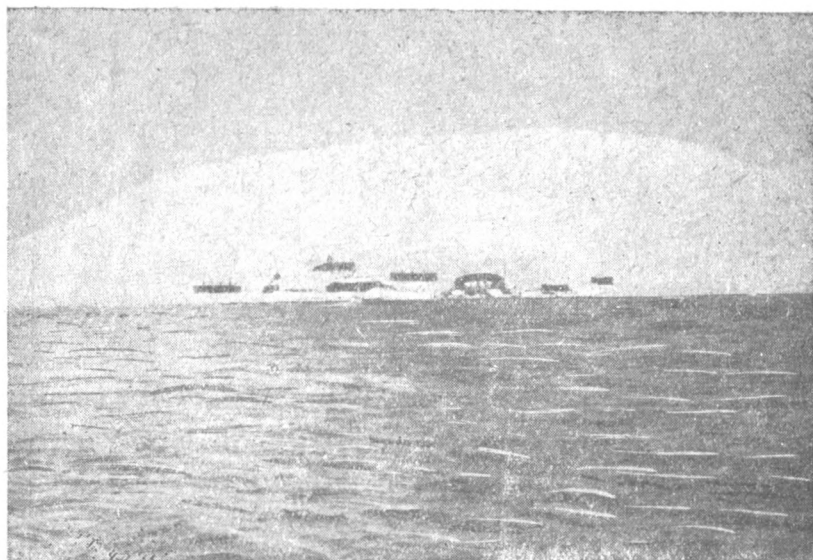
„Малигін“ підійшов до острова Бель, після завернув та оглянув південні береги о. Нордбрук.

На мисі Флора видно було невеличку бамбукову хатину і пам'ятник трьом учасникам експедиції Абрुцького, що загинули в морі королеви Вікторії.

Від миса Флора „Малигін“ узяв курс на південь-захід, на Мурманськ.

Їдемо чистою водою, ніде не видно жодної крижини.

13 вересня. Барометр віщує нам шторм. Увечері Варде і Архангельськ попереджають, що наближається ураганна смуга в наш район. Боцман закріпив усе на палубі, поприв'язував, поприкривав. Починається бортова хитавиця. „Малигін“ лягає з боку на бік на 20—30°.

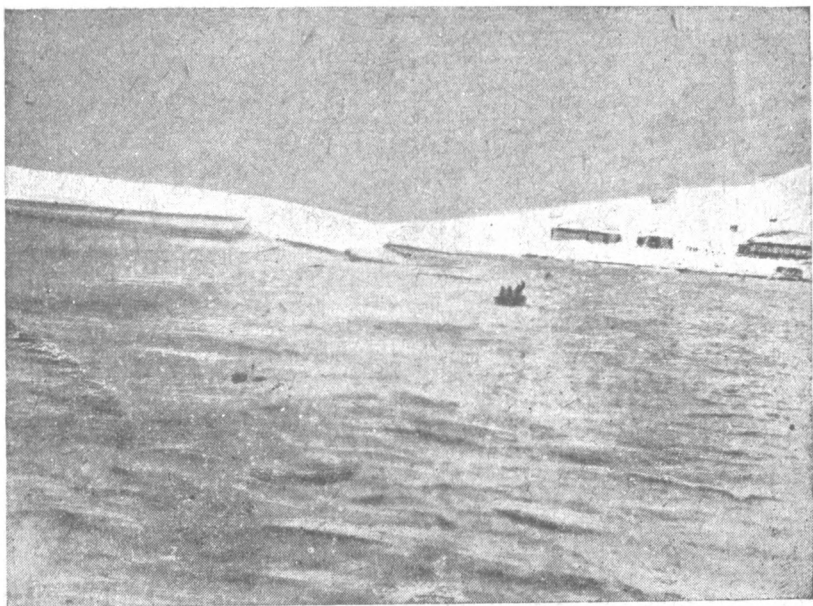
Вид на станцію в бухті Тихій
(вересень 1932 р.)

Кают-компанія та салон над нею — пустіють. Морська хвороба настає раптовно. Вернеться голова, ноги важкі, хитаєшся, як п'яний. Хочеться якнайшвидше в каюти, щоб прилягти, заснути. Люди, як миші поховались у каюти.

Я стою біля вікна салону і дивлюсь на розбурхане море. За кількома меншими хвилями налітає величезна хвиля. Вода змиває всю палубу. Криголам кидає зараз більше, бо він недостатньо навантажений. Виходжу на капітанський місток. Тут чергує старший штурман, товариш Дубінін і штурвальний матрос. Біля них стоїть капітан Чертков. На кормі — боцман і черговий матрос. І більше нікого. Всі вони мокрі. Через годину кінчається їхня вахта. Прийде зміна, лише капітана та боцмана ніхто не змінить; почуття відповідальності не дозволяє їм кидати свої пости.

Увечері в салоні порожньо. Барометр падає, хвилі немилосердно кладуть „Малигіна“ на бік.

14 вересня, о 2 годині вночі хвиля кладе „Малигіна“ вже на 43° (при крені в 45° судно може потонути). Капітан змінив курс; замість їхати на південь-захід, узяв курс на північ-захід; судно лягло в дрейф. Нам треба було вийти з ураганної смуги.

Нові зимувальники залишають „Малигіна“

Дзвенить посуд у камбузі і кают-компанії. У каютах речі пересуваються з одного боку на другий, падають. На койці піднімається то голова, то ноги. Треба звикати і так спати, нічого не вдієш.

Ранком, у кают-компанії людей мало. На столах порозкладані перегородки для кожного, щоб не падав посуд. Дехто зовсім не виходить із каюти; інший вийде, подивиться, замовить чай та, не діждавшись його, іде в каюту знову.

О 2 годині дня капітан повернув судно на південний захід, на Мурманськ. Шторм ще продовжувався, але вже слабший, 6—7° балів. „Малигін“ мав мало вугілля; треба було як можна швидше іти в Мурманськ.

15 вересня над ранок знову шторм 8—9 балів. Хитавиця цим разом кильова. „Малигін“ іде далі, бо йому не загрожує така небезпека, як при бортовій хитавиці. Увечері вітер стих. Ожила палуба і кают-компанія. Декого ми не бачили вже 2½ дні. Увесь час „відпочивали“ в каюті.

16 вересня побачили ми береги Кольського півострова. На горизонті помітно дим: то йшли лісовози в Західну Європу. Ліворуч острів Кільдін, де тепер улаштований пес-

**Зимувальники повертають^А
на Велику Землю**

цовий заповідник. Підходимо ближче до берегів; видно маяки. Зустрічаємо рибальські човни і малі катери.

Входимо в Кольський фйорд. Приємно вражає зелень дерев по берегах. Я не бачив їх більше року.

Катери гудком вітають „Малигіна“.

Заходило сонце. Своім промінням воно позолотило хмарки над горизонтом.

О 8 год. вечора стали в порті Мурманськ.

„Віддати кінці!“

Ми на Великій Землі.

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	5
Підготовка до зимівки	7
Збори в Архангельську	9
Прощай, Велика Земле!	10
На Новій Землі	11
Курс норд!	14
Земля Франца Йосифа	18
Бухта Тиха	23
Від'їзд „Ломоносова“	35
Науково-дослідні роботи	36
Чергові господарські роботи	37
Музей Арктики	38
Осінь	48
Комендант о. Скот-Кельті	49
Жовтневі свята	52
Сполохи	53
Новий рік	55
Готування до експедицій	56
Розпорядок дня	58
Зв'язок з Великою Землею	61
Подорож на о. Альджер	64
На Землю Вільчека	68
Комсомольські острови	84
Поворот у бухту Тиху	85
Полярний день	89
Літо	91
Зоосад у бухті Тихій	98
Їде зміна	101
На острів Рудольфа	107
На Велику Землю	115

ЦІНА 1 КРБ. 70 КОП.

2283

2283